تاریخچهٔ سبکهای اشعار پښتو

نویسنده:

علامه عبدالحی حبیبی

* **تاریخچۀ سبکهای اشعار پښتو**
* نویسنده: **علامه عبدالحی حبیبی**

* ناشر: **علامه رشاد خپرندویه ټولنه**
* کندهار – افغانستان
* تلیفون: ۰۷۰۰۳۲۶۰۱۱
* ایمیل: mrohyal@yahoo.com

* کمپوز و دیزاین: **روهیال کمپیوټر اداره**
* چاپ اول: ۱۳۱۹ ش – کابل
* چاپ دوم: ۱۳۹۰ش – ۲۰۱۲ع
* قطع: ۱۳/۵۰ × ۲۱ سانتي متره
* تیراژ: هزار جلد
* صفحات: ۱۲۰
* نمبر مسلسل: ۵۶

بسم الله الرحمن الرحیم

د خپروونکي يادښت

سبک (ادبي لار) پېژندنه يا د يوه شاعر د شعر ويلو ډول، ځانګړتياوي او جوله پېژندل خورا باريکه او ستونزمنه مسئله ده. په دغي باريکۍ پوهېدل د شعر پوهانو دنده ده. د پښتو شعر څېړونکو په دې باب څېړني کړي دي او تر خپله وسه ئې دغه پېچلې او مغلقه مسئله حل کړې ده. کله چي په افغانستان کي د سبک پېژندني په باب څېړني پيل سوې لوی استاد علامه حبيبي لومړی سړی وو، چي د پښتو شعر پر سبکونو او ډولونه ئې په ۱۳۱۴ش کال په طلوع افغان کي خپل نظر د (تاريخچۀ شعر پښتو) په رساله کي څرګند کړ. ورپسې ئې په دې باب يوه مستقله رساله وليکله. نوموړې رساله ئې د (تاريخچۀ سبکهای اشعار پښتو) په نوم د ۱۳۱۹ش کال په کابل کالنۍ (چي وروسته د افغانستان کالنۍ په نوم ياده سوه) کي خپره کړه. تر دې وروسته د پښتو شاعرانو د سبکونو په باب بېلابېلي څېړني وسوې، خو د ټولو څېړنو او پلټنو سرچينه د علامه حبيبي مرحوم همدغه رساله وه.

لوی استاد په داسي وخت کي دې تکليف ته اوږه ورکړه، چي نه تر دوی مخکي پر دې موضوع کار سوی وو او نه په دې عرصه کي ليکلي مواد موجود ول. د هغه مهال په دغسي تنګ او ترينګلي چاپېريال کي د دغسي يوې څېړني رامنځته کول يو شهکار وو. لوی استاد د خپل خلاق استعداد او فطري زراکت په زور د پښتو ادب ډېر اړخونه روښانه کړي دي او په لومړي وار ئې کار پر کړی دئ، چي وروسته د نورو پوهانو او استادانو له خوا پالل سوي او صيقل سوي دي. لوی استاد په خپلو ليکنو کي همېشه دا يادونه کړې ده، چي زما دغه ليکنه د اوس له پاره ده. د دوی له دغي يادوني څخه مقصد دا وو، چي اجتماعي علوم د هغو علومو له جملې څخه نه دي چي ثابت او ټاکلي اصول ولري، د وخت په تېريدو سره په دغو علومو کي تحولات او نوي کشفيات رامنځته کېږي. د دغو نوو سپړنو او تحقيقاتو په نتيجه کي کېدای سي په پخوانيو څېړنو کي بدلون او تغير راسي.

د لوی استاد دغه حاضره څېړنه پخوانۍ ده. په دې اړخ کي نوي څېړني سوي دي او نوو کشفیاتو په دې باب ډېر نوي موضوعات رامنځته کړي دي. خو که نوي څېړني او تحقیقات مطالعه سي نو به معلومه سي چي د نوو تحقیقاتو بنیاد د لوی استاد پر تحقیق ولاړ دئ.

د استاد د څېړنو او لیکنو کمال په دې کي دئ، چي هر څونه زړې سي خو بیا هم که بل وخت کوم لیکوال او څېړونکی په یاده ساحه کي کار کوي، هغه به مجبور وي چي د لوی استاد د څېړنو څخه د مأخذ په ډول استفاده وکړي. دا د لویو پوهانو او لوړو عالمانو د لیکنو او څېړنو ځانګړتیا ده. علامه حبیبي مرحوم که د ژوندانه په شل کلنۍ کي څېړنه او لیکنه کړې ده او که ئې د ژوندانه په اویا کلنۍ کي د دوی دغه دواړي څېړني تر اوسه په افغاني او شرقي مطبوعاتو کي د اخذ وړتیا لري او تر اوسه زموږ د څېړونکو او محققینو د استفادې مرجع دي.

د پخوانیو شاعرانو د ادبي لاري (سبک) په پېژندنه کي زموږ پخوانۍ څېړني یوه اشتباه لري. په دغو څېړنو کي د سبک او مکتب تر منځ تفاوت له منځه تللی دئ او دواړه ئې یو د بل په مقابل کي کار کړي دي. خو وروستیو څېړنو واضحه کړې ده چي سبک نسبت مکتب ته ډېر محدود او انفرادي دئ. سبک د یوه شخص مشخصه لاره ده او پر هغې لاري خپل سر منزل ته ځان رسوي خو مکتب د څو هم نوعه سبکونو مجموعه ده چي د کمیت له مخي خورا پراخ مفهوم لري.

ما دغه رساله د ۱۳۱۹ ش کال له کابل کالنۍ څخه رانقل کړې ده. متن کټ مټ رانقل سوی دئ. له هر ډول لاسوهني، اضافو او کمیو څخه خلاص دئ. دغه څېړنه چي اویا کاله مخکي سوې ده، اوس د علامه رشاد خپرندویه ټولني له خوا د یوه معتبر متن په شکل تر تاسي پوري در رسېږي. موږ امید لرو چي د دغه کتاب خپرېده به زموږ اوسني محققین او څېړونکي دې ته وهڅوي چي د دغي موضوع په باب نوي څېړني او په دغه موضوع کي نوي نکات تر تحقیق او سپړني لاندي ونیسي.

مطیع الله روهیال

د علامه رشاد خپرندویه ټولني مشر

فهرست

تاریخچهٔ سبکهای اشعار پښتو

فلسفهٔ پیدایش سبکها:

اوضاع و اطوار گیتی بامرور عصرها و زمانها فرق میکند. انسانها و زندگانی و اخلاق و کردار و افکار شان باگذشتن ازمنه و عصور دستخوش تغییر است، بوم زاد و اختلاف اقالیم و آب و هوای زمین و مغایرت مکان و مسکن نیز درین تغییر دستی دارد.

ازینروست که اوضاع حیات و کیفیت اجتماعی و تمام عواید و لوازم زندگانی ملت ها باهم اختلاف واضح و مغایرتی داشته و بقایای یک عصر باعصر دیگر کمتر نزدیکی بهم میرساند و درین جمله زبان هر ملت نیز با اوضاع اجتماعی و کیفیات روحی و معنوی وی تحول می پذیرد!

زبان همواره حاکی از تحولات و چگونگی افکار و خیالات جوامع و افراد است، که حیات عقلی و اجتماعی آنها را تصویر میکند، یک نفر مدقق و کنجکاوی میتواند از ادبیات یک ملت تمام افکار، عقاید، روحیات و اطوار حیات عقلی و مادی آنها را تشخیص کند، دانشمند معروف فرانسوی درین مورد چه خوش گفته است که:

"هر ملت و قومی مدام در کار تغییر زبان خود می باشد، زیرا که زبانها همواره ترقیات معنوی ملل را پیروی میکند، هر قدر که افکار یک جمعیت ترقی میکند، زبان شان نیز شیواتر و مکمل تر می شود"[1].

ویکتور هوگو نامور فرانسه در مقدمهٔ کتاب خود (کروموبل) راجع به

---

[1] تمدنهای اولیه: نگارش گوستاولوبون، طبع پاریس - ۱۸۸۹ ع.

تطوراتیکه اشعار بشر دیده و در هر دوره موافق به مقتضای عصر و چگونگی محیط و عوامل خارجیه دوچار تحول و انقلاب گردیده چنین شرح میدهد:

"موافق باتطورات اجتماعی ادوار زندگانی بشر شعر نیز سه دوره را طی کرده آمده است. اول: در قرون اولیه که مدنیت هنوز ترقی نکرده و افکار بشر آمیخته باهر گونه بساطت و سادگی بود، اشعار همان انسانهای نخستین عبارت از آن نغمه ها و سرودهای مهیجی بود که ذریعه آهنگ و غنا خوانده میشد و آنرا اشعار غنائی Lyrique گویند. بعد از ان انسانها از حالت بداوت برآمده و به مدنیت رسیدند، و ممالک و جمعیت ها را تشکیل دادند، با این تطور اجتماعی افکار و احساسات آنها نیز منقلب گردیده و اشعار حماسی و رزمی و قصصی Epique رواج یافت. دورهٔ سوم: شعر عبارت از اشعار تمثیلی Dramatique است که این هر سه دوره زائیدهٔ مدنیت و ارتقای ذهنی و حیات عقلی بشری است"[۱].

در حقیقت این سه دورهٔ شعر که در بالا شمردیم، دوره های صباوت و شباب و پیری و پختگی آن است، و ادبیات هر ملتی این دوره ها را دیده و عموماً اشعار غنائی بر حماسی مقدم بوده و کذلک حماسی بر تمثیلی و غیره مثلاً اورپید شاعر غنائی یونان بر هومیر شاعر حماسه سرا مقدم بوده و بعد از آن ایشیل پدر تراژدی Tragedie یعنی اشعار هائله تمثیلی بمیان آمده است[۲]، در زبانهای آریائی نیز اشعار اولیه عبارت بود از نغمه های مذهبی و ادعیهٔ که در مواقع عیادت و غیره می خوانده و تغنی می نموده اند که کتب اوستا، و ریگویدا اکنون نمونهٔ از ان اشعار مانده است، بعد از ان که آریانیها در ممالک پر فسحت آسیا متفرق و پراگنده شده و مدنیت و جمعیت را تشکیل داده اند، آثار و اشعار حماسی نیز از آنها باقی مانده که یکی از ان قصهٔ جنگ مهابهارت هند است که

---

[۱] مقدمه کرومویل ویکتور هوگو.
[۲] تاریخ الادب عند الافرنج والعرب، المقدسی.

تعداد ابیات آن از دو صد هزار زیاد است، و این اثر ادبی در سبک و افکار و مضامین خود باویدا متفاوت و یک اثر حماسی و شعر رزمی گفته می شود[1].

از مراتب بالا خوانندگان محترم ما تا یک اندازه بضرورت پیدایش سبکهای نو در ادبیات السنه فهمیده باشند، چون زمان، مکان، اقلیم، کیفیت و طرز حیات اجتماعی و دیگر عوامل مهمۀ زبان را زیر اثر می آورد، و افکار و احساسات و عواطف انسانی را منقلب میگرداند، بنابران اشعار و ادبیات نیز دستخوش تحول بوده، و هم ازینروست که ما در ادبیات هر ملت و هر زبان با تبدیل عصرها و امکنه، سبکها و طرزها و اسالیب مختلفی را می بینیم، که هر اسلوب و سبک زائیدۀ محیط و عصر و اقلیم و کیفیت حیات اجتماعی انسانها بوده و از مزایای خاصه و افکار و احساسات همان عصر و همان محیط مخصوص حکایه می کند.

مثلاً سبک اشعار بازار عکاظ در زبان تازی ماسوای سبکی است که اخیراً در بغداد و اندلس بوده و هکذا سبک بخارا و غزنی زبان پارسی با سبک متاخر هندی مغایرت و بعدی داشته، که هم از جنبۀ طرز اداء و ممیزات ادبی و هم از جنبۀ تفکر و ذهنیت فرق کرده است.

بنابران حدوث سبکهای نو در ادبیات و اشعار هر زبان امری بوده طبیعی، و موافق به طبیعت عمران و ارتقاء که هر زبان در سلسلۀ نشو و نمای خود دیده است.

سبک چیست؟

شعر از لحاظ الفاظ و طرز تلفیق آن و همچنان از جنبۀ خیالات و افکار و اوزان و کیفیت و کمیت و از نقطۀ نظر بحور و عروض و غیره اقسام و شعب و انواعی دارد، که هر شاعر و گوینده یک اسلوب را پسندیده و آنرا در اشعار و

---

[1] تاریخ تمدن هند: ص ۳۲۸، اثر گوستاولوبون.

سرودهای خود پیروی میکند.

این طرز و اسلوبیکه از خود مزایا و خصائص مادی و معنوی داشته، و از جنبۀ کم و کیف از اسالیب دیگر متفاوت و ممتاز باشد (سبک) نامیده می شود.

سبک دو جنبۀ مهمی دارد:

اول: جنبۀ ظاهری و مادی آن که عبارت از بحر و عروض و قافیه یا کدام طرز آزاد و مخصوصی بوده که مبنی بر تعداد سیلابه، و یا کدام اساس تغنی و سرودی و صنعی باشد.

دوم: جنبۀ معنوی که عبارت از هویت افکار و عقاید و تشبیه و استعاره و غیره امور معنوی است و به این هر دو جنبه میتوان اشعار یک شاعر یا یک عصر یا یک توده را از اشعار دیگران فصل و امتیاز داد، ربط و انسجام الفاظ و کلمات بامعانی و افکار از اساسهای مهم سبک بوده، و منبع الهامیکه شاعر از ان استفاضه میکند، در تغیر جنبۀ معنوی سبک اهمیت بسزائی دارد، بنابران اگر در ادبیات و اشعار یک زبان از نقطۀ نظر سبک و اسلوب تدقیقی بعمل می آید، باید هر دو جنبۀ مذکوره را مراعات نمود.

آغاز بمقصد:

درین مضمون می خواهیم نگاهی به سبکهای اشعار زبان ملی نموده و از نقطۀ نظر اختلافات اسالیب بیان و سبکها دران کنجکاوی نمائیم. چون تاریخ ادبیات و اشعار زبان پښتو طوریکه می باید و می شاید تاکنون نگاشته نشده، بنابران این تتبع و کاوش ادبی ما مکمل نبوده، و شاید نواقصی داشته و فروگذاشتی بنظر خوانندگان عزیز برسد، چون زمینۀ نگارش و تتبع من نو است و تاکنون درین موضوع تدقیقی بعمل نیامده و چیزی نبشته نشده، بنابران اگر سهو و زللی بنظر برخورد، دانشمندان مرا بحل خواهند داشت.

بر دانش پژوهان وطن پوشیده نیست که تاکنون زبان ملی ما طوریکه لازمۀ

پرورش یکزبان است پرورده نشده و از غفلت و بی اعتنائی های زیاد در قلل جبال و وادیهای وطن مهجور مانده و ادبیات و آثار و ذخایر آن بمرور سالها و قرنها محو و نابود گردیده و یا اکنون در هر گوشه و کنار از استفاده دور مانده و از نظر ها ناپدید است.

حالاً وقت است که بزیر حمایهٔ ملیت پرورانهٔ حکومت متبوعه جوانان و دلباختگان وطن کمر همت جست بر میان بندند و صدمات جبران ناپذیر گذشته را که باین زبان رسیده تلافی نمایند، و ادبیات آنرا زندگی بخشند. آثار گم شدهٔ که تسلط السنهٔ دیگر آنرا محو و ناپدید میکند پس بمیان کشند، و از هر طرف گردآورند.

من از مدت چند سال است که درین زمینه جستجو و کنجکاوی دارم، آثار ادبیهٔ زبان ملی را که از هر جا و هر گونه بدست آورده ام آنر حرزجان ساخته و نگهداشته ام.

در نتیجهٔ تتبع و جستجو بمن یقین شده که اگر در تمام زوایا و اطراف وطن عزیز کنجکاوی و تفحصی بعمل آید میتوان ذخایر گرانبهای ادب ملی را یافت، و میتوان لالی نایابی را ازین محیط بیکران کشید، در قراء و مساکن ملت شیردل افغان و در کوهسار و وادیهای پهناور پښتونخوا بسی از آثار ادبی زبان ملی ما متفرق است، بهر گوشهٔ وطن لؤلؤ آبداری افتاده، و از عدم اعتنای اولاد وطن فریاد بر می آورد، که مرا دریابد، من گوهر گرانبها و لؤلؤی غلطان شمایم ولی دست بی قدری روزگار مرا خیلی گرد آلود نموده و مزایای مرا پنهان داشته است.

هان! ای جوانان وطن! ای کسانیکه خون پاک غرغښت و سړبن در قلب شما جوشان است! ای وطنخواهانیکه حس ملیت و عاطفهٔ پاک افغانیت دارید، ذخایر نفیسهٔ ملی و گوهرهای درخشان زبان خود را از محو و اتلاف بکشید، زبان خود را از پستی و مردگی نجات دهید، روح نیاکان غیور را شاد سازید!

پښتو و سبکهای اشعارش:

آثار ادبی و شعری که تاکنون بنظر من رسیده و یا بدستم افتاده است، تماماً متعلق به دورۀ اسلامی است، تاکنون شعری و اثری را نیافته ام که بدورۀ قبل از اسلام ربطی داشته باشد، قدیمترین اشعار پښتو که در دست است بدورۀ غزنویها و غوریها متعلق بوده، و بعد از سال (۴۰۰ هـ) دوره های شعر و ادب پښتو آغاز میگردد.

از نقطۀ نظر اختلافات سبک و اسلوب اشعار پښتو را بسه طبقۀ مهمۀ ذیل بخش کرده می توانیم که هر طبقه از خود شعب و متفرعاتی دارد:

۱. طبقۀ قدماء و پیروان آنها.
۲. طبقۀ شعرای عروضی.
۳. طبقۀ شعرای عوام.

۱ـ طبقۀ قدماء و پیروان آنها:

دورۀ طبقه قدماء و پیروان آنها از (۴۰۰هـ) آغاز و تا (۱۰۰۰) میرسد، درین دوره شعر پښتو تحولات مهمی را دیده و مراحل زیادی را پیموده است، که در مواد ذیل خلاصه میگردد:

الف: سبک قدماء یا سبک اوزان و الحان ملی.
ب: سبک شعرای نیم عروضی یا سبک خیرالبیان.

۲ـ طبقۀ شعرای عروضی:

دورۀ این طبقه نیز از سال (۴۰۰هـ) آغاز و تا عصر حاضر می رسد، درین مدت نه صد سال شعرای زیادی درین طبقه بمیان آمده و سبکهای زیادی را بمیان آورده اند، که عبارت ازین سبکهاست:

الف: سبک قدمای عروضیین.
ب: سبک روشانی ها.

ج: سبک خوشحال خان.

د: سبک رحمان بابا.

ه: سبک حمید بابا.

و: سبک پیرمحمد.

۳ – طبقهٔ شعرای عوام:

مقصد از شعرای عوام همان گویندگان و سرایندگانی است، که از قدیمترین دورهای ادب تاکنون به اوزان خالص و بحور ملیه شعر سروده و دربین ملت بیادگار گذاشته اند. این طبقه از حیث اسلوب ظاهری و اوزان شعر مقلد همان طبقهٔ قدماء بوده و اشعار شان کلاً و تماماً رنگ و وزن ملی دارد، ولی در ممیزات دیگر و افکار با سبک قدماء فرقی داشته و خواص ممیزهٔ از خود دارند.

تبصره: تاریخ آثار ادب و شعر پښتو قرار معلومات و کنجکاوی نگارنده تا (۴۰۰ هـ) میرسد در قرنهای مابعد تاکنون در هر عصری طبقات سه گانهٔ مذکوره موجود بوده و اشعاری را از خود گذاشته اند، یعنی طبقات سه گانهٔ بالا زیاد تر مقید به عصر و زمانی نبوده اند، در یک عصر و یکزمانی میتوان هر سه طبقهٔ شعر را یافت.

اکنون میرویم که تفصیلات لازمه را در اطراف هر یکی ازین سبکها قرار تشکیلات فوق تقدیم و نظائر و امثله را هم نگارش دهیم:

﴿۱﴾

قدماء و پیروان آنها

قدماء و پیروان شان در سبک و اسلوب شعر روش مخصوصی داشتند، که زادهٔ اوضاع اجتماعی و سنخ تفکر و محیط ساده و بی آلایش آنها بود. قدمای

شعرای پښتو در دامنه های کوهسار بلند وطن عزیز ما ازین کنار دریای سیحون گرفته تا جبال غور و هرات میزیستند، بنابران از اشعار شان هم افکار کوهستانی و متانت کوهسار تراوش میکند. اشعاری که در نتیجهٔ استقرای زیاد و در پایان کنجکاوی از قدماء بدست رسیده زیاده تر از اشخاصی است که در اسماء الرجال و اعلام پښتو از روی عنعنات ملی مواقع مهمهٔ داشته و اجداد ملت غیور پښتون شمرده می شوند و ازین بر می آید که قدماء شعر و ادب را بنظر اهمیت دیده و بزرگان قوم و پدران که سلالهٔ چندین اقوام بآنها میرسد، شعر میسرودند، و دربین اخلاف اشعار ملی آنها مرتبت بلندی داشت. وقتی که این اشعار قدیم و هدایای گرانبهای اجداد را میخوانیم دربین آن آثار افکار سلیم و احساسات خیلی روشن و متین جلوه میکند، و ازین اشعار انوار عقیدت و ایمان می بارد، اخلاق پاکیزه و روحیات درخشنده را نمایندگی می کند.

طوریکه بیشتر نبشته آمد، در شعرای قدیم دو سبک موجود است:

الف : سبک اوزان و الحان ملی

این سبک از بقایای سبک اقدم و باستان زبان ملی است که شاید در دوره های قبل الا نیز وجود داشت، چون این سبک ملی قح و خالصی بوده و اوزان آن هم تماماً ملی است و در بین ملت نیز آنقدر محبوب واقع شده که تاکنون هم آنرا پیروی میکنند بنابران بجرئت گفته می توانیم که این سبک شعر از خصائص زبان پښتو بوده و با این زبان توام آفریده شده، و از آثاریست که آریانهای قدیم و اجداد اولین پښتونها از خود مانده اند.

این سبک مخصوص به اشعاریست که پښتونها در بزم و رزم، و در سفر و حضر بین خود می خوانند و هر شعر از خود یک لحن علیحده و طرز سرودن دارد که تاکنون بین پښتونها بنامهای مختلف زنده و در بسی از نقاط (سپرې بدلي) یعنی غزلهای سوار نامیده می شود.

این گونه اشعار تابع عروض و بحور معمولۂ عربی و پارسی نبوده و از خود بحور جداگانۂ دارد، که ترتیب و تبویب آن در خور نگارش کتاب علیحده است.

ممیزات و خصوصیات:

سبک اوزان و الحان ملی ممیزات بارزۂ دارد. که درپائین کوتاه تر نگارش می یابد:

۱ - سادگی و جزالت و استعمال الفاظ و کلمات خالص پښتو، که اکنون زنده نمانده و جز در ادبیات قدیم پښتو نمی توان دید، مثلاً (ژوی) بمعنی حیوان و زنده جان و (هسک) بمعنی آسمان و غیره.

۲ - عدم استعمال کلمات زبانهای دیگر، که منظومات قدماء از ان پاکنده و کمتر الفاظ خارجی را در آن آورده اند، و یا قطعاً نیاورده اند، و ازین پیدا می آید که زبان پښتو بعد ازین دوره ها کلمات و الفاظ السنۂ دیگر را پذیرفته است و پیش ازان خالص یک زبانی بود.

۳ - در وزن و بحر تابع بحور عربی و پارسی نبوده و اوزان و بحور مخصوصی را داراست که ما آنرا بحور ملی میگوئیم.

۴ - این اشعار از نقطۂ نظر مضمون و افکار زیاده تر مانند است، به همان اشعار و نغماتیکه از آریانهای قدیم مانده است مثلاً بیټ نیکه یا شیخ بیټنی که از اجداد معروف پښتونهاست و در عنعنات ملیۂ ما بسی از قصص و روایات بذات شریفش منتهی میگردد، شعری دارد که مزایای فوق در ان جمع و هم مضمون آن با یک فقرۂ کتاب رگوید Rigvida نزدیکی بهم میرساند. این شعر در کتاب تذکرة الاولیای پښتونها که در سال ٦١٢ھ از طرف سلیمان ماکو در ارغسان قندهار نگارش یافته و نسخه های آن به استثنای چند ورق محو و گم شده است، ضبط و محفوظ مانده است که از آثار اولیۂ ادبی این زبان محسوب می شود.

سلیمان ماکو می گوید که حضرت شیخ بیټنی در آوان پیری و کهولت به ستایش و نیایش پروردگار می پرداخت، و شبها در کوه های کسه (سلیمان)

میگشت، و این نغمه ها را میخواند تا که خداوند کریم دعایش را مستجاب نموده، و نسل وی و برادرانش (سړبن و غرغښت) را زیاد گردانید، متاسفانه در اوراقیکه بدست آمده فقط دو بند منظومهٔ مذکور نبشته است، و آن این است:

لویه خدایه! لویه خدایه! ستا په مینه په هر ځایه
غرو لاړ دي درناوي کښي توله ژوي په ځاري کښي
دلته دي د غرو لمني زموږ کړدي دي پکښي پلني

دا وګړي ډېر کړې خدایه!
لویه خدایه ! لویه خدایه!

دلته لږ زموږ اوربل دی ووړ کورګی دی ووړ بورجل دی
مینه ستا کښي موږ مېشته یو بل د چا په مله تله نه یو
هسک او ځمکه نغښته ستا ده د مړو وده له تا ده

دا پالنه ستا ده خدایه
لوي خدایه ! لویه خدایه[1]

ترجمه: "ای خدای بزرگ! کوه با متانت خود و تمام زندگان به کمال عجز در محبت و عشق تو ایستاده اند، اینجا دامنه های کوه هائی است که سیه خیه های ما دران متفرق است! ای خدا! این مردم را زیاد کن!

اینجا خانمان و عشیرت ما خورد است ... خانه و آرامگاه ما خیلی کوچک است! ما فقط در عشق و جذبهٔ محبت تو (ایخدا) زیست میکنم، و جز تو با دیگری سروکار نداریم، این همه اسمان و زمین از تست، مردان را تو پرورش میدهی، همهٔ پرورشها از تست ای خدای بزرگ ای خدای بزرگ".

این نغمهٔ مناجات حضرت بیټ نیکه را اگر با یک قطعهٔ مناجات ریگویدا مقایسه کنیم خواهیم دید که چقدر باهم نزدیکی دارند، و از جنبهٔ تفکر و مضمون چگونه باهم قریب اند یک فقرهٔ مناجات ریگویدا این است: "خدای بزرگ

---

(۱) اوراق قلمی تذکرهٔ الاولیاء سلیمان ماکو، تالیف ۶۱۲ هـ.

خداوند حیات است، مالک الملک است، او تعالی خانمان شریف و نجیب را می بخشد، خدایا ! مابندگان تو ایم ما را بی اولاد و بی خانواده ممیران ..."[۱].

دانشمند معروف گوستاولوبون گوید، که آریانیهای قدیم خانواده را پرستش میکردند، و اجداد خود را مقدس میدانستند، و خیلی زیاد میکوشیدند تا خانوادهٔ آنها زیادت کند، و خاندان را مرکز تمام نعیم می انگاشتند[۲].

حالاً خوانندگان محترم ما قیاس کرده می تواند که اشعار و نغمه های حضرت بیټ نیکه در مضمون و توحید و خدا پرستی و دعای تزئید نسل و عشیرت چه نزدیکی با مضمون ریگویدا دارد؟

و این خود از مزایای است که در سبک قدماء دیده می شود، و از بقایای عصر باستانی آریائی است و میتوان آنرا ممیزهٔ مهمی از خصائص اشعار قدیم پښتو قرار داد[۳].

۵ – یکی از خصایص بزرگ سبک قدما این است که مضامین اشعار شان از سر تا به آخر یک شعر باهم مربوط و مسلسل است، آیندگان شان که با اشعار و آثار ادبی ملل دیگر آشنا شده اند، این خاصیت را از دست داده اند. پیشوایان ادب پارسی که بسبک خراسانی در دوره های صفاریان و سلجوقیان و غزنویان شعری سروده اند، سبک شان نیز دارای این ممیزه است[۴].

در اشعاریکه از حضرت شیخ بیټنی و غیره شعرای قدیم و پیشوایان سبک باستانی پښتو مانده این ممیزه بصورت اتم و اکمل بنظر می آید، تاکنون هم کسانیکه بسبک اشعار شان بالحان و اوزان ملی شعر می سرایند، این خاصیت را در اشعار شان بوضوح میبینیم.

---

[۱] ریگویدا باب ۷، فصل ٦، فقرهٔ ٦ – ۷.

[۲] تمدن هند، گوستاولوبون طبع اکره، ص ۱۸۸.

[۳] شرح و تفصیل این مقاله در تاریخ شعرای پښتو که در پښتو ټولنه زیر ترتیب و نگارش است خوانده شود.

[۴] روابط ادبی ایران و هند: ص ۸۵.

مقصد و مضمونیکه شاعر و گوینده از اول شعر آغاز میکند تا او اخر شعر همان مضمون را تعقیب کرده است. مضامین شتی و بی موردی را در یک منظومه نمی گنجاند.

۶ – خوبترین و آشکارترین مظاهر خدا پرستی و بارز ترین احساسات دینیه درین سبک دیده می شود ادعیه و مناجاتها و پاک ترین جذبات روحیه و دینیهٔ گویندگان این اشعار از آثار بارزه این سبک است.

۷ – این سبک غالباً از پیچیدگی های بیان و تشبیهات دور از طبیعت خالی است، از مناظر و مزایای طبیعی با بیانی ساده و بی تکلف ستایش میکند، تازگی و خرمی بوستان و شرشر آبهای روان و تماشای حیرت آور آنرا خیلی بدیع و دلچسپ بصورتی که نزدیک به حقیقت و طبیعت است تصویر می نماید.

از قدمای پیشوایان شعر پښتو (تایمنی) یکنفر ادیبی که بروزگار شاهنشاهان غور حیات داشت، شعری را در مدح سلطان غیاث الدین معروف سروده، که یک بند این شعر وصفی است از بستانی که سلطان نامور در زمین داور ساخته بود، و خوشبختانه ما ذکر این بستان تاریخی را در خلال اوراق تاریخ از بیان مؤرخ معروف آنعصر منهاج السراج الجوزجانی نیز می شنویم، که اندر طبقات ناصری سخت واضح و شیوا نبشته است:

"ثقات چنین روایت کرده اند که سلطان غیاث الدین در اول جوانی معاشر عظیم بود، و شکار دوست، از حضرت فیروزکوه که دارالملک او بود تا بشهر زمین داور که دارالملک زمستانی بود هیچ آفریده را مجال نبودی که شکار کردی ... درزمین داور باغی ساخته بود که آنرا باغ ارم نام نهاد، و الحق در میان دنیا مثل نزاهت و طراوت آن باغ هیچ بادشاهی را نبود، و طول او بقدر دو میدان وارزیادت بود ..."[۱].

---

[۱] طبقات ناصری: ص ۱۸، طبع سوسایته آسیائی بنگال، کلکته – ۱۸۶۴ع و همچنان نسخهٔ قلمی طبقات ناصری: ص ۲۰۲.

از تصریحات بالای مورخ معروف ما می براید که این باغ ارم در ان عصر شهرت بسزائی داشت، تایمنی شاعر بزرگ ما هم این بوستان باستانی را دیده و آنرا مثل بساتین فیروز کوه بقلم داده است، درین قطعهٔ شعر تایمنی ما بهترین خصایص سبک خود را فراهم آورده، که قطعهٔ مذکور این است:

ما د داور په مځکه ولید ارم   دا د جنت په څېر و بڼ ښه خورم
د فیروزکوه په دود ودان دنیا   ښکلی هر گل څه ښه خندان دنیا
دلته کړونگي دي ږغونه کوي   اوبه بهېږي سرودونه کوي
هر سړی گوري چي ولاړ دی حیران   کړي ننداري د خداوند د بستان

ترجمه: "من در زمین داور ارم را دیدم، که مانند بهشت خرم بود، این باغ مثل فیروزکوه معمور و گلهای قشنگ آن خندان است. شلاله ها و آبشارها صداهای دلفریب میکشند، آبهای جاری میسرایند، هر شخص باحیرت و تعجب به تماشای خداوند بستان مصروف است"[۱].

۸ - احساسات حماسی و رزمی درین سبک زیاده تر موجود است، و میتوان گفت که حماسیات پښتو در دوره های اخیر از سبک قدماء بهرهٔ وافری را گرفته، و این گونه جذبات حماست را از ملت سلحشوری مثل پښتون توقع میتوان کرد.

تایمنی شاعر دورهٔ غوری که پیش ازین ذکرش رفت یکی از بهترین سرایندگان حماسی است و در یک نشیدهٔ برجسته که بر وزن اشعار ملی به لحن دلچسپی سروده میشود، مردانگی و جهانگیری شاهنشاه خود را چنین سروده است:

نن زه ږغېږم په صفت د سلطان   چی دی بادار غازي ملک د جهان
د فیروزکوه او غور رڼا له ده ده   هم د تېرو تورو برېښنا له ده ده
چي توره وکاږي چرتون کا خالي   غلیم ئې کله کړي په توره سیالي

---

[۱] شرح حال و دیگر بیان تایمنی در تذکرهٔ شعرای پښتو که در پښتو ټولنه نگارش یافته خوانده شود.

غیاث الدین د غور زمری عالیشان[1]   د اسلام دین د ده په توره روښان

ترجمه: "امروز به ستایش سلطان و بادار غازی ملک جهان آغاز میکنم، که آب و تاب فیروز کوه و غور از تابش شمشیر وی است، اگر شمشیر تیز را از غلاف کشد، هیچ دشمن باوی همسری کرده نمیتواند، غیاث الدین آن شیر عالیشان غور که دین اسلام از شمشیرش روشن است".

همچنان ملک یار غرشین که از پیشوایان ادب و عرفان پښتوست، نعمت الله هروی و خان جهان خان لودی وی را از اولیای افغان در دورۀ غوریه معاصر سلطان شهاب الدین محمد غوری می نگارند، که در جنگ ملتان بحضور پادشاه شد، و از وی مسکنی را در دهلی گرفت[2]، چون شهریار غور بسال (۵۷۱ هـ) اولین بار بر ملتان تاخته بود بنابران حیات این شاعر بزرگ ملی را نیز بعد از سال (۵۵۰هـ) تخمین کرده می توانیم، مورخ دیگر افغانی سلیمان ماکو نیز این روایت نعمت الله و وجود ملکیار را در جنگهای سلطان شهاب الدین تائید میکند، سلطان گوید، در یکی از جنگها که سلطان غور و عساکرش بر دشمن تاخته بود، لشکر اسلام را شکستی فاحش رسید، و نزدیک بود که از دست دشمنان نابود گردند، ولی ملکیار بر دشمن مردانه تاخت، و شمشیر برانش را آخت، خدای برتر هم به یمن همت و مردانگی این رادمرد پښتون لشکر سلطان را فیروز گردانید، ملکیار درین تاخت قطعاتی را خواند، که مردان جنگی را همچون شیران غرنده برانگیختاند، و بر دشمن مردانه بتاختند[3].

بعد ازین سلیمان این شعر ملکیار را چنین نقل میکند، و بهترین آثار حماست اجداد را بدست ما می سپارد، که در دنیای ادب پښتو، بهای لؤلؤی آبداری را دارد:

---

[1] این ترانه در سال ۱۳۰۹ بر کنار هلمند از یکنفر سرایندۀ معمری شنیده و ضبط شده است.
[2] مخزن افغانی قلمی.
[3] تذکرۀ قلمی سلیمان ماکو.

څښتن مو مل دی – اوس مو يرغل دی – هوا د بل دی
غازيانو ګورئ !
څښتن مو مل دی
توري تېرې کړئ – دښن مو پرې کړئ – منګلي سرې کړئ
څله به تښتو ؟
څښتن مو مل دی
که ټينګ کړو زړونه – پر بري يونه – چي زمري يونه
اسلام راڅخه دی
څښتن مو مل دی
غازيانو راسئ – ټول شاو خوا سئ – د شهاب په ملا سئ
دښن مو غوڅ کئ !
څښتن مو مل دی

ترجمه: "خدا يار و مددگار ماست، اکنون برين مملکت بيگانه تاخت آورده ايم، ای مجاهدين ببينيد ، خدا يار ماست، شمشيرهای خود را تيز و دشمن را ببريد ، چنگ خود را سرخ سازيد ، چرا بگريزيم؟ خدا يار ماست.

اگر دل خود را قوی داريم، فيروزی از ماست، ما شيرانيم، اسلام با ماست، بنابران خدا هم با ما مددگار است.

ای غازيان بيائيد که باهم فراهم شده و بمدد (شهاب) بشتاييم و دشمن خود را نابود سازيم، که خدا يار و مددگار ماست".

اکنون خوانندگان محترم ما قياس کرده می تواند که در شعر قديم و سبک قدماء برجسته ترين احساسات حماست و جنگجوئی منزلتی رفيع داشت، که ما آنرا بارزترين مميزات سبک قدماء قرار داده می توانيم.

۹ – در سبک قدماء مواعظ دينی و نصائح و پندهای اخلاقی نيز بهرهٔ داشته و شعرای قديم در ضمن سرودهای شعری خود وظيفهٔ مبلغ اخلاقی و دينی را نيز ايفا ميکرده اند ، که اين جزو مهم شعر پښتو در اصلاحات اجتماعی و درستی

اوضاع معاشرت قبیلوی دستی داشته و همواره موثر و نافع واقع میشده است.

از اشعار شیخ اسماعیل سړبنی که بروایت نعمت الله بزرگترین رجال عرفانی و روحانی قرن ششم هجری بوده و در حدود (۵۰۰هـ) حیات داشته[۱] سلیمان ماکو این قطعهٔ موعظه را در تذکرهٔ خود نقل کرده است:

تنبــته وکــــړه له ابلیسه
چي ابلیس لعین ښکاره شي
هلـــــته ورکــه پلــوشه شي
تـول نړۍ توره تیاره شي[۲]

ترجمه: "از اهریمن بگریز، زیرا جائیکه اهریمن بیاید در آنجا تاریکی آمده و نور روشنی ناپدید میگردد".

۱۰ – دیگری از ممیزات سبک قدماء اظهار احساسات و جذبات سوزان عشقی است که شعرای پیشین در اشعار خود همی آوردند، درین خصوصیت آیندگان شان نیز با آنها شریک و سهیم اند ولی فرق اینقدر است که قدماء با کمال سادگی و بساطت و بدون پیچیدگی و تکلف به ابراز جذبات عشق می پرداختند، و هیچگونه تصنع را درین مورد روا نمی پنداشتند.

قطب الدین بختیار که از مشاهیر دنیای عرفان و طریقت و همچنان از سر بر آوردگان و پیشوایان ادب باستان ماست، و تولدش را نعمت الله در (۵۷۵هـ) نگاشته و بسی از مناقب وی را بنام (قطب افغان) آورده است[۳]، سلیمان ماکو (از معاصرین قطب الدین) این منظومه را از وی نقل میکند، که از قدیمترین اشعار عشقی زبان ملی محسوب و از آثار گرانبهای ادب پښتو بشمار می آید:

ویر مي زړه سوری کړ   راتــــه وګــــوره ملــــوکي

---

[۱] مخزن افغانی – قلمی.
[۲] تذکرهٔ سلیمان ماکو – قلمی.
[۳] مخزن افغانی – قلمی.

په بېلتـون کـي دي وباسـم   لـه خوږمنـه زړګـي کـوکي

راته وګوره ملوکي
راته وګوره ملوکي
د بېلتـــون اورونـــه بـــل دي   هر ګړی مي زړګی سوځي
لېـــونی يمـــه د مينـــي   ســـوځم زه لکـــه پېلـــوځي
راته وګوره ملوکي
راته وګوره ملوکي
غـــوړولی دي اوربـــل دی   اور زمـا پـه زړګـي بـل دی
زه بختيار خاوري ايرې شوم   په اورسوی مي کوګل دی
راته وګــوره ملــوکي
راته وګوره ملوکي(۱)

ترجمه: "غمت دلم را فرسود، ای محبوبه سویم بنگر، در فراقت ناله های حزین بر می آورم، ای محبوبه بمن بنگر! آتش های فراقت فروزان و دلم را هر دم می سوزاند دیوانهٔ عشق تو ام، و می سوزم، بمن بنگر ای محبوبه! کاکل خود را پریشان کردهٔ! و آتش در دلم افروختهٔ، من خاکسترم، و اندرونم سوخته، بمن بنگر ای محبوبهٔ صاحب اختیار!".

سادگی و بساطت جذبات و همچنان طراوت بیان و معانی نغز عاشقانه از مزایائی است که در سبک قدماء پدیدار است.

اکبر شاعر زبردست پښتون که بعد از (۷۵۰ هـ) در زمین داور منطقهٔ تاریخی وطن حیات داشت از شعرای متقدمینی است که منظومات سوزان و مهیج عشقیهٔ وی در ادب پښتو گرانبها ترین آثار است، ببینید که درین منظومه احساسات عشقی خود را با چه شگفتگی و هیجان ابراز میدهد، و این غزل ملی

---

(۱) تذکرهٔ قلمی سلیمان ماکو.

را با چه احساسات سوزانی می سراید :

زه چـي پـه مينـه معـشوقو د بنگـړو شـرنگ لـره ځـم
زه د هجــران د بېلتانـــه د تـــورو جنـــگ لـــره ځـــم

زه اپوتـــه يـــم پـــه هجـــران ســـره قـــرار نـــه لـــرم
هجـر مـي اوږد سـو د وصـال د اميـد کـار نـه لـرم
بېلتـون پـه خولـه راکـړې څـاپېړې زه لا عـار نـه لـرم
وام د معـشوق پـر سينه پـروت زه تـور لونـگ لـره ځـم
ځني يـې ولـي څـوک عاشق څورنـگ پـه تـوري کانـدي
پـر خـوار مـين د شـها هـومره هـوري زوري کانـدي
بـې نيـازه نکـا چـي پلـو لـه مخـه لـري کانـدي
چـي راوپاڅـه پـه اخـلاص چـي خپـل څورنـگ لـره ځـم
اول خـو تـه نجلـۍ پـر عـشق بانـدي اقـراره سـولې
اور دي راپـوري کـې نـور کښېنـستې قـراره سـولې
هـيڅ گفتگـوی لـه عـشقه نکـوې بېـزاره سـولې
يـو وار خـو وايـه قـرار چـي د يـار څنـگ لـره ځـم

ترجمه: "در فراق تو پریشانم، قراری ندارم، دورهٔ دوری و جدائی من دراز شد، حالاً آرزوی وصالم نمانده، فراق مرا سیلی سختی بر دهان داد، ولی من هنوز میگویم، که دستم به حمائلیکه بر سینه ات افتاده برسد.

عاشق را آزار میدهند، و دلباختگان را میرنجانند، ولی محبوبه چادر از رویش نمی بر دارد و بسوی افگار غمگینی نمی آید.

ای دوشیزهٔ محبوب! اول تو بنیاد عشق را ماندی، و آتش بدلم زدی، ولی اکنون ازان عشق گفتگوئی نداری، و از من بیزاری میجوئی ...

هان! یک بار در کنارم بیا".

۱۱ – از آخر ترین ممیزات بارزه سبک قدماء همانا خصوصیت لحن و وزن

آنست که آنرا اشعار غنائی گفته می توانیم، این همه اشعار به مهیج ترین اصول تغنی ملی گفته می شود، و از خواص بارزهٔ آن الحانی است که این ملت کوهسار همواره به آن مترنم است.

الحان و اوزان خاصهٔ آن از نقطهٔ نظر تغنی ملی محتاج کتابی است جداگانه که باتدقیق و کنجکاویهای لازمه نگاشته آید. درین مبحث که سبک شعری آن بیان می شود، بی مورد است.

پهلوانان این سبک:

طوریکه پیشتر گفتیم، متاسفانه آثار ادبای پیشین و باستانی زبان ملی ناپدید گشته و اکنون که کنجکاویهای لازمه هم نشده در دسترس ما نیست، فقط درینجا چند نفر از پیشوایان این سبک که بما معلوم بوده و نمونه های اشعار شان خوشبختانه بما رسیده و گنجینهٔ ادب ملی ما را به لالی گرانبهائی انباشته نام می بریم، چون این موضوع تشنهٔ تجسس و استقرای عمیقی است بنابران ما به کنجکاویهای آینده و آیندگان حواله داده، درینجا معلومات ناچیز خود را نگارش میدهیم.

۱ - بیټ نیکه: یا شیخ بیټنی همان پهلوان معروف تاریخ ملی که بسی از عنعنات ملیه وی را یکی از عمائد بزرگ ملت افغان می شمارد، و مؤرخین افغانی نیز وی را زیاده تر می ستایند، اولین شخصیکه یادی ازین پهلوان تاریخ ملی می نماید، همانا سلیمان ولد بارک خان قوم ماکو است، که تذکرهٔ اولیای افغانی را در ۶۱۲ هـ نگاشته و اکنون اوراق چندی ازین اثر نفیس در دست است. بروایت سلیمان حضرت بیټنی در کوه سلیمان میزیست که این کوه را خود پښتونها (د کسي غر) نامند. چنانچه پیشتر ذکر رفت سلیمان یک شعر این نابغهٔ ملی را نیز نقل میکند، که بجایش آنرا تقدیم داشتیم، بعد از سلیمان ماکو ابوالفضل علامی مورخ دورهٔ اکبر مغولی در سال ۱۰۰۶ هـ مطابق به عنعنات ملیهٔ

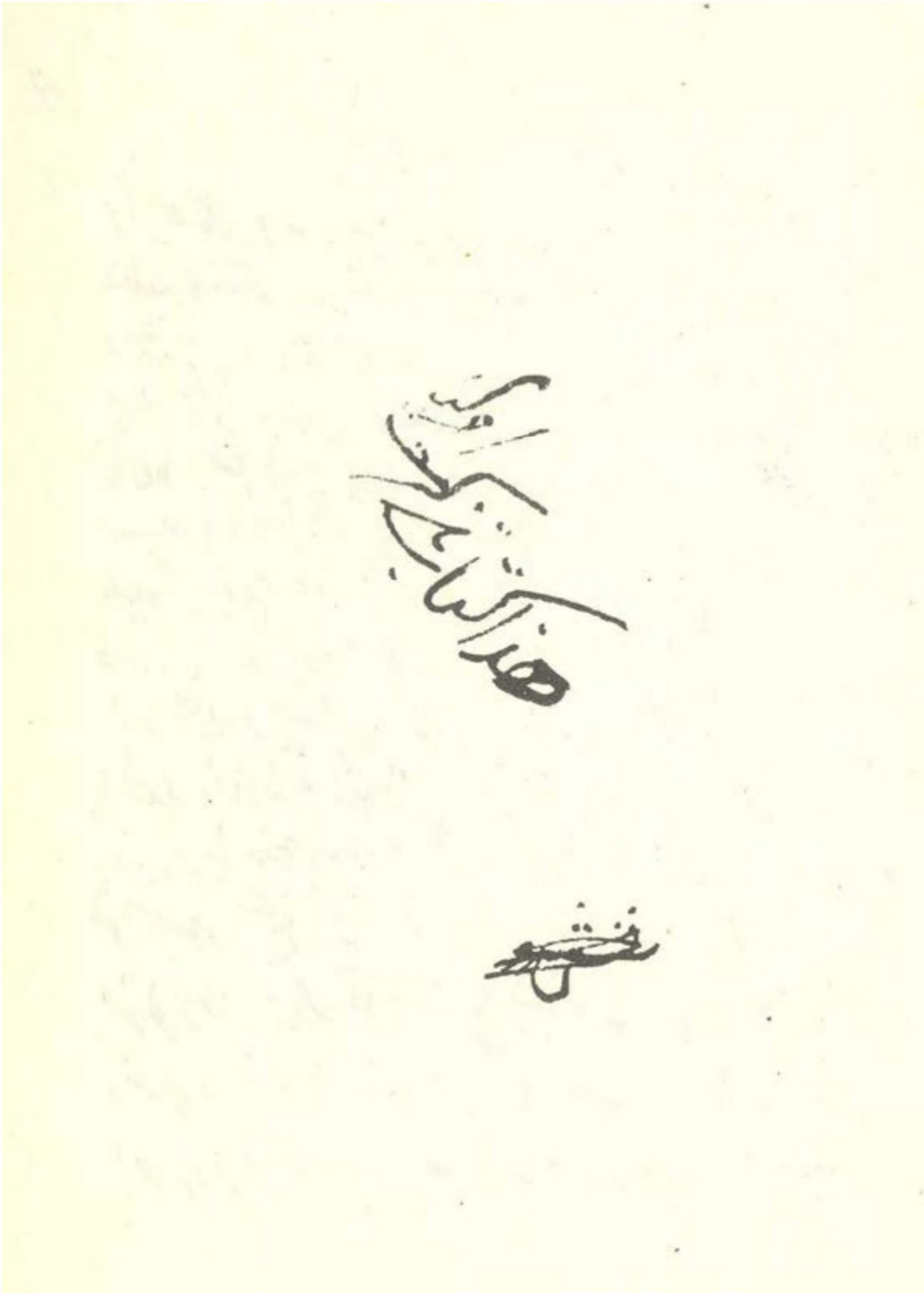
ما ذکری ازین جد بزرگوار افغان می نماید[۱]، پس از وی نعمت الله و خان جهان خان لودی در مخزن افغانی در سال ۱۰۱۸ھ مناقب حضرت بیټ نیکه را مفصلاً می شمارند[۲]. اخوند درویزه ننگرهاری که از نویسندگان دورهٔ اکبر مغولی است و بسال ۱۰۴۸ھ فوت شده[۳]، نیز در مبحث انساب قبائل پښتون ازین جد بزرگوار ذکری میکند[۴]، نعمت الله در شرح انساب افغانی به کتب مجمع الانساب و اخبار احمدی نیز حواله میدهد، و ازین بر می آید که پیش از وی مثل سلیمان ماکو مؤرخین دیگریکه آثار شان اکنون گم است انساب افغانی را نگاشته و ازان جمله حضرت بیټنی را یکی از اجداد بزرگ شمرده اند. عموم مؤرخین افغانی داستان معاصرت شیخ بیټ را با شاهان غوری نبشته اند، که حسین نامی از ان دودمان بزرگ در نتیجهٔ یک سلسله حوادث روزگار به خانهٔ حضرت بیټ نیکه رسیده و در انجا مسکن گزید، و در نتیجهٔ با دختر حضرت شیخ که (متو) نامداشت ازدواج نمود[۵].

طوریکه مؤرخین نوشته اند، جد بزرگ شاهان غور شنسب نام معاصر حضرت علی بوده و بر دست آنحضرت ایمان آورد، و از وی عهدی ولوائی بستد[٦]، بعد ازان در عهد سلطان محمود ملک سوری نامی بر بست و داور و غور و رخج مستولی بوده و سلطان مشار الیه وی را مالشی داده و سخت کوفت که خانواده اش به هرات فرار گردید[۷].

مؤرخین مابعد چون حمدالله مستوفی و یحیی بن عبداللطیف قزوینی

---

[۱] آئین اکبری: ج ۲، ص ۱۹۱.
[۲] مخزن افغانی – قلمی.
[۳] تذکرهٔ علمای هند: ص ۵۹.
[۴] تذکرة الابرار والاشرار مطبوع پشاور، و مخزن الاسلام نسخهٔ قلمی.
[۵] مخزن افغانی، تاریخ سلطانی، حیات افغانی، خورشید جهان و غیره.
[٦] طبقات ناصری: ج ۱، ص ۲۹.
[۷] طبقات ناصری و تاریخ جهان آرا، قاضی احمد غفاری.

زینکوگراف هشت صفحهٔ کتاب تذکرهٔ اولیای افغان که بعد از (٦١٢هـ) از طرف سلیمان بن بارک خان ماکو در ارغسان قندهار نگاشته شده، و یکی از آثار نفیس ادبی پښتو بشمار میرود، و اشعار بسی از رجال ملی را حفظ کرده است.

(١)

A

بسم الله الرحمن الرحیم

وایم حمد و سپاس د لوی خاوند او درود پر محمد مصطفی صلی الله
علیه وسلم چې دی بادار د کونینو او رحمت دی علینو لوی لوی
رحمتونو لناد وی د سفه اشنازی تیر آل او یاران توجی زوه محمد ...
پس دی د روښان الله العلا زه غریب خاوری سلیمان خوی د یار
خان ما کو صابزی نی پر و باله دا رغسان خو سینی او نیت د مرکو ما ...
پس د ده لیس شنیز صوه د سجری تللی دوم او د لښتیجا پ ... عو
کلیو کړ جنجم اوم اقد او لیاز دوا طلبنوم یلتل زویه لوی م
کا ملال مو ندل او د دوی پر شد منت نحا کیای د قوم او هر کله سیاه وارته
دلار نی تلی د سفر پر کور لیس گسنتیم او نیمایی کسم و کاوو زیبو یام
یا ټنید وم او له حسنته ۲م ستورن شو ا نی اوا دښخوی میلا لوو کار
او دوی نی سخه وناو بامت گرد او لښتا که تیلو لی او سی د قدر ه
لوا صلین شیخ شیاخ بشتهی می د خدا نی پر یر ند حکلوی شی
لمتو لوی او بزرگ تقل کا ندی نی شیخ بشتهه خو سیک پ عمر
د کسی بانځا او ملتیه دیره او د پر هر کله شنبه د ...
او روزه سبو پ شو پ د خدای په عباد تحت

ب د

بسم الله الرحمن الرحيم

وايم حمد و سپاس د لوی خاوند او درود پر محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم. چي دی بادار د کونینو او رحمت د ثقلینو، لوی لوی رحمتونه دي وي د هغه استازي پر آل او یارانو چي دواړه جهانه په دوی دي روښان، امابعد زه غریب خاوري سلیمان زوی د بارک خان ماکز صابزي چي په ویاله د ارغسان هوسېږم او په دې مزکو پائېږم، په سن دوولس شپږ صوه د هجري تللی وم او د پښتنخا (پښتونخوا) په راغو او کلیو ګرځېدم او مراقد د اولیا او واصلینو مي پلټل او په هر لوري مي کاملان موندل او د دوی په خدمت خاکپای وم او هر کله په سلام ورته ولاړ.

چي له دې سفره په کور کښ کښېنستم او تنهاکي وچاودلې د پښو، بیا پاڅېدولم او له ځښتنه مي میرستون شوم چي احوال د هغو کاملانو وکاږم او دوی چي هغه ویناوي پاته کړي دي او پښتانه په لولي اوس.

ذکر قدوة الواصلین شیخ مشایخ بېټنی

چي د خدای په پېژندګلوي تر ټولو لوی و او بزرګ، نقل کاندي چي شیخ بېټنی هوسېده په غره د کسي باندي، او هلته دېره (و) او ده به هر کله ځښتن باله، او روزه به و، په شپو به د خدای په عبادت بخت.

۱۱ B

نقل سنې کاندې یا الفې چې پ روزګار د تسبیح بتهني
کښې ددې ورځې سم بن نوصيد او پېر شيخ
خوراکران چې سم بن نیل لرزا من او ... کله ... بیل
بیل ورورت بښتني خیل څوک اسماعیل ورکا ده
او لوی سو د سم بن پ کا د خدای مهربان د
اسماعیل پ برکت سم بن ت نصیب کړ
دوی زامن چې او س ترو سترو کښېنو د ...
اسطاعیل مرقد مبارک واقع دی د کښې پېر غرڅ
زه سلطنه تملی دم نقل کاندې چې بښتني سپاک پېر سبو
نوده ب ... کاندښتني مشايېر او رب ت ب ده
است کا وه بچا زامنه کال او د سم بن او ... ب
کول کښې برکت کښېنږده باد ار قبول [illegible]
خواست او ... که ... د پښتني [illegible]

نقل هسي كاندي يارانو چي په روزګار د شيخ بېټني كښ د ده ورور چي سړبن نو مېد او پر شيخ هم خورا ګران و ، سړبن نه درلو زامن او هر كله به (ئې) ويل خپل ورور ته، بېټني خپل ځوی اسماعيل وركاوه او لوی سو د سړبن په كاله، خدای مهربان د اسماعيل په بركت سړبن ته نصيب كړه دوني زامن چي اوس تر وس تېر سو ګڼون د هغو ، د اسماعيل مرقد مبارک واقع دی د كسي پر غره چي زه هلته تللی وم، نقل كاندي چي بېټنی سپين ږيری سو ، نو ده به هر كله ښتن ستايه او رب ته به (ئې) درخواست كاوه، چي زما په كاله او د سړبن او غرغښتي په كول (كهول) كښ بركت كښېږده، بادار قبول كړ د ده درخواست، او ډكه سوه مزكه د پښتنخا (پښتونخوا) د دوی

چې کړل قتل کادم شي چي شنيخ شتني ببېدر تر
د بېر دا سندري لولوي او د کسي غږ کېنس ب
کمر جيد پ ششي لوي خداي لوي خداي شنا پ
مين پ مر نجاي غ علاله دي د رنا وي كېنس
لمق ل زوي پ نجاري كېنس د لته د د غږ و طني
زمن کرز دي د بيکني پلني داو گمرچه دير کړي
خداي لوي لوي خداي د لته بېن زمن اور
بل دي وره کور کي د د و مه بور ريل دي
مين ستاكېن من مهشتر يو بل د بچا پ
مله تله نه يو سک و مزک نغښته
ستا د د ممر و و ډله نا د دا پالښتا دخو؟ لوي خدي
لوی

په کول (کهول).

نقل کاوه شي چي شیخ بېتني به ډېر تر ډېر دا سندري لولولې او د کسي غره کښ به ګرځېد په شپې:

لویه خدایه! لویه خدایه! ستا په مینه په هر ځایه
غرولاړ دی درناوي کښي تولهژوي په ځاري کښي
دلته دي د غرو لمني زموږ کړدی دي پکښي پلني

دا وګړي ډېر کړې خدایه!
لویه خدایه ! لویه خدایه!

دلته لږ زموږ اور بل دی ووړ کورګی دی ووړ بورجل دی
مینه ستا کښي موږ مېشته یو بل د چا په ملهتلهنه یو
هسک او ځمکه نغښته ستا ده د مړو وده له تا ده

دا پالنه ستا ده خدایه
لوي خدایه ! لویه خدایه

(۴)

C

تعلق د وشي چې په روزګار د غازي شهاب الدين چې پر افغر غل و
شيخ ملک يار نيج غزنين پښتانه وېم ملګري و د شهاب الدين چې په
دهلي کښي نغغه سندر اعلی هغوی ورو ښما نده او هم شوري هم
شو نقل کاوه شي چې په بو بله کښي مسلمانان ته ښاکر لارو
کفار جرګه وکړله نو هغي مسلمانان شي کفار جرم کفار هو ګنار و
بيا او دښته برې وکړې تمام شيخ مليار راغی او سر د ښ
غل وکاوه او د ښار رښت وو ژل نور د مسلمانانو هم
د مليار ترا لوری وکښی او د سره وهم ورل
د ښته ستر ښتن دوی ت په سيمران د شيخ
لو سوب او برې چې نحوا هم نه وب بر شوی د
بيا ... شيخ تمام کښي په بو بله کښي مليار د
نا ... چې غازيان جهار بيلا او په ... د زم لو
وړ منوی شول شنبلر موصل دی او س صوبغول د دی

نقل کاوه شي چي په روزګار د غازي شهاب الدين چي پر کفر يرغل و ، شيخ ملکيار چي غرشين ستانه و ، هم ملګری و د شهاب الدين، چي په ديلي کښي هغه ستر واکمن ټاټوبی ورو ښانده او هم هورې مړ شو . نقل کاوه شي چي په جوبله کښ مسلمانان تر شا ولاړه او کفارو بری وکړ، ليري نه و چي مسلمانان شي د کفارو په کټارو پپنا ، او د ښنه بری وکړي، چي ناڅاپه شيخ ملکيار راغی او پر د ښن (ئې) يرغل وکاوه او ډېر زښت (ئې) ووژل.

نورو مسلمانانو هم د ملکيار تر اړخ توري وکښې او سره ومروړل (ئې) د ښنه ستر ځښتن دوی ته په مړانه د شيخ ورکړه لو سوبه او بری چي پخوا هم نه و په برخه شوی د چا هيڅکله، په هيڅ ځای کښ، په جوبله کښ ملکيار دا پاړکي وويل، چي غازيان وپاربدل او په ځېر د زمريو ورتوی شول:

ځښــتن مو مـل دی - اوس مـو يرغـل دی

(د)

اسواد دبیل دی فاز بانو گوری نھتن موصل دی توری تری
کمریجا دبین ہو بیر کسرمن منکلی بسر ہی کیرہی نخلہ بیب نستو
نصشتی ہر مل دی تک بھنک۔ کمرے زیدون ہیر برکی سوال
بی زمری لیون اسلام راتخذ دی نضنبتن ہو مل دی
غلاز بانو راشی فہول شاہو خوانی دشہا۔ سیھلا منی ہیشیر
ہو مل دی تنل وہ شی بی شیخ ملبار تسان بہ تلخ تنال
شیخ اسماعیل سنتر ستان یار کی وہ ل او سیدغ بیٹ کا
دانیج د سمرنا نجوہ و نشتہ کمر لہ ابلیس مسی ابلیس
لعین اسکارہ شی ملیتہ ہو رکہ ہوشر شما تو ل انمری نگور رہا نیا ہ شی
سمری ورانا شی لہ ابلیس ہو خ دمیس ہے کمارہ شی سمرے
[illegible] کمر بریا ابلیس ضرخ کی نو سی ملہ تندارہ
شما کہ سمرے ابلیس ات بہ شو سر کرو دو برنا ہ شی
او

هـواد د بل دی – غازيانو گـورئ !
ځښتن مو مل دی
توري تېرې کړئ – دښن مو پرې کړئ – منګلي سرې کړئ
ځلــه به تښـــتو ؟
ځښتن مو مل دی
کــه ټينګ کــړو زړونه – پر بـري يونه – چې زمـري يونه
اسلام راڅخه دی
ځښتن مو مل دی
غازيانو راسئ – ټول شاو خوا سئ – د شهاب په ملا سئ
دښن مو غوڅ کئ !
ځښتن مو مل دی

نقل کاوه شي چې شيخ ملکيار ستانه به تل تتله د شيخ اسماعيل ستر ستانه پاړکي ويل او بږغ به (ئې) کاوه، دا شيخ د سړبن ځوی و :

تــښته وکــړه لــه ابليـــسه	چې ابليس لعين ښکاره شي
هلتــه ورکــه پلوشــه شــي	ټـول نـړی تـوره تيـاره شـي
سـړی وران شـي لـه ابليـسه	غـوڅ د پـس پـه کټـاره شـي
کـه هـر چـا ابلـيس خـرځ کـړ	نــو بــې هغــه ننــداره شــي
کـه سـړی ابلـيس تـه پـړ سـو	نـو پـر کـور د ويـر نـاره شـي

نقل دی کاده شی چې بختیاری مستر ستان

ا [illegible] شوې دی لحد کرامات چې هو

د کښل [illegible] موسی چې ستر بلار و د قطب

[illegible] کړ بختیار النو نخه اه دشت و پیر الواد

چې سینه [illegible] لړ دنی بوی د موسی شیخ

الحمد [illegible] دی ستان ور کړ شوی د ستر لاس

ه نبع و کړ وسید اد پر نړی د ستن ښ عنوواه

د خدر [illegible] کړ بید ب راللل [illegible] شي چې بمیا

شنو ر و کړ به بختیار په ښتو سند دی کړ ښیرا و ښی

نقل هسي کاوه شي چي بختيار مي ستر ستانه و، له ده نه سرګند شوي دي هغه کرامات چي مو وکښل او وويل، موسی چي ستر پلار و د قطب تللی و له بختيارانو څخه او مېشت و پر ايواد چي سيند باله شي، لرغونی برخه ځوی د موسی شيخ احمد ته لوی ستانه ورکړ شوی (و) د سنزر لاس (ئې) ونيو وګروهېد او پر نړی (ئې) د ستن ږغو وه، او د خدای وګړيه به (ئې) رابلل په سمي، څو چي بمياشو د وګړيه.

بختيار په پښتو سندري کړينه، اوښي

نو بیو بینه نه دا ای ت: مار کیده عیبلی کړ پا هر کی لږ بینه پې

لیږ دادی عړیدم زړه مسوری سوری کړه راته و

ګوره ملوکی پ بیلتون کی دوبا مبیم لخور مینا زړګی ګوکا

رامت وګوره ملوکی راشته ګوره ملوکی د بیلتون اوروما

بل دی بر لوی می زړګی شو بڼې لیونی یم دیمن تو ښم زړه ::

لګه بیلو شی رات دګوره ملوکی رات و

ګوره ملوکی رات وګوره ملوکی غور دلی دی اور

بل دی او زما پ زړګی بل دی زه بنجتیار نیاوری

ایری شوم پې او ر شوی م کو کل دی کا رات وګوره ملوکی

رات

تویوینه، خدای ته ناري کړي، غلبلي کړي، پاړکي لرینه، چي یو دا دی:

ویر مي زړه سوری سوری کړ راتـــه وګـــوره ملـــوکي
پـه بېلتـون کـي دي وباسـم لـه خوږمنـه زړګـي کـوکي
راته وګوره ملوکي
راته وګوره ملوکي
د بېلتـــون اورونـــه بـــل دي هـر ګـړی مـي زړګـی سوځي
لېـــونی یمـــه د مینـــي ســوځم زه لکــه پېلــوځي
راته وګوره ملوکي
راته وګوره ملوکي
غـــوړولی دي اور بـــل دی اور زمـا پـه زړګـي بـل دی
زه بختیار خاوري ایرې شوم پـه اور سوی مي کوګـل دی
راته وګـوره ملـوکي
راته وګوره ملـوکي

داستان حسین نامی را از اولادهٔ ملک سوری مذکور و رفتنش به هند و باز آمدنش بغزنی باکمال صراحت می آورند [۱]، که عیناً به روایات مؤرخین افغانی نزدیکی میرساند.

مطابق به این روایات عصر زندگانی حضرت شیخ بیټ نیکه را از (۴۰۰ تا ۵۰۰ هـ) تخمین کرده می توانیم.

طوریکه نمونهٔ شعر این جد بزرگوار را پیش ازین نگاشتیم، حضرت ادیب و شاعر بزرگ ملی ما بوده و شعری را در نهایت جزالت و سلاست سروده، که از هر جنبه برجسته ترین آثار قدماء بشمار می آید.

۲ – دیگر از شعرای بزرگوار قدیمی که آثار شان بما رسیده حضرت شیخ ملکیار غرشین است که غرشین به روایت صاحبان انساب عشیرتی است از میانه سړبن [۲].

سلیمان ماکو قصهٔ معاصرت وی را با سلطان شهاب الدین غوری نگاشته که باوی در حملهٔ اولین ملتان ۵۷۱هـ همراه بود [۳]، که نعمت الله و خان جهان خان هم این روایت را تائید میکنند [۴].

ملکیار بزرگترین شاعر حماسه سرای پښتو بوده و درین قدماء منزلت رفیعی را مالک است، و از نگارش سلیمان بر می آید که این بزرگوار ذوق نفیس ادبی داشت و اشعار شعرای دیگر پښتون را هم میخواند [۵].

۳ – تایمنی: نام این شاعر باستانی معلوم نیست، فقط در یک منظومهٔ منحصر بفردیکه ذریعهٔ یکی از معمرین کنار هلمند بما رسیده خود را تایمنی

---

[۱] تاریخ گزیده: ص ۴۰۷ طبع لندن، ۱۳۲۸هـ و لب التواریخ طبع ایران: ص ۹۲.

[۲] حیات افغانی: ص ۱۵۲.

[۳] اوراق قلمی تذکرهٔ سلیمان ماکو.

[۴] مخزن افغانی قلمی.

[۵] تذکرهٔ سلیمان ماکو.

گفته است، و تایمنی عشیرت افغانی است که در مراتع کوه های سیاه بند غور سکونت داشته و به تیمن بن کاکړ منسوب است[۱].

این شاعر در یک منظومه اش که پیش ازین با تطبیقات تاریخی آن گذشت سلطان معروف افغان غیاث الدین غوری را مدح کرده و معاصر آن شهنشاه نامور شمرده می شود، چون سلطان موصوف در حدود ۵٦۰هـ پادشاهی کرده بنابران زمان حیات تایمنی شاعر بزرگ خود را بعد از ۵۰۰ هـ تخمین کرده می توانیم، در شعر تایمنی سلاست و سادگی و احساسات گرم مردانگی و حماست پدیدار است، که از پیشروان سبک قدماء شمرده می شود.

۴ – قطب الدین بختیار ولد احمد بن موسی از قوم بختیار پښتون بوده و از مشاهیر عرفای عصر خود شمرده شده است، اگر چه تذکره نگاران و مؤرخین بیگانه وی را نشناخته اند ولی مورخین افغانی وی را افغان شمرده و در جملهٔ مشاهیر عرفانی پښتونها بقلم میدهد مثلاً سلیمان ماکو همیگوید: که پدر کلان قطب الدین موسی از قوم خود رفته و در سند سکونت پذیر بود، مورخین مولدش را در داوش نوشته اند، که بقول ابوالفضل شهری بود از فرغانه[۲]، و فرشته یکی از شهرهای ماوراء النهر می نگارد[۳]، قرار نگارش جغرافیا نگاران قدیم اوش یا اوج از شهرهای ماوراء النهر بود[۴]، و ابن خرداذبه آنرا ده فرسخ دور از اوزکند ماوراء النهر نشان میدهد[۵].

بهر حال پدر کلان قطب الدین در اوش ماوراء النهر می زیست یا اگر در سند سکونت گزیده بود، درینصورت هم (اوچه یا اچه) را که شهر مشهوری بود

---

[۱] حیات افغانی: ص ۲۴۴ – ۴۵۸.
[۲] آئین اکبری: ص ۱٦۹، ج ۳، طبع لکهنو.
[۳] فرشته: ص ۳۷۸ طبع لکهنو.
[۴] حدود العالم من المشرق الی المغرب: ص ۱۸ – ۲۴، طبع عکسی بارتولد، لینن گراد.
[۵] المسالک و الممالک ابن خرداذبه طبع لیدن ص ۳۰ – ۲۰۸.

در سند و مورخین آنرا در فتوحات سلطان شهاب الدین یکجا با ملتان می آورند[1] تطبیق می توان کرد و قول سلیمان ماکو را هم درین که مطلب از اوچه سند است موید میتوان شمرد.

وفات قطب الدین را مخزن افغانی و آئین اکبری مخبرالواصلین ۱۴ ربیع الاول سال ۶۳۳هـ و فرشته ۶۳۴هـ نگاشته اند، مزارش در دهلی تاکنون معروف و مرجع عمومی است.

قطب الدین شاعریست که نمونهٔ کلامش در عشق و غرام بما مانده و سلیمان ماکو یک قطعهٔ سوزان از اشعار عشقی وی را محفوظ داشته است، کلامش ساده، منسجم و بلیغ و از کلمات اجنبی پاک است، احساساتش سوزان و گرم و متین بنظر می آید[2].

۵ - دیگر از شعرای سبک قدماء اکبر زمین داوری است که با تیمورلنگ معاصر بوده و در حدود ۷۵۰هـ زنده بوده است، وی در اشعار خود گرم ترین جذبات عشقی را با سبکی ساده و بدیع اشکار می سازد و از تاخت تیمور شکوه ها دارد.

اشعار اکبر متعلق بدوره ایست که شعر عروضی غلبه جسته، و اوزان ملی را ضعیف ساخته است و ازینرو اشعار اکبر تماماً بر عروض و قوافی عربی تطبیق میشود، ولی با آنهم کیفیت غنائی و لحنی خود را از دست نمی دهد، که ما نمونهٔ اشعار ملی وی را پیش ازین نگاشتیم، و در مبحث سبک عروضیین هم نمونهٔ گرانبهائی را تقدیم خواهیم کرد.

سبک قدماء چه شد؟

در صفحات گذشته دیدید که این سبک چه گونه پیدا شد و چه مزایا و خصایصی را دریافت و بزرگان و پرورندگان این سبک کیانند؟ حالاً میخواهیم

---

[1] دیده شود تاریخ معصومی ص ۳۳، تاریخ مبارکشاهی ص ۵-۶، طبقات اکبری: ج ۱، ص ۱۶.
[2] نمونهٔ اشعار قطب الدین پیشتر گذشت.

بگوئیم که سبک قدماء درازمنۀ مابعد چه شد؟ و چرا در بین ادبیات و اشعار مرتب و محفوظ پښتو نفوذش کم گردید؟

در جواب این سوالها همان شرحیکه در مقدمۀ این مضمون نگارش رفت باید خواند، نفوذ ادبیات عرب و پارسی در مشرق زمین و در ممالک همسایه و هم جوار ملت پښتون بدرجۀ اتم و اکمل رسید، و قوس صعود خود را پیمود، ازینرو شعراء و گویندگان پښتون که دارای سواد بوده و با آثار ادبی دیگران آشنائی یافتند، اشعار عروضی تازی و پارسی را خواندند و شنیدند، و در زبان ملی خود مثل آن اشعاری را سروده و بمیان کشیدند، و این تحول یک دورۀ میانۀ را در بین سبکین قدماء و عروضیین بوجود آورد، که شعر نه مثل سبک قدماء غنائی و مخصوص ملی بود و نه پوره عروضی.

چون شعراء طبقۀ دانشوری بوده و به آثار ادبی دیگران تمایل نشان داده و پیروی همی کردند. بنابران سبک قدماء در بین عوام و طبقات عمومی ملت ماند، که تاکنون خوشبختانه زنده بود و در بین ملت پښتون در کوهسار و قراء عموماً رایج و جوانان همواره به اشعار ملی خود سبک قدماء مترنم اند.

این اشعار و سرودهای ملی ما که اکنون هم زنده است برای شعرای جوان و کسانیکه با شعایر ملی خود دلچسپی زیادی دارند، خیلی غنیمت بوده و ما می توانیم اساس ادب جدید خود را درآینده بران شالوده ریخته، و پس همان مزایای ملی و مفاخر اجداد را زندگانی دهیم.

به عقیدۀ من توسیع و تجدید و تحولیکه در ادب پښتو به مقتضای این قرن که عصر ملیت اش می توان گفت، روی دادنی است، زمینۀ مساعدی برای آن همین سبک قدماء و اشعار و سرودهای ملی است، که اوزان شعریۀ آن اساس شعر نو و الحان و اصول غنائی آن شالودۀ موسیقی جدید ملی ما میتوان ملیت خواهان و جوانان پښتون راست که این گوهر گرانمایۀ خود را از دست ندهند، و روح اجداد را شاد سازند، چون بیان تمام طرزها و اقسام اشعار ملی محتاج تتبع و کتاب علیحده ایست، بنابران درینجا به آن نپرداختیم.

سبک خیر البیان

طوریکه پیشتر اشاره رفت بعد از دورۀ قدماء یعنی پس از ۷۰۰ هـ نفوذ سبک ادبی شان ضعیف شد و دورۀ عروضی آغاز گردید ولی دورۀ تحول و انتقال که بین دو روش و دو منهج از امور طبیعی است بین این دو سبک نیز بوجود آمد، سبک قدماء خالی از هر گونه تصنع و تکلف بود و آن اشعار مطابق به ذوق ملی و اصول غنائی و هجائی نزدیکتر به طبیعت سروده می شد.

در دورۀ مغول های هرات و هند که زبان پارسی در ممالک پرفسحت آسیائی رواج یافت و روابط ادبیۀ هند و پارسی مستحکم گردید و بادشاهان مغولیه و صفویه در دو طرف مملکت عزیز ما بر واج شعر و ادب پرداختند، بنابران پښتونها هم طبعاً از آثار مدنیت این ممالک همسایه متاثر گردیده، و در پښتو هم کم کم آغاز شد، که بر عروض شعر عرب و بحور اشعار تازی و عربی شعری سرایند، و اثری را بوجود آورند، درین وقتیکه مبادی نو هنوز استقرار نیافته و مبادی قدیمه محو و نابود نشده بود یک گونه اشعاری را در پښتو می یابیم که نه نثر خالصی بوده و نه پوره بر اصول عروض و بحور و قافیه تطبیق می شود، و این اشعار را ما اشعار نیم مصنوعی یا نیم عروضی پښتو می نامیم این اشعار در ذات خود موزون بوده و وزن آن بمیزان روح ملی سنجیده شده بود. اگر چه به ترازوی شعر تازی برابر نبوده است. یعنی اثرات عرب و پارسی شعر پښتو را تحول داد نه تکامل، وزن عبارت از افاعیل عربی نیست چه مقیاس این اوزان حسیات عرب است و لاکن وزن حقیقی شعر یک زبان آن است که میتواند به خنده و گریه و حسیات متکلمین آن اطراد کند. آن اوزانی که سابق در اشعار پښتون بوده مولود همان اوصاف عالی و هم آهنگ با نبض و حسیات پرشور بوده است.

دورۀ که شعر پښتو از دامان طبیعت جدا گردیده تا مدتیکه کاملاً زیر اثر صنعت و تکلف آمده است، دورۀ خوش آیند و عجیبی است که آثار ادبی این دوره

هم زیاده تر و تاکنون محفوظ مانده و بما رسیده است.

از آثار نخستین و باستانی این سبک شاید کتابی است که از طرف یکنفر رئیس معروف قوم یوسف زئی شیخ ملی نگاشته شده، و این کتاب مشتمل بوده هر یک حصۀ حماسی تاریخ جنگهای این قوم که در سوات نموده و آن اراضی را فتح کرده اند، شیخ ملی درین کتاب تقسیم اراضی را بین قبائل خود نیز نگاشته که تا عصر حاضر بهمان طور دربین شان معمول بوده و این کتاب را شاید (دفتر شیخ ملی) می گفتند، ولی نسخۀ از ان در دست نبوده، و طوریکه مستشرقین مدقق نگاشته اند نسخه های آن را دیده اند. قصۀ مهاجرت اقوام پښتون از قندهار بسوی کابل و از آنجا به وادیهای پیشاور و سوات و باجور از عنعناتی است که مدت زیادی است در بین پښتونها بوده و اخوند درویزۀ ننگرهاری شرح مفصل آنرا می نگارد، و از تقسیم شیخ ملی نیز ذکر مینماید[۱].

بعد از وی افضل خان خټک در تاریخ مرصع نیز این روایات را تائید میکند[۲]، سپس محمد حیات و شېرمحمد و دیگر مؤرخین افغانی نیز آنرا می نویسند، خوشحال خان (دفتر شیخ ملی) یادی می نماید، ازین روایات بر می آید که محققاً این کتاب موجود بوده و شاید اکنون هم نسخه های آن پیدا گردد. افضل خان می نگارد که مهاجرت یوسفزائیها در ۸۱۰ هـ بوده ولی شیخ مالی این کتاب را در ۱۴۲۴ ع = ۸۲۹هـ منظوم ساخته است. یکی از پښتو شناسان مدقق و مستشرقین اروپا مارگن سترن Morgeustierne می نگارد، که از نوشته های راورتی Rauerty[۳] بر می آید که شیخ ملی کتاب تاریخ طوائف و فتوحات خود

---

[۱] تذکرة الابرار والاشرار، طبع پشاور.

[۲] تاریخ مرصع افضل خان خټک، از نشریات راورتی، طبع هرتفرد ۱۸۶۰ع در گلشن روه.

[۳] مستر راورتی مستشرق انگلیسی کاپیتن لشکر سوم بمبئی در حدود ۱۸۵۰ع حیات داشت و در تاریخ و لغت و گرامر پښتو آثار مفیدی را نگاشت.

را به سال (۱۴۱۷ع) نگاشته و وی دیده است[۱]، و هم وی از اخوند درویزه نقل میکند که در عصر درویزه کتاب مشهوری بنام (پاکان) در تصرف یوسف زائیها بوده است.

علی ای حال چون اکنون ازین کتب باستانی اثری بما نرسیده و متاسفانه آنطور گم است که نمی توان نسخه و حتی سطری از ان را یافت، پس ما مجبوریم این دورۀ مهمۀ ادب و شعر پښتو را بنام همان اثر اولین بنامیم، که اکنون نمونه از تحریر و نگارش آن در دسترس ماست.

یکی از آثار مهمۀ زبان پښتو که اکنون نسخ قلمی آن به ندرت یافته می شود ، کتاب خیرالبیان است که نسخۀ قلمی آن در تصرف مستشرق معروف (سرای دینسن راس) بوده، و مستشرق نارویژی مارگنسترن شرح آن را با نمونۀ مخطوطی از مضامین آن در مجلۀ آثار باستانی هند نگاشته، و در دسترس ما گذاشت. قراریکه شرق شناس مذکور شرح میدهد این نسخه بخط فقیر بهار طوسی نوشته شده و روز چهارشنبه ۲۰ رمضان ۱۰۶۱هـ – ۱۶۵۰ ع بپایان رسیده است، خاورشناسی و مارگنسترن این نسخه را قدیمترین کتب پښتو می نویسد .

طوریکه معلوم است کتاب خیرالبیان را یکنفر مفکر معروفی که بنام پیر روشن یا پیر تاریک موسوم است نگاشته. این شخص بروایت اخوند درویزه که از بزرگترین دشمنان مسلک و روش وی است بازید بن عبدالله نامداشته، و پدرش اصلاً قندهاری و بعد از ان در کانی کرم سکونت ورزیده[۲]، و بازید مذکور بهرۀ ازعلم داشته و از ملا پاینده و ملا سلیمان نامی تحصیل علوم کرده و در سفرهای هند و تورکستان و سمرقند در فلسفۀ مذاهب مطالعاتی نموده و شخص فیلسوف و عالمی بار آمده و مسلک نوی را که دران افکار متصوفین

---

[۱] دیده شود مضمون مارگنسترن در مجلۀ آثار عتیقۀ هند : ج ۱۱، ص ۳۶۶.

[۲] مخزن الاسلام قلمی.

افراطی داخل است بمیان کشیده و به تبلیغ آن پرداخته است[۱].

اخوند درویزه در مقابل این شخص به تعبیر مارگنسترن مدافع بزرک ایمان بوده، همواره در مقابل تبلیغات بازید و پیروانش ایستادگی میکرده و مردم را از پیروی و اقتضای افکارش باز داشته است.

اخوند درویزه (رحمة الله علیه) کتب خود را بپارسی و پښتو تماماً برخلاف این گروه نبشته و همواره جهد کرده است که از پیروی شان مردم را بیزار سازد.

محسن فانی کشمیری که از (۱۰۲۰ تا ۱۰۸۱هـ) حیات داشته[۲] در کتاب خود دبستان مذاهب شرح مستوفائی راجع به پیر روشن نگارش داده. وی از کتاب حالنامه که بقلم خود روشان است اقتباس میکند که خلف شیخ عبدالله است و بشیخ سراج الدین انصاری به هفت پشت میرسد، که در اواخر حکومت افغان در شهر جلندهر پنجاب متولد گشت (۹۳۲هـ) مادرش بنین نامداشت و اورا تصانیف بسیار است از عربی و پارسی و هندی و افغانی، مقصود المومنین بعربیست، و کتابی دارد خیرالبیان نام و آن بچهار زبان است اول بعربی دوم بپارسی، سوم بهندی، چهارم پښتو و همان یک مطلب را بچهار زبان گفته، و حالنامه نام کتابی دارد که در انجا احوال خود را بازگذارده ... نامه نگار از میرزا شاه محمد مخاطب بغزنین خان شنیده که گفت میان روشن در نهصد و چهل و نه قوی شد و مذهب او روائی یافت ... و قبر میان بایزید در بته پور است از کوهستان افغانان[۳] که اخوند درویزه آنرا در اشنغر می پندارد.

چون محسن فانی و اخوند درویزه باهم معاصرند، بنابران نوشتجات آنها را می توان بعد از بیانات معاصرین آن شخص قرار داد، یکی از آثار مهمهٔ که از انوقت بما مانده دیوان شاگرد و پیرو معروف پیر روشن (دولت لوانی) است که با

---

[۱] مخزن و تذکرة الابرار اخوند درویزه دیده شود.

[۲] مجله کاوه طبع برلین: ج ۵، ص ۹.

[۳] دبستان مذاهب: ص ۲۵۱، طبع بمبئی ۱۲۹۲ هـ.

پیر روشن معاصر بوده و در دیوان اشعار وی را می ستاید. دولت همیگوید که پیر روشن خیرالبیان خود را به چهار زبان نوشت و برای زبان پښتو رسم الخطی را وضع کرد[۱].

اخوند درویزه راجع به شعر پیر روشن چنین می نویسد:

"اما ذکر او نامی از نامهای باری تعالی نه بوده، بلکه افغانرا بزبان افغانی، یگان سخنی موافق طبع او موزون ساخته می داده، و بعضی جهلای فارسی را بزبان فارسی و هندوان را بزبان هندی"[۲].

و در جای دیگر میگوید که او (پیر روشن) شعر افغانی میگفت، ازین روایات واضح است که بایزید مؤسس مسلک روشانی ها یکنفر شاعر زبان ملی نیز می بود. دارمستتر خاور شناس فرانسوی نیز با این سخن موافقت دارد[۳]. ولی نسخهٔ خیرالبیان که مارگنسترن دیده عبارت است از ۱٦۷ ورق که بعضی از فقرات عربی در متن پښتو داخل و یادداشتهای پارسی بقلم جداگانه برحواشی آن نگاشته شده و در دیباچهٔ آن عبارات هندی و پارسی دیده می شود[۴]، علی ای حال خیرالبیان کتابی است که بعد از دورهٔ قدماء پیش از سال هزارم هجری از طرف بایزید معروف نگاشته شده و مؤلف آن هم بعد از (۹۰۰ هـ) حیات داشته، که شرح مقام فلسفی و روش تصور و افکار این مفکر افغان خارج موضوع ماست.

چون در نگارش پښتو بایزید مشهور دارای سبکی است که آیندگان نیز وی را پیروی کرده و اخوند درویزه و غیره نویسندگان آن عصر بسبکش نوشته اند، بنابران ما آن را سبک خیرالبیان گوئیم، و دیگران را پیروان ادبی (نه پیروان مسلکی) وی می شناسیم.

---

[۱] دیوان دولت، کتابخانهٔ پښتو ټولنه: ص ۳ مخطوط قدیم.
[۲] مخزن الاسلام اخوند درویزه، قلمی مخطوط در سال ۱۱۴ هـ.
[۳] د پښتونخوا د شعر هاروبهار: طبع پاریس – ۱۸۸۸ ع.
[۴] مجله آثار باستانی هند.

خواص سبک خیر البیان:

حالاً که منبع پیدایش سبک خیر البیان و شرح حال نویسندهٔ آن دریافتید، مختصراً می خواهیم خواص این سبک را نیز نویسیم:

۱ – این سبک شعر نیم منظوم بوده و از خواص آنست که شاعر تلفیق مصاریع، و وزن ابیات را همچون شعرای عروضی رعایت نکرده و آزاد می سراید، فقط اواخر جملات را قافیه دار می سازد شبیه به نثر مسجع و مقفی.

۲ – از حیث مضمون و افکار اینگونه اشعار عموماً دینی و تبلیغی است، جنبهٔ اخلاقی نیز دارد.

۳ – سلاست و انسجام و روانی عبارات آن هم بسبک قدماء نمی رسد، کلمات عربی و پارسی دران زیاده تر داخل گردیده.

۴ – اینگونه اشعار از آغاز خود برای تبلیغ و پروپاگند مخصوص شده، بنابران جنبهٔ ادبی و شعری آن ضعیف بوده و مطالب آن بدون کدام صناعت شعریه یا نزاکت ادبی گفته شده است. گویندگان این گونه اشعار کوشش کرده اند که مسائل فقهیه و اخلاقیه را بدون ترتیب و جزالت الفاظ و کلمات بسبک نثر عربی بیاورند.

اکنون برای نمونه چند جمله از کتاب خیر البیان که مستشرق نارویژی نقل کرده می آوریم:

"ښې ویلي دي رحمت د وي په ده
مرگ به ورشي و سړي ته ناگهان
نشته د سړي په دنیا کښې تل د تله مقام
گوره د دغې زمانې آدمیان غواړي دنیا
او هر چې پکښې دي مشغول دي ډېر آدمیان
ځنې په کرلو یا په بازرگاني یا په پوندگلي یا په تورکښ باندي ځنې په نور نور چار مشغولي که آدمیان".

☆☆☆☆☆

"که ځوک آس اسپې لري، کال تېر شي تمام
ځبنتن ئې اختيار لري چي يو دينار دي ورکي د هر حيوان
يا دي بها کي له دوو سوو درمو دي پنځه ورکي تمام".

شعرای برجستهٔ این سبک:

۱- بایزید پیر روشن که ذکرش بانمونهٔ اشعار وی در بالا گذشت، و وی را مؤسس این سبک قرار داده می توانیم.

۰۲ اخوند درویزهٔ معروف که در مقابل بایزید و پیروانش مقاومت نموده، و تبلیغ ها میکرده است. درویزه از نسل جیون نامی بوده و پدرش (گدائی) بن سعدی نامداشت که مدتی در قندوز نیز می زیست[۱].

اخوند درویزه در حدود (۱۰۰۰ هـ) زنده بوده و بقول رحمان علی در (۱۰۴۸ هـ) وفات یافته[۲] و در حدود پشاور مدفون است، که در پښتو تالیفات زیادی دارد.

درویزه به سبک خیرالبیان کتب زیادی را نوشت، و در جائی سبک خود را خوب شرح میکند و گوید:

"بدان ای عزیز! که در اشعار افغانی شعراء ایشان چندان مبالغه در فصاحت و موافقت در قافیه و تطبیق مصراعین در حروف و کلمات رعایت نداشته اند، و هم ازان رو که فقیر را دغدغهٔ شعر و شاعری نبوده تا در ان سعی نماید، مگر اینقدر که اندک و بیش سخن موزون گردد تا سامع را لذیذ نماید"[۳].

چنانکه معلوم است اخوند درویزه در تمام حیات خود کاری جز مخالفت

---

[۱] تذکرة الابرار والاشرار: ص ۳۱ – ۱۰۷.

[۲] تذکرهٔ علمای هند: ص ۵۹.

[۳] مخزن الاسلام مخطوط در ملتان بسال ۱۱۶۷ هـ بخط فاضل محمد کاسی.

مسلک روشنیه نداشت و از نگارش وی می براید که چون پیر روشن شعر میگفت، و ازین رو گفتارش موثر می افتاد، و مردم بشوق و رغبت همی شنیدند، بنابران اخوند مرحوم نیز مدافعه بالمثل فرموده و بیانات موزون و شیرینی را در رد و مقابله داعی مذکور نوشته است، چنانچه در دیپاچهٔ مخزن الاسلام اشارت میکند:

"و او (پیر روشن) به زبان افغانی شعر میگفت، و سب شرایع و علم و علماء میکرد، و شعرهای لا یعنی به افغانان می نمود، پس این فقیر برخلاف او شعر افغانی آغاز کرد، حتی در شاعری قدم ازو پیشتر نهاده ..."[١].

ازین تصریح می براید که درویزه به پیروی روشان داخل این سبک شده و کتب خود را به سبک خیر البیان انشا نموده است.

درویزه مدتی در افغانها شهرت زیادی را مالک بوده و کتاب مخزن الاسلامش آنقدر ترویج یافت که در تمام وطن کتاب درسی بود، و زن و مرد پښتون آنرا می خواند خوشحال خان معروف در سوات به شهرت این کتاب اشاره میکند.

اخوند درویزه هم چون خیر البیان آثارش را تماماً دینی و اخلاقی نبشته، و مسائل فقهیه و دینیه را به پښتو تلفیق بخشیده است، ولی طرز بیانش نسبتاً واضح و بلیغ می نماید.

اینک نمونهٔ از کلام اخوند درویزه، از مخزن الاسلام:

دانشمند چي اجتهاد کا ته منکر ورځني مشه
ذرته ذره که ثواب وي وئې ونسه
که خطا وي پسي مه ځه ملامت ورباندي مه ږده
کله کله رونده پر منده لار هم وښويږي

---

[١] مخزن قلمی.

ولـــي زده کــړه اجتهـــاد هلـــه مانـــه شـــي
چـــو هـــوا د مجتهـــد پـــه نـــوس کــښي نـــه وي
او کـــه دی اهـــل هـــوا وي پـــسي مـــه ځـــه
دغـــه کـــس بـــه پـــه دوه کونـــه و شـــرمېږي

تحقيـــق چـــي انبيـــاء واړه افـــضل دي
تـــر جملـــه وو فرښـــتگانو تـــر اولـــه تـــر پايونـــه
دغـــه پـــسه مرســـلانو فرښـــتگان دي افـــضل
تـــر دا نـــورو آدميـــانو د چـــا شـــک پکښي نـــه کېږي

درويزه چي عقايد په پښتو ووې
شفقت ئې و پر لوی پر هلک پر آزاد پر بنده و هم په واړه پښتونخواو هر چه دوی به دا کتاب په زړه کښي ځای کا
مستقيم به شي پر شرع هم په دين د پاک نبي کښي هيڅکله نه ښوهېږي
هر گمراه چه به لتا سره دعوا کا په ځگړه به وشرمېږي.

۳ – شخص سومی که سبک خيرالبيان را رونق بخشيده کريم داد يا عبدالکريم پسر اخوند درويزه است که اين عالم به کمالات صوری و معنوی موصوف و حصص متفرقهٔ مخزن را جمع کرده و بهمان سبک پدر دران تزئيداتی کرده است، کريم داد شهرت بسزائی را در عالم عرفان داشته و معارج الولايت مناقبش را می شمارد، و کتاب خلاصة البحر وی را (محقق افغان) می نامند.

مفتی غلام سرور لاهوری و رحمان علی هم اورا ستوده و مراتب علمی و عرفانی وی را خيلی بلند نشان ميدهند، و وفاتش را در سال **۱۰۷۲ھ** می نويسند[۱].

---

[۱] خزينة الاصفياء، تذکرهٔ علمای هند: ص ۱۳۱.

از تعلیقاتی که کریم داد در مخزن پدر نموده باین نتیجه می رسیم، که وی در سبک پدر اصلاحاتی نموده، و شعر نیم منظوم و نیم مصنوعی را به سبک عروضیین نزدیک ساخته است.

علاوه بر ان از جنبۀ افکار و معانی نیز جمعی از اصطلاحات تصوف و شعر عرفانی را در پښتو آورده و شعر عشقی را سروده است، حال آنکه اشعار پدرش تماماً در مسائل فقه و عقاید و اخلاق محصور بوده است، مثلاً :

دایـم وتـه حـضور شـه — لـه جملـه غفلتـه دور شـه
ستا دا خپل صورت تیاره دی — تیاره واخله کل یو نور شه
کل امکـان دا وچ وابـه کـړه — تـه د دیـو وښـو تنـور شـه
شهی ستا صورت آفتاب دی — د آفتـاب پـه دود یـو نـور شـه
اې طالبـه کـه طلـب کـړې — هر شاه وسوځه چور چور شه
درویـشان بـارداره ونـه — تـه پـه ونـه کښې انگـور شـه
د توحیـد ونـه کـړه نهالـه — د خدمت پـه پـاڼې کـور شـه
دا زړګـی د کـور وژنـگ کـړه — د اثبـات پـه میـوه پـور شـه
د صـورت پـرده کـړه څیـري — د معنـی پـر سـر مـستور شـه

☆☆☆☆☆

ذاکـــر مـــذکور لیـــدلی — پـــر انگـــړ ئـــې ورختلـــی
د ده لـــه لـــوري بـــه وانـــه وړي — که هر څوئې سروي غوڅ لـه تنـه تللی
غافـــل وایـــي زه ورپـــوه شـــوم — دی په هغه کښې هیچا نه دی موندلی
چه د عقل ایلچي وباسلی لـه میانه — هغـو خـود کـلام لـه حق سره ویلی
شـــاه بـــه وویـنـــې حـــضوره — هر طالب چې وې د عقل پیک وژلی
شـــاعر مثـــال بحـــر کـــه پـــوهېږې — کـوم شـاعر ئـې لـه گرداوه راوتلی
د کریمـداد بنـده گفتـارو درمنـی — پـــه نـــري سپنـــسي پیلـــی

کـه یو حـرف دي ځـني پرېښو
دا همېل ئې ځبله ترمي تللی

اگر خوانندە گان عزیز گفتار کریمداد را با پدرش مقایسه فرمایند اصلاحاتیکه کریمداد در آن نموده آشکارا خواهد شد، که این شعر به بحور عروضی نزدیک بوده، و به لحاظ وزن و مطابقت مصراعین و موافقت قافیت سروده شده است. از نوشته جات خود کریمداد می براید که وی بطرف هند نیز مسافرت های را نموده، و مدتی در آگره بوده است[۱].

۴ – عبدالسلام: این شخص نیز در تزئیدات مخزن بهرهٔ دارد، و از معاصرین اخوند درویزه یا پسرش می باشد، ولی ندانستم که عبدالسلام نیز ازین دودمان علم برآمده یا نه؟ در یک نسخهٔ قلمی مخزن این قطعه به وی منسوبست:

ستا په تن کښې دا پنځه ځیزه گوهر دي ته ئې وساته عاقله
هر چه دا گوهر خوندي کړي د نبي پاکیزه لار ئې ونیوله
اول گوهر ایمان دی د ایمان زوال دروغ دي
لکه تول چي وړي کاړی په ناگاه ئې ړلی ووهي پر بله
دوهم گوهر ئې عقل بیا د عقل زوال قهر
لکه کاڼی کا تیاره اور په پوري کا په خپله
دریم گوهر ئې علم بیا د علم زوال کبر
لکه نادان چي په باغ گډ شي او مه خربوزه پرې کاندي له گله
څلورم گوهر ئې سخاوت دی بیا زوال ئې پښېماني ده
هر چه پښېماني پر سخاوت کا د گوهرو خزانه ئې شیاطینو ولوټله
پنځم گوهر ئې صبر بیا د صبر زوال حرص دی
هر چه حرص پر غلبه شي غیر لار ئې ونیوله
فقیر چي دا بیان پښتو کړ، هر مومن دي ئې په یاد کا
هر چي دا واړه پر ځای کا د گوهرو خزانه ئې وساتله

---

[۱] مخزن قلمی: ص ۳۲۸.

۵ – عبدالحلیم: از کسانیکه در ملحقات درویزه حصه گرفته اند یکی عبدالحلیم است که وی خود را پسر عبدالله و نواسهٔ درویزه معرفی میکند و در سبک و روش هم از پیروان جد خود است، اشعار وی نیز به سبک عروضیین نزدیک است، و ازوست:

چي ځای نه لري تنها وي دا کلي جهان ئې سرای دی
پر هر ځای چي شپه پر راغله هم هغه ځای د ده سرای دی
په مشرق مغرب کښي ګرزي غریب نه وي بې پروا وي
پر هر لوري چي و دروميي هغه ملک د ده د خدای دی
چي څوک نه لري بې خدایه ځای ئې نه وي یک تنها وي
ته ګدای ورته مه وایه چي پادشاه د ده ګدای دی
چي د زړه په سترګو نه ویني د راحت طلب کوینه
د عارف راحت بلا کښي تل دائم په هوی و های دی
دا حلیم هم امیدوار دی ستا و فضل حقاني ته
چي حلیم د عارفانو نېکمردانو خاکپای دی

٦ – مصطفی محمد بن نورمحمد پسر عبدالکریم ولد درویزه نیز بعضی آثار اجداد خود را جمع آوری و در سال (١١١٢هـ) جمعی از اشعار خود را به مخزن الحاق کرده است، از منظومات اوست:

یاري غواړم له تا نه ځما خدایه مهربانه
که توفیق مي کړې په بخره زه به نه شم بې ایمانه
که متابعت د پاک نبي مي کړې په بخره
ما به خلاص کړې له نیرانه

۷ – اخوند قاسم: این اخوند مرحوم از پاینخېل شنوار بوده و در عصر شاهنشاهی اکبر مغولی می زیسته است. وی کتاب فوائد الشریعه را به پښتو در

سال ۱۵٦۰ع مطابق ۹٦۷هـ نگاشته است[۱].

سبک نگارش فوائد الشریعه نزدیک به خیرالبیان و مخزن است مستر راورتی یکحصهٔ این کتاب را در مجموعه گلشن روه بسال ۱۸٦۰ع در هرتفورد طبع و نشر کرده است، در این کتاب مسائل شرعیه و اخلاقی از کتب معتبره فقه و اخلاقی عربی ترجمه و جمع کرده شده است.

طرز تحریر و نگارش اخوند قاسم نسبتاً روشن و شیوا و خالی از تعقید است، ازوست:

حضرت عمر هسي ويلي د خداى ياد پر ځان لازگاڼى اې خلکو چي شفا ده

د بل چا له يادولو بدى بيارته کبږي چي جفا ده

☆☆☆☆☆

لسم حق د څښتن دا دى چي خذمت دي د څښتن، د مېلمانه په ځاى کوينه

هم په خپله په اخلاص دي دا طعام تيارويته

له يارانو محبانو د څښتن دي مروت محبت کا، ښه خدمت ئې دي کوينه[۲]

از دیباچهٔ فوائد شریعت که بسال ۱۹۳۸ع در لاهور طبع شده بر می آید که اخوند قاسم نیز از پیروان و ارادتمندان اخوند درویزه بوده و دربین قبائل یوسفزائی می زیسته است[۳].

۸ – دیگر از پیروان سبک خیرالبیان بابوجان است که به تصریح مستر راورتی از کافرهای سیاه پوش بلورستان بوده و تغیر آئین داده است[۴]. ولی قاضی میراحمدشاه رضوانی وی را لغمانی می نگارد[۵]، و شاید بعد از قبول اسلام در لغمان سکونت گزیده باشد. یک حصهٔ اشعار بابوجان که مستر راورتی

---

(۱) راورتی دیباچهٔ گرامر پښتو.

(۲) گلشن روه راورتی طبع هرتفورد.

(۳) فوائد الشریعه اخوند قاسم.

(۴) دیباچهٔ گرامر راورتی طبع کلکته.

(۵) شکرستان افغانی: طبع ۱۹۰۵ع.

در گلشن روه اقتباس و طبع کرده تماماً عبارت از نصایح و اندرزهای دینی است، که بسبک خیرالبیان بصورت نیم منظوم گفته شده.

ولی در اخیر یک نسخه مخزن اخوند درویزه که بسال ۱۱۴۴ھ بخط عبدالواحد ولد شیرجان نگارش یافته یک قصیدۀ پوره عروضی و مقفی از بابوجان نیز آمده، که در نسخ دیگر مخزن که بعد از تاریخ همان نسخه نگاشته شده است نیز ضبط شده و ازین بر می آید که این شعر را مصطفی محمد که شخص واپسین دودمان تاریخی اخوند درویزه است بکتاب الحاق کرده است.

بنابران ما هم بابوجان را از معاصرین فرزندان اخوند درویزه می دانیم، که در حدود ۱۰۵۰ھ حیات داشته است، ولی بابوجان تنها پیرو سبک خیرالبیان نبوده بلکه بسبک عروضیین نیز اشعاری ازو در دست است ولی درینجا یک پارچۀ شعریکه بسبک خیرالبیان است نقل می شود:

په سلیمان باندي الهام وشو له غیبه
چي ترما و تا ته تېر دغه لذت و؟
هغه آسونه ئې د څښتن په رضا ورکړه
سلیمان ډېر د خدای له وېري په هیبت و
باد صبا خدای دغو آسو په ځای ورکړ
نه ساتل نه ئې تړل نه ئې خدمت و
هغه تخت به باد د ده په حکم واخیست
په غه ملک به ئې وروړ چي د ده نیت و
باد صبا دغو آسو په ځای بیا موند
دغه هسي برکت د سخاوت و
هیڅ ئې نه خواړه مگر له خپله کسبه
که ئې ډېره وه دنیا ډېر ئې دولت و
ته شغرب ته مغرب ئې وه حکم
دغه واړه د زیات زکوة برکت و

پـه دوه کونـه بـه روی دار وي بابوجانـه
د هغـو چـي پـه ازل بخـره همـت و[1]

﴿۲﴾

طبقهٔ عروضیین

عروض علمی است که اوزان اشعار منظومات را بما می فهماند، و میزان کلام منظومست. همچنانکه نحو میزان کلام منثور است و آنرا از بهر آن عروض خواندند، که معروض علیه شعر است یعنی شعر را بران عرض کنند تا موزون آن از ناموزون پدید آید، و مستقیم از نامستقیم ممتاز گردد[۲]. طوریکه مورخین متفق اند، واضع اولین این علم و مستخرج این میزان ابو عبدالرحمن خلیل بن احمد ازدي (۱۰۰–۱۷۵هـ) است[۳].

که شعر عرب را تدوین و اولین شخصی است که شعر تازی را حصر نمود[۴]. و ابن الندیم نیز راجع به وی چنین میگوید که خلیل نخستین کسی است که عروض را استخراج نموده و اشعار عرب را به آن استواری داد[۵]. این شخص هوشمند دارای فکر مبتکر، و دقیقی بود و اصول بسی از علوم عربی چون لغت و عروض و موسیقی و نحو را نهاد، و شاگردان دانشمندی را به ترتیب و تالیف آن گماشت[٦]. چون شهرهای مشهور تاریخی وطن عزیز ما سجستان، بست، هرات،

---

[۱] گلشن روه، طبع هرتفورد، ص ۱۳.
[۲] المعجم فی معاییر اشعار العجم، شمس الدین بن قیس رازی طبع تهران: ص ۲۰.
[۳] کشف الظنون: ج ۲ ص ۲۳، المعجم: ص ۳۰.
[۴] طبقات الادبای ابن الانباری: ص ۵۵.
[۵] الفهرست: ص ٦۴.
[٦] ضحی الاسلام: ج ۲، ص ۲۹۰.

غزنی و غیره مرکز علم و ثقافت بوده و بسی از علوم عربیه درین سرزمین پرورده شده و هکذا اشعار عروضی زبان پارسی نیز در عصر صفاریان سیستان و غزنویان و غوریان پرورش دیده بنابران عروض عرب هم بر اشعار پښتو اثر کرده است.

چون در ملل آریائی اشعار مخصوص و منظومات از قدیمترین عصور موجود بوده و آریانان هند بعد از عصر ریگویدا، اشعار مفصلی را دارا بودند و با شعر و کلام منظوم سخت دلچسپی داشتند. علامه ابو ریحان البیرونی که بسی از آداب و عوائد و اصطلاحات هند را با تحقیقات مفصل خود راجع به هند نگاشته از منظومات زیاد و وافر هندیها شکایت داشته، که تمام قواعد ریاضیات و فلک را منظوم کرده اند و احیاناً نتوانسته اند که آنرا ذریعهٔ اشعار خود خوبتر واضح سازند. وی همیگوید که هندیها برای اعشار خود بحور و اوزانی را داشتند که خود بیرونی به تحصیل آن زحمت کشیده و در کتاب خود شرح داده است.

البیرونی می نویسد: که شاید خلیل بن احمد هم طوریکه ظن بعضی هاست شنیده بود که هندیها برای اشعار خود موازینی دارند[1].

چون به تحقیق اهل خبر و از روی اسناد محکم تاریخی وطن اصلی آریانیها همین کشور عزیز ماست، و زبان ملی ما هم بالسنهٔ باستانی این نژاد نهایت ربط و نژدیکی زیادی دارد. بنابران اگر بقول البیرونی اوزان و بحور هندی آریائی که محل نشو و نمای نخستین آن خاک پاک وطن ماست مبداء و اساسی برای واضع عروض عرب شده باشد، بعید نیست.

و هم ازین رو علت شهرت و دخول و قبولیت سبک اشعار عروضی عرب را در زبان پښتو و پارسی می توان فهمید، والا مبادی اجنبی با این سلطان و جبروت در مدت کمی مخصوصاً در السنهٔ مستحکم و مستقر نمیشود، تا که

---

[1] البیرونی: ص ۷۱.

مراودۀ اجتماعی و علمی و ادبی قرنها صورت نگیرد، و دو ملت مدتها باهم نزدیکی نجوید.

بهر حال شعر پښتو در سبکهای اشعار عروضی آثار گرانبها و نهایت بلند و نیکی را داشته و درین قسمت خیلی مستعد و دارای سرمایه های نفیسی است، که من در سطور ذیل مختصراً از ان یادی خواهم نمود.

الف: سبک قدمای عروضیین:

این سبک از قدیمترین روشهای ادبی زبان ما بوده، و بعد از عصر سلطان محمود غزنوی شهنشاه معروف افغانستان (۳۸۷ – ۴۲۱ هـ) بانشئت حربی و مدنی افغانها زندگی یافته است.

چنانچه در صفحات دیگر این تاریخچه گذشت زبان ملی ما بیش ازین هم اشعار و سرودهای مخصوصی داشت که از انجمله ترانه های ملی (لنډۍ) و بدلهای ملی است که از نفایس آثار بدیعی و ادبی ما شمرده میشود.

چون بدبختانه اینگونه اشعار و ذخائر نفیس ملی را کسی تاکنون تدوین ننموده بنابران قسمت بزرگ آنرا سیلاب ازمنه و دهور باخود برده و ما را به تنگدستی ادبی مبتلا ساخته است.

ور نه اگر اکنون هم در قلل جبال و وادیهای عزیز (پښتونخوا) کاوش و جستجوئی کنیم، بسی در آثار گرانبهای ملی را مي یابیم که علاوه بر ارزش ادبی قیمت تاریخی را نیز داشته و زوایای تاریخ ملی ما را روشن میکند.

برای مثال یک لنډۍ ملی را در سطور آینده باروایات تاریخی تطبیق میدهم:

داستان عزیمت افغانها را باسبکتگین و سلطان محمود مؤرخ آن عصر ابو نصر محمد بن عبدالجبار العتبی در حدود **۴۱۵** هـ چنین نگاشته که پښتونها مانند اجل، یا بمثل شیران گرسنه بر دشمن می تاختند، کوتل ها را می نور دیدند، مانند برق در جنگلها می آمدند و همچون آهو بر کوهها می برآمدند، و

مانند سیل در دره ها و نشیب ها می افتادند، و در اوقات وقوع مهمات با سبکتگین همراهی داشتند[١].

در مؤرخین مابعد نعمت الله و خان جهان خان این داستانرا تازگی بخشیده و می نویسد: بعد ازان در سنه ... حق تعالی سلطان محمود غازی را بسلطنت معزز ساخت، و دیار عراق و خراسان و ماوراء النهر تا حدود دریای سند بحوزۂ تصرف او در آمده، نه کس از رؤسای افغان که اسامی شان در کتب تواریخ باین وجه مسطور است، چنانچه ملک خانو، ملک عامون، ملک داود، ملک یحیی، ملک احمد، ملک محمود، ملک عارف، ملک غازی بملازمت سلطان محمود غازی آمده بشرف ملازمت مشرف شودند، ... و این جماعه را بخدمت خود گرفته و بعزیمت انهدام سومنات هندوستان توجه فرمود، ... درین سفر هر جا کاری مهم صعب روی میداد این جماعۂ افغانرا تعیین می نمود"[٢].

این روایات که بسال ۴۱٦هـ در واقعۂ سومنات مرافقت افغانها را با سلطان محمود میرساند، با روایات محلی و خصوصی افغانی نیز تائید میشود، مثلاً مخزن افغانی یکی از جنرال های افغانی سلطان محمود را ملک خانو می نویسد، چون رفت و آمد عساکر شاهنشاهی از غزنی بهند زیاده تر از معبر گومل می بود بنابران دریکی از لندیهای ملی که محبوب یکی از دلباختگان افغانی در لشکر ملک خانوی مذکور بهند رفته، محبوبه با اشتیاق و ولع به درۂ گومل رفتن خود را برای دیدار چنین سروده است:

چي د خانو لښکري راسي
زه به گومل ته د خپل یار دین له ځمه

مؤرخین متاخر چون شیرمحمد خان در خورشید جهان و سعادت خان تور ترین در خصائل السعادت و دیگران نیز ملک خانو را یکی از خوانین بزرگ

---

[١] تاریخ یمینی.
[٢] مخزن افغانی قلمی.

محمود نوشته اند، ازین تطبیق ظاهر میشود که اشعار ملی ما به قدیم ترین زمانها تعلق میگیرد، که درین چند سطر نمونه به آن اشارت رفت.

چون مقصد اصلی درینجا بحث و تدقیق اشعار عروضی پښتو است بنابران میرویم به مقصد.

۱ - شیخ اسماعیل سړبنی: یکی از قدمای شعرای عروضیین که آثارش بما رسیده شیخ اسماعیل ولد بیټنی مشهور است که بروایت نعمت الله و خان جهان خان یکی از عرفای بزرگ عصر خود بوده و بر کوه سلیمان مدفون است، مطابق به نگارش این مؤرخین اسماعیل معاصر شیخ احمد ولد شیخ موسی است که این شیخ احمد پدر معروف قطب الدین بختیار افغان است[۱]. چون قطب الدین به قول اغلب مؤرخین در ۵۷۵ هـ متولد گردیده[۲]، بنابران زمان حیات پدرش را بعد از ۵۰۰ هـ قیاس کرده و سنوات زندگانی شیخ اسعمیل را هم در حدود همین سالها تخمین میکنیم. اسماعیل سړبنی از شعرائی است که در سبک قدمای عروضیین جایگاه بلندی دارد، و سلیمان ماکو یک قطعه منحصر بفرد شعرش را بما سپرده است و آن قطعه این است:

تـښته وکــړه لــه ابلیــسه　　　چي ابلیس لعین ښګاره شي
هلتــه ورکــه پلوشــه شــي　　　ټول نـړۍ تـوره تیـاره شـي
سـړی وران شي لـه ابلیـسه　　　غـوڅ د پـس پـه کتـاره شـي
کـه هـر چـا ابلیس خـرځ کـړ　　　نـو بـې هلــه ننـداره شـي

که سـړی ابلیس ته پړ شـو
نو پر کورد ویرناره شي[۳]

به این طور اسماعیل پسر بیټ جد مشهور افغان یکی از شعرای قدمای

---

(۱) مخزن افغانی قلمی.
(۲) دیده شود فرشته، مخزن، مخبرالواصلین.
(۳) اوراق قلمی تذکرهٔ سلیمان ماکو.

عروضیین بوده و قطعه اخلاقی فوق ازو در دست است، و مدفن این شیخ بزرگوار را طوریکه نعمت الله بر کوه سلیمان نوشته، سلیمان ماکو نیز آنرا تائید میکند و همیگوید که من بزیارت آن بزرگوار رفته و مشرف شده ام[۱].

۲ – دویمین شاعر بزرگوار دورهٔ عروضیین قدیم اکبر زمینداوری است، چنانچه گذشت از اشعارش پیدا است که وی معاصر دورهٔ تیمور گورگانی است و از تاخت و تاز آن جهان کشای معروف می نالد.

طوریکه پیشتر گفتیم اکبر هم در شعر ملی دستی دارد، و هم در اشعار عروضی از وی برجسته ترین آثار در دست است، و وی را شاعر سبکین و نامور طبقتین نامیده می توانیم.

اشعار عروضی اکبر خیلی جذاب و متین و از نقطهٔ نظر قدامت نیز خیلی قیمتدار و برجسته است، اینک نمونهٔ اشعار عروضی وی:

مثنوی

زه عاشق یم یار هم نیز — نور څه نه لرو تمیز
یو پر بله عاشقان یو — هم په خپل عشق صادقان یو
یو په بل پسي رنځور یو — چي نژدې نه یو مهجور یو
عشق که ښه دی که بلا دی — پیدا کړی زموږ مولا دی
که ژغ نکا عاشقان څوک — مړه شي دوی پر دا جهان څوک
خو به دواړه شهیدان وي — که روښتیني مسلمان وي
زه که مخ په اوښو سور کړم — زړه کباب صورت تنور کړم
لایق دا چي دا زه وکړم — څه تهمت به پر یار نه کړم
ولي هر ځای زه بېلتون کړم — بیا د سرو اوښو رڅون کړم

هم آشنا خوار کړم هم ځان
بیا تهمت کړم پر دوران

---

[۱] تذکره قلمی سلیمان ماکو.

غزل

د خپل ځان له حیرانۍ څه ویل کړم — د عشق ویر به تل پخپله پټول کړم
ما مدام لکه بورا پر گلو گنبت کړ — اوس به ځم په سر تور سر فراق د گل کړم
د غماز لړمون به زه په لمبه کښېږدم — ځني هېر به د یار بزم گل او مل کړم
ځما د یار د میني اور په زړه کي بل دی — زه به سر او مال ښندم دید به حاصل کړم

د بېلــتون لــه ویره ژاړم او ښي ویني
زه اکبر پر خپل اشنا د سر ښندل کړم

۳ – دیگر از قدمای عروضیین پښتو شیخ عیسی مشوانی است، و مشوانی بقرار اشارهٔ نگارندگان علم الانساب و اسماء الرجال پښتون شعبه ایست از کاکړ، که بتعداد قلیل در کوهدامن کابل و بعضی در حصص هند متفرق اند [۱]. شیخ عیسی باشیرشاه سوری شهنشاه مدنیت پرور و بزرگ افغان در هند معاصر بوده، و بتصریح نعمت الله در مخزن مسکن شیخ عیسی (دامله) است که در انجا اموال و عقاری داشت، وقتی بشیرشاه از طرف شیخ عیسی سعایت و بدگوئی کردند، که وی شراب میخورد ولی مفتش شیرشاه در صراحیش شیر یافت [۲]، سوانح دیگر این شاعر بما معلوم نبوده ولی مخزن زمانهٔ زندگانی وی را در عصر شېرشاه سوری تعین میکند. چون جلوس شېرشاه در ۹۴۸ھ است بنابران زمان حیاتش را بعد از ۹۰۰ھ تخمین کرده می توانیم، مخزن افغانی در ۱۰۱۸ھ راجع به شیخ عیسی چنین می نگارد.

"نقل است که شیخ عیسی در توحید باری تعالی شعر پښتو و پارسی و هندی هم میگفت، چنانچه دو سه کلمه بجهت یاد گار از شعر ایشان مرقوم نموده شده" [۳].

---

[۱] حیات افغانی: ص ۴۴۱.
[۲] مخزن قلمی.
[۳] مخزن قلمی.

بعد ازین صاحب مخزن سه بیت از اشعار عیسی را نگاشته، ولی چون متاسفانه نساخین مخزن به پښتو نمی فهمیدند بنابران خواندن این اشعار مشکل و ظاهراً مسخ شده است، تا حدیکه خوانده می شود و ما بنقل آن اشعار می پردازیم:

په خپله کار کړي پخپل انکار کړي　　جګ پر هوا يم کله مي خوار کړي
تــه ښــه قــادر يــې صــفت دي دا دی　　کله مي نور کړي کله مي نار کړي
عيسی حيران دی په دې صفت کښې　　کلـه مـي يـار کـړي کلـه اغيـار کـړي

نعمت الله مناقب شیخ عیسی را زیاد می شمارد، و وی را از اجلهٔ اولیای افغان می آورد، و از مضمون ابیات مذکور هم می براید که شیخ متصوف باجرأتی بوده و مثل حضرت خواجه عبدالله انصاری هروی رحمة الله علیه با جرأت سخن گفته است، که از اسرار خصوصی حضرات مشایخ و متصوف است رحمة الله علیهم.

خواص و مزایای این سبک:

سبک قدمای عروضیین در دورهٔ بعد از سبک گذشتگان و اجداد بزرگ پدید آمد. بنابران از یکطرف بسی از مزایای سبک گذشتگان و مردان نخستین را حاوی و از طرف دیگر هم آثار مادی و معنوی را از ادب دیگران در خود پذیرفت مثلاً:

۱ – از حیث سلاست و روانی و سادگی اداء و روش گفتار بی تکلف و غیر متصنع به سبک قدماء و اجداد بزرگوار مانند است، تکلف و پیچیدگی و تعقید و ابهام را دران کمتر راه است.

۲ – از حیث فکر و مضمون مضامین عشقی که در اشعار بزمی و عشقی عربها بعد از دورهٔ جاهلی در عصر تمدن و پختگی ثقافت عباسی و بغداد و هکذا در اشعار ابتدای دورهٔ مغول در پارسی دیده می شود در پښتو هم بسبک قدمای عروضیین آمیخته و شعراء مثل مثنویها و غزلیات عشقیهٔ دیگران سروده اند.

۳ – عروض و قافیه را به صورت اتم و اکمل در سرودها و اشعار خویش

مراعات و از اقسام اشعار مثنوی، غزل، قطعه، قصیده و غیره را مانده اند.

۴ – تمام اصطلاحات اشعار فارسی که در دورهٔ مغول بسبک عراقی زبان پارسی درآمده از قبیل می، ساغر، دیر و غیره درین سبک بزبان پښتو آمیخته، و علاوه بر ان مضامین و افکار شاعرانه باصطلاحات تصوف و عرفان نیز ادا شده و این خود اثری است که محیط آنوقته بر زبان پښتو انداخته است.

این بود گذارش کوتاه خواص و مزایای سبک قدمای عروضیین پښتو که نگاشته آمد، حالاً میرویم که سبک دوم دورهٔ عروضی پښتو را شرح دهیم.

ب: سبک روشانی ها:

بعد از دورهٔ قدمای عروضیین که بیشتر ذکر رفت در شعر پښتو دورهٔ روشانی آغاز و از ۹۰۰ هـ ببعد این سبک فروغی بخود میگیرد.

در مبحث سبک خیرالبیان شرح دادیم، که بایزید بن عبدالله مشهور به پیر روشن چه رولی را در زمینهٔ ادب پښتو بازی کرد، این شخص دستهٔ از مریدان و ارادت کیشانی را نیز ماند، که در اشعار پښتو و عروضی آن خدمت جاویدی بزبان خود کردند.

پیروان و همفکران بایزید سبکی را در پښتو آوردند، که باسبکهای ماقبل و مابعد مغایرت کلی داشته و اشعار عروضی را رونق و فروغی دادند.

سبک روشانی ها در ممیزات ذیل از دیگران جدا می شود:

۱ – شعرای این سبک در اشعار پښتو اکثر اقسام شعر را که عبارت از غزل، قطعه، رباعی، و قصائد طویلی است داخل و دامنهٔ اشعار را وسیع ساختند، قصائد درازی را که حاوی مدح، رثا، و دیگر مباحث ملکیهٔ شانست سرودند.

۲ – اصطلاحات عرفانی و تصوفی و دنیای مجرد را به تعداد خیلی زیاد بزبان پښتو داخل کرده و اشعار خود را به بیان مسائل مغلق تصوف از قبیل وحدت وجود و شهود و مراتب اذواق روحی و الهام و غیره مقامات تصوف مخصوص کردند و در مباحث فلسفه ماوراء العاده و تصوف افتادند، و اینگونه

مطالب را در غزلها و قصائد و قطعات شعریهٔ خود آوردند.

۳ - از حیث استعاره و تشبیه و کنایه و تلازمات شعریه نیز از سبک قدماء که سادهٔ محض بود بر امدند، و شعر خود را به زیور صنعت و بداعت آراستند، و فنون بدیع و بیان و غیره را بصورت ابتدائی مراعات کردند.

کسانیکه در نشر و توسیع این سبک کار کردند، از روی معلوماتیکه تاکنون بدست آمده اشخاص ذیلند:

۱ - مخلص: این شخص به تصریح دولت که یک شاعر معاصر پیر روشن و از جملهٔ اتباع ویست، علی محمد نام دارد، و دولت وی را خلیفهٔ پیر روشن گفته و مراثی درازی را بمناسبت وفاتش سروده که ازان منزلت بلند علی محمد در سلک روشانیان ظاهر می شود.

علي محمد مخلص تخلص داشته و دولت وی را زیاد می ستاید، و در شاعری هم به وی تسلیم است انجائی که همیگوید:

بې مرزا بې ارزاني بې مخلص ياره
بل شاعر برابر نه دی پښتون ستايو

علاوه بر ان یکنفر شاعر همسلک و معاصر دیگر مخلص میرزا خان انصاری نیز ویرا چنین می ستاید:

اې مـيرزا د پاکو پاکـه وينا وايي
د مخلص کلام شېرين دی معتبر شو

از روایات این دو نفر شاعر معاصر بما آشکارا میگردد که مخلص دارای کلام شیرین و جذابی بوده که معاصرین را هم به تسلیم و ستایش واداشته است.

چون دولت و میرزا بعد از سال ۱۰۰۰ هـ زنده بودند بنابران حیات مخلص هم در حدود همین سالها متیقن است. اخوند درویزه که از مخالفین آهنین این گروه است ملا علی را از برادران ارزانی خویشکی می شمارد که از هند آمده و بایزید

را تقویت دادند، و از نزدیکان وی بودند[۱]، بنابران قرین قیاس است که همین ملا علی اخوند درویزه عبارت از مخلص باشد، زیرا اخوند درویزه عادتی دارد که مخالفین خود را بنام کامل ذکر نمیکند، و به نیمه ساختن نامها آنها را تحقیر می کند، مستر راورتی در دیباچهٔ گرامر خود از یک قصیدهٔ قاسم علی افریدی یکنفر شاعری را بنام مخلص نیز ذکر میکند که بلاشبهه همین مخلص روشانی است.

بهر صورت اکنون ما زیاده ازین دربارهٔ مخلص معلوماتی نداریم، و نه نمونهٔ کلامش بما رسیده است.

۲ – ارزانی: این شاعر از اعیان و ارکان بزرگ روشانی هاست که به تصریح اخوند درویزه در تصنیف خیرالبیان نیز بهرهٔ داشته "و سه برادران بودند از افغانان خویشکی که یکی ملا ارزانی دویم ملا عمر سوم ملا علی و ارزانی چون شاعر تیز فهم و فصیح زبان بود شعر افغانی و فارسی و هندی و عربی بیان کرده، و ارزانی کتابی را نیز تصنیف کرده و آنرا (چهار رما)[۲] نامیده، و بعد از چندی از پیر تاریک ارزانی جدا شده، باز بهند رفته اما دو برادر او همراه او مانده"[۳].

از شعرای معاصر ارزانی دولت مقام وی را در بیتیکه پیش ازین ذکر رفت نشان میدهد، خوشحال خان هم در عالم افتخار شاعرانه نامی از ارزانی می برد و گوید: "مسخره می ارزاني خویشی زمند کړ".

رحمان بابا هم درین چنین مقام می سراید:

د میرزا د ارزاني دعوه به پرېږ کا
قدردان د شاعرانو رحمان راغی

ازین تصریحات بر می آید که در عصر خوشحال خان و رحمان اشعار ارزانی

---

[۱] تذکرة الابرار و الاشرار: ص ۱۴۹.
[۲] کذا فی الاصل.
[۳] تذکرة الابرار و الاشرار: ص ۱۴۹

شهرت بسزائی داشت، که شعرای نامور مثل خوشحال خان و رحمان بابا را به مقابله بر انگیخته است.

چون ارزانی معاصر بایزید بوده بنابران زمان حیات وی را در حدود سال هزارم هجری تخمین میتوان کرد.

مستر راورتی بحوالهٔ یک قصیدهٔ قاسم علی افریدی ذکر از ارزانی می کند[1]، و دار مستتر نیز وی را از قدمای شعرای پښتو می شمارد[2].

۳ – عبدالله: از معاصرین روشانی هاست، و بقول درویزه پسر ملا رکن الدین بوده، و از پنج پسرش که بدنیا آمده عبدالله شاعر زبان پښتو نیز بوده و برادر دیگرش نعمت الله نیز دارای رسایل و تالیفی است[3]، بدون این قدر ذکر اخوند درویزه دیگر چیزی از عبدالله در دست نیست.

۴ – میرزا خان انصاری: از مشاهیر سبک روشانی هاست که فتح خان نامداشته و میرزا تخلص میکرده است راورتی راجع به وی چنین می نگارد:

که شاعریست مشهور و صوفی مشرب، که کلامش مجموعهٔ تصوف است و در سال ١٦٨٦ع مطابق ۱۰۹۷ه در محاربات اورنگزیب در دکن خدماتی را انجام داده است[4].

میرزا از شعرائی است که از طرف شاعر معاصر خود دولت زیادتر ستوده شده، و مراثی دردناکی راجع به شهادت وی در جنگ دکن سروده، و تاریخ شهادتش را ۱۰۴۰ه تصریح میکند:

د دکن په جنګ شهید شو خوشنود اوسه
په تاریخ د زر څلو ښت کي ئې ګــذرو

---

[1] مقدمه گرامر آف پښتو.
[2] د پښتونخوا د شعر هارو بهار طبع پاریس.
[3] تذکرة الابرار و الاشرار: ص ۱۷۰.
[4] مقدمهٔ گرامر پښتو.

دولت وی را از بزرگترین نمایندگان اشارات بایزید مشهور میداند، و از بیانات خود میرزا واضح است که از مهندر قریه درهٔ خیبر بوده و غالباً به قول راورتی از قوم یوسف زائی است. میرزا دارای دیوان اشعاری است که درین متقدمین و متاخرین شهرت داشته و خوشحال خان هم میرزا را از کسانی میداند که درپښتو اشعار موزون عروضی را پیش از وی گفته است، خوشحال راست:

له چا نه په پښتو کښي ما میزان لیدلی نه دی
مــیرزا په دا زبان کښي ویل کــړي دي تللي

از دیوان میرزا یک حصه را راورتی در گلشن روه طبع کرده و اخیراً از طرف ملا قطب اخوند قندهاری بعد ۱۲۰۰ هـ شرحی نیز بران به پارسی نگاشته شده، که اشعارش عموماً عشقی و دارای مضامین مغلق و پیچیده تصوف است، و ازان می براید، که وی قائل به وحدة الوجود بود، و عقاید راهبر خود بایزید را خوب بلباس شعر درآورده است.

۵ – دیگر از مشاهیر سبک روشانی شیخ دولت الله پسر داداو قوم لوحانی (لوانی) حسن خیل است که به تصریح خودش مادر وی از قوم وردگ بوده و مستر راورتی که وی را به غلط شخص جدید الاسلامی نامیده[۱]، این اشتباه ناشی از نام (شیخ) است که در هند جدید الاسلام را شیخ گویند، ولی چون خودش واضحاً حسب و نسب خود را نشان داده بنا بران برای چنین اشتباه موردی نیست.

دولت از عمائید مسلک پیر روشن بوده و در دیوان خود قصائد زیادی را در مدح اولاد و پیر روشن سروده و اکثر یاران همسلک خود را مدح یا مرثیه گفته است.

از مضامین اشعارش ظاهر است که دولت تا سن چهل سالگی رسیده و تا سال (۱۰۵۸هـ) زنده بوده و همدرین سال مرثیهٔ یکی از اخلاف بایزید را گفته است[۲].

---

[۱] دیباچهٔ گرامر پښتو طبع کلکته.

[۲] دیوان قلمی دولت متعلق به کتب خانه پښتو ټولنه.

دولت شاعر مفلق و زبردستی بوده که دیوان اشعارش تا پنج هزار بیت میرسد، و از اقسام شعر غزل، رباعی، مثنوی، قصائد و قطعات برجستهٔ دارد، کلامش جذاب و شیرین است که بلندی قریحه و مرتبهٔ علمش ازان واضح میگردد.

دولت در شاعری پښتو مقام بلندی دارد و اولین شخصی است که بیان مقامات بلند تصوف و مسلک خود را بالفاظ شیرین و شعر رنگینی درآورده، و قوت طبع زورور قریحه را نشان داده است.

۵ - واصل: خوشحال خان این شاعر را همپایهٔ دولت و پیش از عصر خودش شمرده و چنین گفته است:

که دولت و که واصل و که دا نور وه
په خبرو مي د هريوه ريشخند کړ

و ازین تصریح خوشحال خان واضح است که واصل از دوره ایست که سبک روشانی ها دران رواج تمامی داشت، میرزا حنان شاعر متاخر قندهار نیز ذکری از واصل می نماید، و معلوم میشود که دارای دیوان و اشعار شیرینی است.

ښه شېرين الفاظ ويلي دي واصل

ج: سبک ملا الف:

در حدود سال هزارم هجری که سبک روشانی ها در سمت مشرقی افغانستان و سواحل اتک فروغی داشت، در طرفهای قندهار نیز یک سبکی را می یابیم، که آثار آن جسته جسته دیده می شود. این سبک را ماسبک ملا الف نام می نهیم، چون سابق تر از وی شخصی بمن معلوم نبوده، و اگر باشد به کشف آثارش مؤفق نشده ام.

سبک ملا الف دارای خواص و ممیزاتی است که در سطور ذیل کوتاه می شود:

۱ - از حیث معنی و مضمون نزدیک است بسبک خیرالبیان و اخوند درویزه

ننگرهاری یعنی تماماً از مضامین دینیه و اخلاقیه باحث است، ولی از جنبۀ تحقیق بران سبقت می جوید، و از منقولات دینیه بحث و بیان میراند، و هدف اشعار اصلاح اخلاقی و دینی است نه مقابله.

۲ - اشعاریکه درین سبک سروده شده حصۀ اکثر آن مثنوی است که مضامین دینی را از عربی به پښتو منظوماً ترجمه کرده اند، و عقاید اهل السنه را شرح داده.

۳ - درین سبک صنایع و بدایع شعریه کمتر دخلی دارد، و با الفاظ بی تکلف و بیانی ساده مطالب خود را در شعر آورده اند، و استعارات شاعرانه را دران راهی نیست.

۴ - بحور اشعار آن هم کوتاه و بریده انتخاب شده که خواننده زود بمقصد اشعار رسیده می تواند.

۵ - باین سبک اغلب کتب درسی پښتو سروده شده، که در عصرهای قبل در اکثر حصص پښتونخوا در نصاب ابتدایی تدریس عمومی داخل بوده، و زنان و مردان آنرا می خواندند، و ذریعۀ آن به احکام و اعمال ابتدائیه و عقاید لازمۀ اهل السنه آگاه می شدند.

سبک ملا الف در اطراف قندهار مدتها ذریعۀ افاده و استفادۀ علمی قرار گرفت، و کتبیکه باصول سهل و ممتنع بدین سبک می نگاشتند، مورد استفادۀ عمومی واقع میگشت.

گفتیم شخص نخستینیکه آثارش درین سبک بمن رسیده و معلوماتی از وی در دست است، ملا الف نامدارد که در قرای (اتغر) کلات سکونت داشت و اصلاً هم هوتک بوده است.

ملا الف شخص جهاندیده و سیاحی بود که مدتها دور از مسکن خود به تحصیل علم می پرداخت، و در انجا از استادش ملا محمدعظیم استفاده می فرمود.

ملا الف در حدود سال هزارم هجری می زیست، و بسبک اوزان و الحان

ملی که اثر قدماست نیز یک نصیحت نامه را منظوم ساخته ولی کتاب دیگرش در مثنوی خفیف (بحرالایمان) است که بسال (۱۰۱۹هـ) آنرا نظم کرد، و زیر عناوین عربی عقاید اسلامی را شرح داد.

ملا الف در تمام اشعار خود قیافت یک نفر مبلغ را بخود میگیرد و نصائح گرانبهائی را میدهد، سبک ملا الف بعد ازو وسعت یافته و اغلب پیروان این سبک اخلاق و عقاید و قصص و سیر را هم بدین سبک منظوم کردند. اینک نمونهٔ از کلامش منقول از بحرالایمان:

راشـه واوره اې فرزنـده !	تاتـه وايـم ارجمنـده !
تـه د پـاک نبي پـرلار شـه	د نبـي پـرلاره ولاړ شـه
يـو قـدم لـه شـرعي زويـه	بيرون مـه اخلـه نېکخويـه
که بيرون يو قدم کښېږدې	د نبـي شـرعه بـه پرېږدې
نـصيحت کـوم و تـا تـه	مـه جـاروزه بلـه خـوا تـه
تـا تـه وايـم ځمـا ځـان يـې	لاتر ځان راباندي گران يې
ځـمـوږ پـلار يـو و همدمـه	دغـه يـو بابـا آدمـه
نـور پـه څـه ځبلـه جدا يـو	چي جدا پـر بلـه خـوا يـو
نـصيحت مـي کـړه قبولـه	پرتـه مـه ښـوره ملولـه
مجلـس کـړه د صـالحينو	ناستي مکړه د بې دينـو

هـر مجلـس لـره اثر دی
په حدیث که دي باور دی

۲ - شخص دیگری که در سبک ملا الف آثارش در دست است مرحوم ملا شېرمحمد هوتک است، که بسال ۱۰۹۲هـ در قندهار متولد و از علمای معروف عصر خویش بود.

ملا صاحب اوقات جوانی خود را به تحصیل علوم در هرات و ایران سپری و بعد از ان پس بقندهار برگشته و به تعلیم و تصنیف پرداخته است، شیرمحمد بعمر ۸۳ سالگی به سال ۱۱۷۵ هـ در قندهار از دنیا گذشت، و بطرف غرب قندهار

در تکیهٔ ملا شاهو مدفون گشت. وی در منطق و علوم دینیه دستی داشت، و آثاری را به سبک ملا الف به لهجهٔ عالمانه و متین در پښتو سروده که حاوی بر مضامین اخلاق و وعظ و نصیحت و عرفان است.

شعرش ساده و بی تکلف است، یک کتاب منظومش اسرارالعارفین نامدارد، که به مثنوی خفیف از کتب معتبرهٔ دینی اخذ و اقتباس شده است. یک اثر دیگرش هم تجوید افغانی منظوم است و این آثار وی را در راس شعرای سبک ملا الف قرار میدهد.

۳ – شېرمحمد ننگرهاری: که پس از سال ۱۱۰۰ هـ می زیسته، و اشعار اخلاقی و دینی و مواعظ را سروده، ازین قطعه نازکی فکر و طرز حیاتش خود آشکارا می شود:

یـا گوښـه وای لـه سـړیو　　　پر آسمان باندي سحاب وای
یـا عاشـق وای پـر مهرویـو　　　یا معشوق لکه آفتاب وای
چي نه دا شوې نه هغه شوې　　　شېرمحمد کشکي تراب وای

۴ – حضرت میا فقیرالله جلال آبادی ولد عبدالرحمن و از حصارک مشرقی است، جناب شان از اعاظم مشایخ طریقت و عرفان بوده و در علم و عرفان و تصوف اسلامی مرتبتی دارد، شامخ که بسی از بزرگان طریقت و مشاهیر زبردست این روش است از وی استفاده کرده اند.

جنابش در حدود ۱۱۵۰هـ حیات داشته و در شکارپور سندھ مرکز ارشاد بوده اند. در عربی آثار شان زیاد است که از انجمله فتح الجمیل فی مدارج التکمیل، فیوضات الهیه و مشهورتر همه قطب الارشاد و مکتوبات نفیس شان است در پارسی، و منظوماتی هم بعربی و پارسی دارند. میان صاحب از شعرای سبک ملا الف در زبان ملی نیز بوده و کتابی بنام فوائد فقیرالله در پښتو منظوم فرموده اند، جناب شان در حدود ۱۱۹۵هـ در شکارپور وفات و مرقد منور شان زیارتگاه عوام است.

اعلیحضرت احمد شاه بابای کبیر نیز به وی ارادتی داشت و از مراتب علمی

شان استفاده می فرمود.

۵ – ملا عبدالرشید ولد سلطان حسین ولد عبدالرحیم قریشی است که در ملتان خاندان شان مرکز علم و فضل بوده، و در عصر سلاطین مغولیه اعزازاتی داشتند، عبدالرشید از انجا به لنگر کوت آمده و بسال ۱۱۲۹ هـ کتاب معروف رشید البیان را به پښتو منظوم داشت[۱]. و تمام مسایل ضروریه و مبادی فقهیه و عقاید را در ان گردآورد روش بیانش سهل و ساده و در عین زمان بلیغ و دلچسپ است، وی از ارکان مهم ملا الف شمرده میشود و کتابش تا امروز مورد استفاده عوام است و در پښتو کتابی را باین شهرت ندیده ایم.

٦ – سعادت خان ولد عبدالرحمن که در کابل و رهتاس و ننگرهار سکونت داشته، و در سالیکه نادرشاه افشار بر هند می تاخت در کابل بوده و شاگرد محمدسعید لاهوریست، وی کتابی را بنام کیمیای سعادت در ۱۱۵۰هـ بسبک ملا الف پرداخت[۲].

۷ – جان محمد اصلاً از حدود ننگرهار و پشاور است که در حدود ۱۱۵۰هـ حیات داشت و کتابی را بنام نورنامه نوشت، اشعارش رنگ اخلاقی و دینی دارد و گاهی غزلیات عشقی را نیز می سروده است.

۸ – ملا فرح الدین: مشهور به اخوند صاحب و از مشاهیر عرفانی دورهٔ احمدشاهی است در کندهار، که به سال ۱۱۵۹هـ متولد و بسال ۱۲۴۱هـ بعمر ۸۲ سالگی در قندهار وفات و همدرانجا مدفون است، وی از جناب میان فقیرالله صاحب شکارپوری استفاده و استفاضه فرموده[۳]، و در قندهار بزرگترین اولیای عصر خود شمرده می شد. اخوند صاحب در پښتو کتابی را بنام تعدادالکبائر به مثنوی خفیف منظوم فرمود که تا دو هزار بیت میرسد.

---

[۱] رشیدالبیان.

[۲] کیمیای سعادت.

[۳] مکتوبات میان فقیرالله رحمة الله علیه.

۹ – محقق قندهاری: علامهٔ مشهور حبیب الله معروف به حبو اخندزاده کاکړی قندهاری است ولد ملا فیض الله که از مشاهیر علمی قرون اخیر افغانستان است و شهرت علمی وی در آفاق پیچیده. علامهٔ مرحوم بسال ۱۲۱۳ه در عصر شاه زمان سدوزی در قندهار متولد و تحصیل علوم را در هند و ایران و افغانستان فرموده، و از اساتید و معاصرین علمی شان مرحوم ملا احمد ابدالی است در قندهار، و مرحوم ملا محمد اعظم تره کی در مقر و با مولوی اسماعیل مجاهد مشهور سرحدی نیز مراودات داشت.

تالیف شان در علوم شرقیه بعربی و پارسی زیاد است، که از شهکارهای علمی شمرده میشود. حضرت علامه در رمضان ۱۲۶۵ه بعمر ۵۲ سالگی وفات و در قندهار مدفون است.

از اشعار شان در پښتو کتابی است بنظم منهاج العابدین که بسال ۱۲۳۶ه از نظم آن فارغ شده اند، و از آثار اولیهٔ ادبی پښتو محسوب میگردد، و مشتمل است بر ابحاث عرفانی و عقاید و معاشرت.

مراتب علمی و بلندی مقام شان در منقول و معقول خیلی مشهور است، که مراتب ادبی شان را تحت الشعاع قرار میدهد. ولی ما جناب شان را از ادباء و خدمتگاران زبان پښتو نیز میدانیم، که این خود برای یک عالم بزرگ و دانشمند متبحر افغان ضرور است.

۱۰ – ملا زبردست کاکړ ولد کرم خان ولد جلال قندهاری است، که در حدود ۱۲۰۰ه زنده بود و کتاب روضة النعیم را بسال ۱۲۲۶ه به پښتو منظوم داشت، این کتاب مثنوی است در بحر خفیف که مضامین آن اخلاقی بوده، و سبک خود را دران خوب پرورده است.

۱۱ – مولوی عبدالمجید کاکړ: از دودمان علامهٔ محقق حبیب الله قندهاری است، که در علوم مروجهٔ عصر دستی داشت و خطاط زبردستی بود. وی در سال ۱۱۲۶ه در قندهار متولد و بسال ۱۲۸۶ه بعمر شصت سالگی کتابی را در سیرت نبوی منظوم ساخت، که فضیلت علمی وی از آن آشکارست. این اثر در زبان پښتو

منحصر بفرد بوده و در حدود سی تا چهل هزار بیت در دو جلد ضخیم خاتمه می یابد، و مؤلف دانشمند آن هیچ سخنی را بدون سند محکم نمی آورد، کلامش هم ساده و شیرین و مثنوی بحر خفیف بوده و از آثار نافعه پښتو است.

۱۲ – شخص دیگریکه باین سبک شعر گفته صاحبزاده مرادعلی کاموی ولد جناب عبدالرحمن السیلانی است که در حدود ۱۲۳۵هـ در کامهٔ جلال آباد مسکن گزیده است.

مرادعلی در سال ۱۲۲۰هـ متولد و در علوم متداوله دستی یافت، و چندین جلد کتب را در موضعهای دینی نگاشت، که از آثار برجسته اش تفسیر یسیر قرآن کریم است در دو جلد که بسال ۱۲۸۲هـ نگارش یافته. مرادعلی در پښتو طبع روانی داشت و اشعار خوبی ازوی مانده است.

۱۳ – دوست محمد خټک: نواسهٔ حاجی محمداکرم و کواسهٔ محمدزمانخان است، که وی ولد زرنام ولد پاینده خان ولد عبدالقادر خان ولد خوشحال خان مشهور است، و محمدزمان خان از اکوره و مسکن خود کوچیده و بقندهار رحل اقامت افگنده است. دوست محمد چون اباً عن جد ادیب زاده بوده و به بزرگترین شعرا و پدر زبان پښتو خوشحال نسبت داشت بنابران وی هم بسبک ملا الف اشعار زیادی را سرود که تعداد آن از سی تا چهل هزار میرسد. تولد دوست محمد در قندهار بحدود ۱۲۳۰هـ واقع شده است.

دوست محمد علاوه بر آثار منثورهٔ پښتو کتابی را بنام بحرالعلوم در حدود بیست هزار بیت بسال ۱۲۹۰هـ و اخلاق احمدی را در حدود یازده هزار بیت بسال ۱۲۹۲هـ منظوم داشت و همهٔ این کتب حاوی است بر مواعظ و اخلاق و تراجم از آیات و احادیث شریفه که تمام شعرای مکتب ملا الف برین طریق رفته اند، شعر وی سلیس و روان و دارای مزایای شستگی و سادگی است و هر دو کتابش مثنوی خفیف است.

۱۴ – از آخرین و نزدیکترین پیروان مکتب ملا الف، مرحوم ملا عبدالباقی کاکړ است که فرزند ملا عبدالرسول وزیر سردار کهندل خان محمدزائی بوده، و

بعد از ۱۲۵۰هـ در قندهار متولد و بسال ۱۳۰۴شمسی بعمر تخمیناً نود سالگی به قندهار درگذشت. ملا صاحب عالم متبحر و جهاندیده و فکوری بود و کتابی را بنام تبیین الواجبات لتخریب العادات در بحر طویل پښتو بصورت مثنوی در حدود شش هزار بیت منظوم فرمود، که حاوی مضامین اصلاحی و دینی و فقهی است، کلامش هم پخته و متین و لذیذ است.

۱۵ – اخوند کبیر پشاوری از شاگردان متاخر مکتب ملا الف است که کتابی را بنام معجزات در مثنوی پښتو منظوم و بیادگار مانده، روش کلامش دلچسپ و خوب است.

* * *

د: سبک و مکتب خوشحال خان:

بعد از سال هزارم هجری نهضت مخصوص و جنبش شدیدی را در عالم ادب و شعر پښتو می یابیم، که معلم بزرگ و مؤسس اولین نهضت همانا یکنفر سردار معروف و شخص آهنین پښتون مرحوم خوشحال خان ختک است که قریحهٔ روشن و بلندش را بپایهٔ عروج رسانید، و او را میتوان استاد بزرگ و پدر ادب پښتو شمرد.

خوشحال خان سردار بزرگوار و شجاع قوم ختک در اکوره اتک بوده و پسر شهباز خان ولد یحیی خان ولد ملک اکوړی است که سلسلهٔ نسب آنها بواسطهٔ هژدهم به کرلاڼ مشهور میرسد، که در انساب افغانی وی را پدر بزرگ اقوام ختک گفته اند[1]، خوشحال خان در سال ۱۰۲۲هـ از صلب یحیی خان بدنیا آمد و پدرش از رجال بزرگ دورهٔ شاه جهان مغولی بود، که در یکی از جنگها بسال ۱۰۵۰هـ مجروح و وفات شد. و از طرف شاه جهان خوشحال خان پسر بزرگش

---

[1] حیات افغانی، مخزن افغانی، خورشید جهان، تاریخ مرصع.

رئیس و مشر افغانان شناخته آمد[۱]، ولی بعد ازانکه اورنگ زیب مغولی شاه جهان را اسیر و مقام سلطنت را بچنگ آورد. مناسبات این نامور افغان بامرکز دهلی خیره گردیده و اورنگ زیب که به سبب نفوذ فوق العاده و مردانگی خوشحال خان از طرفش مطمئن نبود در صدد گرفتاری وی برآمد، و در رمضان ۱۰۷۴ هـ خوشحال خان را بلطائف الحیل به پشاور جلب و از انجا تحت الحفظ بدهلی فرستاد، بعد از حضور بدربار دهلی حکم حبس وی را صادر و چهار ما در دهلی و بعد ازان تا مدت پنج سال در رنتهبور محبوس ماند[۲].

خوشحال خان بعد از انکه در نتیجهٔ مردانگی یاران خود از حبس رها و بوطنش باز گشت بر خلاف مظالم دربار مغل علناً اعلان مصاف داد، و مردانه ایستاد، و بارها لشکر مغل را سخت کوفت و دمار از روزگار شان بر آورد، و به تقاضای فطرت افغانی و احساسات پرشور خویش انتقام خود را پوره از دشمن کشید، و تا که می توانست نماند که قوای دربار مغل بر کوهسار آزاد افغان تسلط جوید.

خوشحال خان بعد از یکدورهٔ حیات خیلی دلیرانه و پرافتخار در حالی که بزبان و ملت خود خدمتها نموده و جان خود را درین راه باخته بود، بعمر ۷۸ سالگی بتاریخ ۲۸ ربیع الاول ۱۱۰۰ هـ از جهان گذشت و نام نیک جاویدی را در دنیای افغانیت و ملیت ماند، و در وصایای آخرین خود همی گفت:

"مرا در موقعی دفن سازید که آنجا گرد سم ستوران سواران مغل راهی نداشته باشد". خوشحال خان قهرمان بزرگ و قوماندان دلیر و جنگجوئی بود که روح ملیت را تکان داد و از طرف دیگر به اشعار آبدار خود ملت و زبانش را زندگی بخشید.

در تاریخ ادب پښتو ما شخصیت برجسته تر و شاعری بزرگتری را از

---

[۱] تاریخ مرصع.
[۲] رجوع به کلیات خوشحال خان حبس نامه.

خوشحال خان نمی یابیم بنابران وی را (پدر ادب پښتو) میدانیم.

خوشحال خان در مدت حیات پرافتخار خویش متجاوز از پنجاه هزار بیت اشعار رنگین و قیمت داری را سرود و شعر پښتو را رونق و فروغی بخشید، که بیش ازان فاقد آن بود، وی مؤلف بزرگ این زبان است که علاوه بر اشعار گرانبها کتب متعددی را درین زبان نگاشته و راورتی مؤلفات وی را تا **۲۵۰** جلد شمرده است.

خوشحال خان در فنون سخنوری قدرتی داشت، و فنون ادبیه چون بدیع، بیان، معانی و غیره را نیک میدانست، بنابران در پښتو تمام اقسام اشعار را داخل کرد و مکتب مهمی را تاسیس فرمود که بعد از وی اخلاف و شاگردانش آنرا وسعت دادند، و شعر پښتو را باوج رسانیدند[1].

خوشحال در پښتو مبتکر سبک مخصوص و مؤسس مکتب معینی است که دارای مزایا و خصائص ذیل است:

خصائص سبک و مکتب خوشحال خان:

۱ – سبک خوشحال خان شعر پښتو را دامنهٔ وسیعی داد، علاوه بر غزل و مثنوی و قصیده و رباعی که پیشتر سروده شده بود تمام اقسام شعر را که در عربی و پارسی موجود است به پښتو سروده و علاوه بران بعضی از منظومات خوبی را که در پارسی نظیر و بحور آنرا نمی یابیم ابتکار فرمود.

۲ – در سبک خوشحال خان هر گونه مضامین صوفیانه، اخلاقی، فسلفی، فکاهی، مدح، رثاء، محاکات و دروس اجتماعی و تحریک به عواطف ملی و تلقین مزایای ملی را می یابیم، و بالفاظ کوتاه این سبک، سبک جهان شمولی است که هر چیز را دران یافته می توانیم.

---

[1] شرح این مجمل را در مقدمهٔ کلیات خوشحال خان بخوانید طبع قندهار از نشریات نگارنده.

۳ – تنمیه و پرورش احساسات ملی، و اخلاق افغانی که به تعبیر خود پښتونها (پښتو و پښتون والی) است در سبک خوشحال خان زیاد بنظر می آید و اشعار خود آن بزرگوار بهترین ممثل احساسات ملی است.

۴ – درین سبک قصاید طویلی راجع به یک موضوعی که شاعر پسندیده سروده شده و هر قصیده از حیث مضمون یک مقالت تاریخی یا مثلاً اجتماعی و تبلیغی شمرده می شود.

۵ – در سبک خوشحال خان صنایع بدیعی و تلازمات و تشبیهات دلکش داخل گردیده ولی در اشعار سلاست و سادگی خود را قربان صنعت و تکلف نکرد، و شاعر این مکتب هم دورتر از دامان طبیعت نرفت و پیچیدگی را به اشعار و سروده های خود جای نداد.

٦ – احساسات حماسی ملی را پدر ادب پښتو در سبک خود استقرار بخشید، و پیروانش هم کم کم تعقیب کردند.

۷ – هجو و تنقید هم در سبک خوشحال خان جای گزید، و مخصوصاً استعمار طلبان مغول را شعرای افغان مورد نکوهش قرار دادند و در مقابل پښتون والۀ که جامع صفات شجاعت و شهامت و فتوت است بصورت منفی یا ضد آن مغلواله را استعمال کردند.

این اظهار نفرت از تغلب غیر روح این سبک شمرده شده که اغلب شعراء از مظالم مغلواله می نالند و آن را ذم و نکوهش میکنند.

۸ – در سبک خوشحال خان و مکتب وی انواع حکم و مطالب فلسفی و اندرزهای مفید اجتماعی دیده میشود که شعراء آنرا مانند گوهر شاهوار بسلک نظم کشیده اند و فلسفه های دقیق و اسرار زندگانی را صریحاً بیان کرده اند.

۹ – از نقطۀ نظر ارزش ادبی سبک خوشحال خان جامع ترین و بهترین سبکهای پښتو است چه از پهلوی معنی و چه از جنبه ادب و بهای شعری قیمت دارتر است.

۱۰ – از حیث تخیل و رنگینی آن نیز سبک خوشحال خان بهتر است و ما

بلندترین و پرنزاکت ترین تخیلات شاعران را در ان می یابیم، بلکه خود خوشحال خان و بسی از شاگردان مکتبش قهرمانان دنیای تخیل بوده، و درین مزیت که روح شعر شمرده می شود اینکارها نموده و از بداعت و قرائح اخلاقی کار گرفته اند، که نو ترین و بدیع ترین ابتکارات ادبی را در ان راه است، و از پهلوی تخیل این سبک خیلی رفیع و اکمل و سالم است.

مکتب ادبی و دودمان خوشحال خان

خوشحال خان بزرگ و پدر پښتو بحیث یکنفر استاد دانشمند و هوشیار مکتبی را در ادب پښتو کشود، که تمام افراد دودمان و پسران هوشمند خود را در ان پرورش داد که بعد از وی هریکی بنوبهٔ خود علم سخنوری را در کوهساران ما افراشت، و شعر پښتو را رنگینی و بداعت بخشود. دودمان خوشحال خان در ادب پښتو سویمین خاندان ادبی و علمی است که بعد از خانوادهٔ بایزید و اخوند درویزهٔ مرحوم ادب و شعر پښتو را پروردند. در دو دودمان نخستین احساسات دینی و مسائل تصوف مدار شعر و ادب همی بود، ولی در مکتب خوشحال خان باوجود رعایهٔ روح مقدس دینی، احساسات ملی و حماسی و بزمی را نیز می نگریم، و همین مکتب است که دامنهٔ شعر و ادب را پهنائی عالمگیری داد و شعر پښتو را از هرپلو بمرتبهٔ کمال و زیبائی درآورد.

اینک ما اولاً ادبای بزرگ دودمان علمی حضرت پدر پښتو را نام می بریم، و بعد ازان تمام پیروان سبکش را هم می شناسانیم:

۱ - اولین شاعر برجسته و سخنگوی ناموریکه از مکتب خوشحال خان برآمد، پسر بزرگش عبدالقادر خان است که بسال ۱۰٦۲هـ بدنیا آمد و تا سال ۱۱۱۸ هـ نیز حیات وی یقینی است، عبدالقادر خان مانند دیگر افراد خاندانش مدتها در هند نفی و بحکم دربار مغل از وطن عزیزش دور افتاده بود، و مدتی هم در کابل

زیسته است[۱].

شعر عبدالقادر عشقی، اجتماعی و اخلاقی است، و بهرهٔ هم از تصوف دارد، که بهترین ممثل مزایای مکتب خوشحال خان شمرده میشود، و علاوه بر دیوان اشعار که در حدود سه و نیم هزار بیت بسال ۱۳۱۷ از قندهار طبع و نشر کرده ام، آثار دیگری را هم به پښتو نوشته که مستر راورتی عدد آثارش را تا شصت می شمارد[۲]. و از انجمله گلدسته ترجمه گلستان سعدی، و نصیحت نامه به صنعت تجنیس و چهل حدیث، و قصهٔ آدم خان و درخانی، و یوسف و زلیخا به بحر خفیف در چهار هزار بیت بما معلوم است.

۲ – اشرف خان فرزند لایق و سلحشور خوشحال خان است که (هجری) تخلص میکند و در مصافاتیکه پدر نامورش به اورنگ زیب مغولی داده بود بسال ۱۰۹۳هـ بدست قشون مغل افتاد و مدتها در دکن و بیجاپور نفی و در فراق وطن اشعار سوزانی را می سرود، و این گوهرهای آبدار شعر ملی ما بعد از وفات (هجری) در فراق و ناکامی همدران جا محو و تلف گردید. هجری در مکتب خوشحال خان مقام بلندی دارد، و با برادرش عبدالقادرخان همدوش و همسر است، و اشعار نغز عشقی را سروده است، که پښتو شناس معروف مستر راورتی تقریباً هشتاد سال پیشتر یک قسمت غزلیات قیمت دارش را در گلشن روه طبع و از ضیاع محفوظ داشت.

۳ –صدر خان نیز پسر خوشحال خان و از ادبای ناموریست که بسبک پدر سروده و چند غزلش را پادری هیوز در سال ۱۸۹۳ع طبع و په قدردانان ادب ملی سپرده است[۳]. و ازان متانت طبع و بلندی قریحهٔ صدر خان ظاهر میگردد ولی دیوان اشعارش گم شده و این لؤلؤی غلطان نایاب است.

---

[۱] مقدمهٔ دیوان عبدالقادر خان طبع قندهار.

[۲] انتخاب شعر پښتو اثر راورتی.

[۳] کلید افغانی هیوز.

۴ – علی خان یکی از مشاهیر این دودمان تاریخی است که پسر محمدافضل خان ولد اشرف خان هجریست، و مدتی رئیس قوم خود همی بود وی برادر شاعر معروف دیگریست که شیدا تخلص میکند، و ما در سبک خودش ازو ذکری خواهیم کرد، علی خان بعد ازانک مدتی بحکومت و ریاست قبایل خود پرداخت بسبب رقابت های خاندانی از وطن دوری گزید و اواخر زندگانی خود را در فراق وطن بسر برد[۱]، وی دارای دیوان اشعاریست که امروز به دست نمی آید.

۵ – سکندر خان پسر خوشحال خان شاعریست که دیوان گرانبهائی داشت، و در مکتب خود با علیخان و شیدا همسر بود، مستر راورتی نیز به حوالۂ یک قصیدۂ قاسم علی افریدی نام وی را در جملۂ شعراء می آورد[۲]، و هیوز یک در یتیم(؟) و یک غزل را از دیوانش در کلید افغانی طبع و محفوظ داشته است. سکندر خان بنام مهر و مشتری کتابی را به پښتو منظوم داشت، که پیش از وی محمد بن احمد تبریزی آنرا بسال ۷۷۸ھ در پنج هزار بیت به پارسی منظوم و هکذا چندین نفر از شعراء بزبان تورکی نظماً ترجمه کرده بودند[۳].

یادداشت:

از نویسندگان نامور دودمان خوشحال خان یکی کاظم خان شیدا است که ازین خاندان تاریخی برامده ولی بسبک (حمید) شعر سروده بنابران وی را در انجا ذکر خواهیم کرد. شخص دیگر محمدافضل خان ولد اشرف خان است که تاریخ معروف (مرصع) را بزبان پښتو نگاشته ولی شعری از وی ندیده ام، و هم ازین رو ذکرش را در شعرای این مکتب جائز نشمردم حالاً می روم که از پیروان دیگر سبک خوشحال خان نیز ذکر کنم:

---

[۱] حیات افغانی: ص ۳۲۲ و خورشید جهان: ص ۲۴۴.

[۲] تاریخچۂ شعر پښتو نگارش نگارنده.

[۳] کشف الظنون: ج ۲، ص ۳۷۳.

پیروان این سبک:

۱ – عیسی اخندزاده: عالم و شاعریست که بعد از ۱۰۵۰ھ در قندهار حیات داشت و در مجامع علمی محشور بود، وی دارای دیوان مدونی است که میرزا حنان قندهاری ذکری از ان می نماید.

۲ – خواجه محمد بنگښ: از معاصرین و پیروان خوشحال خان است که از قوم بنگښ بوده و از مظالم حکومت مغول می نالد، وی شخص سالک و عارفی بوده و با اورنگ زیب مغولی معاصر است، در کلامش بداعت و رنگینی دیده می شود.

معزالله با عبدالقادر خان معاصر و بعد از ۱۱۰۰ ھ زنده بود، عالم و ادیبی است که با عبدالقادر خان مشاعره های خوبی دارد، و با آن شاعر بزرگوار همسری میجوید.

۴ – عثمان: از معاصرین عبدالقادر خان و در طبقۀ متوسط مکتب خوشحال خان داخل است و با عبدالقادر خان مشاعرۀ خوبی دارد.

۵ – اودل: از معاصرین خوشحال و پسران ویست[1] که در مشاعرۀ عبدالقادر خان شرکت ورزیده، و پادری هیوز چند غزلی را از دیوانش نقل میکند، اودل با پسران خوشحال خان در شعر همسری میجوید.

٦ – اشرف: این اشرف ماسوای اشرف خان هجریست که ذکرش پیش گذشت، ولی با فرزندان خوشحال خان معاصر و با عبدالقادر خان مشاعره ها دارد.

۷ – فاضل: راورتی وی را از شعاری معاصر خوشحال خان می شمارد، و قاسم علی افریدی در قصیدۀ از وی ذکر میکند. پادری هیوز چندین غزل وی را محفوظ داشته است[2]. شعرای دیگریکه هیوز از دیوانهای شان غزلیاتی را انتخاب و در کلید افغانی طبع کرده و بسبک خوشحال خان داخلند:

۸ – ابراهیم، ۹ – فضیل، ۱۰ – حسین، ۱۱ – مهین، ۱۲ – عصام، ۱۳ –

---

[1] منجم العمران مستدرک معجم البلدان سید محمد امین خانجي طبع مصر: ص ۳۳۵.

[2] کلید افغانی هیوز.

ابوالقاسم، ۱۴ – فتح علی، ۱۵ – علیم، ولی متاسفانه سفائن اشعار این شعرای برجسته گم شده و جز از خاورشناسان مدقق بدست دیگران نرسیده است.

هـ: سبک رحمان بابا:

در عصر زندگانی خوشحال خان که ستارگان درخشانی در آسمان ادب پشتو درخشیدند، در بهادر کلی بطرف جنوب شهر پشاور به اندازۀ پنج میل دور در یک خانوادۀ فقیر طفلی بدنیا آمد که وی را عبدالرحمن گفتند. این شخص که از قوم مهمند سړبن بود و هیوزوی را از عشیرت ابراهیم زی مهمند می نویسد[1]، بعدها مصدر کارنامۀ بزرگ ادبی گردید و در زبان پښتو شاعری شیوا و گویندۀ زبردستی برامد و مکتبی را کشود و سبکی را آفرید که ما آنرا سبک رحمان بابا گوئیم.

رحمان بابا بعد از ۱۰۵۰هـ بدنیا آمد و تا عده شاه عالم مغولی فرزند اورنگزیب که جلوس وی در ۱۱۱۸هـ است حیات داشت. بقول هیوز رحمان بابا در عنفوان شباب در اکورۀ ختک با پدر پښتو مرحوم خوشحال خان ملاقاتها کرد، و بهرۀ از انفاس میمونش اندوخت[2]، رحمان بابا شعر نازکخیال و متین و سنجیده گوئی بار آمد و در عالم ادب پښتو شهرتی را یافت که نصیب دیگران نشده بود. وی از طرف طبقات عامه در سرتاسر وطن مورد احترام و قبول گردید و لقب (بابا) را که غیر از احمد شاه بدیگری داده نشده است دریافت.

سبک رحمان و مکتب ادبی او بهترین و جامع ترین سبکهاست، رحمان بابا از فطرت انسانی ترجمانی کرده و نداهایش از اعماق قلب برآمده و سرودهایش را مطابق به طبیعت افغانی سرود.

رحمان بابا از دنیای اخلاق و اجتماعیات با عنعنات افغانی خود برابر ترجمانی کرده و از عالم تصوف و عرفان جنبۀ عملی را برگزیده، و از عشق و

---

[1] مقدمۀ کلید افغانی هیوز.

[2] مقدمۀ کلید هیوز.

واردات آن بخوبترین و دلچسپ ترین صور پر شورترین احساسات و جذبات گرم و سوزان را بروز داد.

بنابران مکتب رحمان بابا بسی از جنبه های ناقص شعر پښتو را تکمیل کرد و در هر موضوع با قدرت ادبی و چیره دستی داخل گردید که مکتب و سبک وی خواص ذیل را داراست:

خواص سبک رحمان بابا:

۱- درین سبک شاعر از عالم روح الهام میگیرد، و سر و کارش هم زیاده تر باماده نیست، و از عالمی که ماورای این سقف نیلگونست میسراید، و از جهانی که منبع فیوض معنویست نغمۀ می نوازد. گویا این دورۀ اولین است که شاعر سلحشور افغان نیزه و سپهر را با کمند صید بهرامی به هیکل فلسفه و تصوف گذاشته و جام افغان نمای تخیلات فوق الطبیعه را شاید بار اول از دست در داشام های هندی می ستاند.

۲ - شاعر درین سبک از کثافات مادی دوری میجوید، و بمقامی می آرامد که در انجا صلح کل بوده، و غوغائی ازین جهان خاکی نیست و زیاده تر دنیای خاکی را تنقید و اوضاع آنرا بنظر خوب نمی بیند، و از آلایش های آن تبرا می جوید.

۳ - در تصویر احساسات و طرز بیان و روش اداء این سبک خیلی ساده و سلیس و روان است، هیچگونه ابهام را در بیان جائز نمی شمارد، عبارات و الفاظ شعر را خیلی شسته و پاکیزه انتخاب میکند.

۴ - غزلیات و قصاید و رباعیات و تخمیس و دیگر اقسام شعر را به اسلوبی پاکیزه می سراید و زیاده تر از عشق و اخلاق بحث میراند.

۵ - در جهان عشق و علاقه مندی نیز به واقعیت میگراید، و کمتر تابع خیال میگردد.

٦ - عشق و الهام روحی را مدار حیات می شمارد، و یقین او ایمانرا بر

عقلیت محض ترجیع میدهد.

رحمان بابا پرورندهٔ نخستین این سبک نیز شخصی بود که یک گونه زندگانی عرفانی و روحی داشت و به متاع دنیا کمتر مایل بود. ایمان و یقین را مدار زندگانی قرار میداد، و همواره در دامنه های کوهسار و پیرامون قریهٔ خویش زیر درختی می نشست، و از عالم معنی الهام می گرفت، و اشعار بدیعی را می سرود، این آرامگاه ایام حیات شاعر را تاکنون مردم بنظر احترام می نگرند[۱]. رحمان بابا بعد از ۱۱۲۰ هـ از دنیا رفت و در هزارخانهٔ پشاور بمقبرهٔ اخوند درویزه آرمید[۲].

سبک رحمان بابا در پښتونخوا مقبولیت تمامی یافت، و بعد از وی جم غفیری از گویندگان پښتو به سبکش سخن گفتند، و در گلزارش نغمهٔ سرودند، و آن استاد بزرگوار و آموزگار زبردست را پیروی و اقتفاء کردند، که مشاهیر شاگردان این مکتب قرار ذیل اند:

۱ – عبدالرحیم هوتک: از شعرای است که سبک رحمان بابا را حیات داد وی در عصر نجات بخشای بزرگ ملی حضرت حاجی میرویس خان هوتک و اخلافش در شهر کهنهٔ قندهار می زیست، و مقسط الراس وی ښه بولان کلات بود، که در انجا اقوام هوتک سکونت پذیر اند.

عبدالرحیم از مدافعین وطن بود، و پدرش بعد از سقوط قندهار بدست نادر افشار از قندهار نفی و پسرش هم باوی رفت، که از سن ده تا هشتاد سالگی مدت طولانی زندگانی را در غربت و مفارقت گذرانید، و وقتی در نیشاپور و خراسان ایران و بعد از ان در تورکستان و بخارا او را می یابیم[۳]، و درین مدت بفراق وطن و یاد یاران بوم و زاد عزیزش ناله های مؤثری کشید و فریادهای

---

[۱] هیوز.

[۲] هیوز.

[۳] دیوان قلمی عبدالرحیم هوتک و تاریخچهٔ شعر پښتو نگارش نگارنده.

پرسوزی بر آورد، و اشعار رنگینی را انشاد نمود.

دیوان اشعار عبدالرحیم جز دو نسخه بیش نمانده و نسخهٔ ناقص آن که پیش نگارنده است تا شش هزار بیت دارد و در آوان حیاتش تحریر یافته، و کلامش نهایت شیرین و ساده و بی تکلف است.

عبدالرحیم سبک رحمان بابا را پیروی نمود و اشعار زیاد عشقی و اخلاقی و عرفانی را بیادگار ماند، وی عالم زبردستی بود که در منقول و معقول دستی داشت، و مدتها در مدارس بخارا و ایران تعلیم و تعلم می نمود.

۲ – احمدشاه بابا: اعلیحضرت شهنشاه کبیر احمدشاه بابا از بزرگترین شعرائی است که سبک حضرت رحمان بابا را نشو و نما بخشید، این نابغهٔ بزرگ افغان که شمشیر و قلم را توام قرار داد، به حدود ۱۱۳۵ھ در هرات بدنیا آمد، و پدرش زمانخان ولد سرمست خان بن خواجه خضر بن سدو او مشاهیر و رؤسای ملی هرات بود. احمدشاه بابا به سال ۱۱۶۰ھ بعد از مرگ نادرشاه افشار در قندهار بسلطنت افغانستان انتخاب و بعد از ان جهانکشای معروف و فاتح نامور آسیا گردید، و مسافرت های حربی بطرف خراسان و بخارا نمود و در سال ۱۱۷۴ھ بر میدان پانی پت یک ملیون عساکر را مغلوب نموده و بعد ازان این فاتح نامور سلطنت هند را به اخلاف شاهان مغولی هند و خراسان را به اخلاف نادرشاه افشار بخشید.

احمدشاه بادشاه متدین و عالم و ادیب و مصلح و مفکر زبردستی است که مملکت را معمور و رعایا را مسرور ساخت، سلحشور، قوی و فرمانده عادلی بود، مدنیت و ثقافت را نیکو پرورید، و بعمر تخمیناً پنجاه سالگی بعد از سلطنت ۲۶ سال به ۲۰ رجب ۱۱۸۶ھ در کوه توبه قندهار از جهان گذشت و در شهر قندهار به آرامگاه ابدی سپرده شد[۱]. احمدشاه شاهنشاه عالم و ادیب و دانشمند و عالم پروری بود، و بزبان پښتو اشعار ملیح و نغز می گفت. دیوان اشعارش

---

[۱] سراج التواریخ، حیات افغانی، تتمة البیان و غیره.

یکی از بهترین آثار ادبی پښتو است.

۳ – اخوند گدا: در حدود ۱۱۶۰ھ حیات داشت، و از مشاهیر شعرای سبک رحمان بابا شمرده می شود و اثری بنام نافع المسلمین از وی مانده که بسبک ملا الف نگارش یافته، ولی قسمت بزرگ اشعارش به پیروی رحمان بابا است و دیوان مستقلی هم دارد.

۴ – عبدالعظیم: از نبیرهٔ نورخان رانی زی سوات است، که بسال ۱۱۶۷ھ در آنجا بدنیا آمد، و تا ۱۲۵۳ھ زندگانی داشت، و بعد ازین سال بعمر تخمیناً نود سالگی از جهان رفت.

عبدالعظیم حیات سادهٔ داشت و نیکو عالم و پرهیزگاری بود و رحمان بابا آموزگار نخستین سبک خود را همواره می ستود و وی را پیروی می فرمود، دیوان عظیم مشتمل است بر اشعار عشقی و اخلاقی و تصوفی[۱].

۵ – میا نعیم: ولد شیخ محمد شعیب ولد شیخ محمد سعید و قوماً خلیل مهمند است، جد نهمین وی همان شخص مشهور تاریخ ملی است که (شیخ متی) نامدارد، و برتبهٔ کلات مدفون و مزارش مطاف عامه است.

میا نعیم از خانوادهٔ روحانی بر آمد و معاصر شاه زمان سدوزی بود، تولدش در ۱۲۰۰ ھ تخمین میگردد وی در سبک رحمان بابا رکنی است عظیم و سفینهٔ اشعارش در حدود سه هزار بیت باقی است، که تماماً مکتب رحمان را پیروی میکند، و نیکو می سراید[۲].

٦ – ملا جمعه: از قوم بارکزی گرجیزی است که به حدود ۱۲۰۰ ھ در قندهار حیات داشت و عارف خداپرستی بود و در سال ۱۲۵۹ھ در حرم محترم کعبة الله از جهان گشت، عمرش تا ۷۰ سالگی میرسید.

ملا جمعه دارای دیوان اشعاریست که آنرا در دوران جذب عشق در حدود

---

[۱] تاریخچهٔ شعر پښتو اثر نگارنده.

[۲] دیوان قلمی میا نعیم.

سه هزار بیت سروده و سبک رحمان را پیروی کرده است[۱].

۷ – عبدالنبی: ولد اسمعیل قوم بیټنی است که در قندهار میزیست، و دیوان اشعاری را مانده که دارای مضامین عشقی و تصوف و اخلاق است[۲].

۸ – شېرمحمد ولد ولی محمد قوم هوتک در مندی سار قندهار بسال ۱۲۴۳هـ متولد و بعمر ٦۰ سالگی بسال ۱۳۰۴هـ در گذشته است، شېرمحمد مدتی در هرات و هند می زیست، و شخص جهانگردی بود.

۹ – مطیع الله قوم پیرخیل و بر کنار اتک در فرای گیب سکونت داشت، و در حدود ۱۱۸۰ هـ متولد و زمان تیمورشاه و شاه شجاع سدوزی را درک کرد، ولی به کشش عشق بوم و زادش را ماند و مدتی را در هند و کشمیر به غربت بسر برد، و دیوان اشعارش را در دو نیم هزار بیت در سال ۱۲۲٦هـ بپایان رسانید[۳].

۱۰ – قاسم علی افریدی که بقول راورتی در عهد مظفر جنگ در فرخ آباد هند متولد و دارای دیوان پښتو است، و زبانهای عربی و ترکی و پارسی و کمی انگلیسی را هم میدانست، و در اوائل ورود انگلیس ها به هند در آنجا همی بود، و دریک قصیدهٔ خود تمام شعرای پښتو را نام گرفته است[۴].

۱۱ – یونس: از پیروان مکتب رحمان باباست، که طبع روانی داشت و هیوز از دیوانش انتخاب میکند[۵].

۱۲ – غفور: از اشعارش واضح میگردد، که سبک رحمان بابا را جداً و ارادتاً پیروی میکرد و وی را از انتخابیکه هیوز از دیوانش کرده می شناسیم[٦].

۱۳ – صدیق: از پیروان رحمان و دارای دیوانی است که هیوز ازان انتخاب

---

[۱] تاریخچهٔ شعر پښتو.

[۲] تاریخچهٔ شعر پښتو.

[۳] دیوان قلمی مطیع الله.

[۴] مقدمهٔ گرامر راورتی: ص ۴٦.

[۵] چمن بی نظیر، کلید افغانی.

[٦] چمن بی نظیر، کلید افغانی.

کرده است[۱].

۱۴ – شهنواز: در حدود پشاور بعد از ۱۳۰۰ ﻫ میزیست، و سبک رحمان را اقتفاء میکرد.

۱۵ – حافظ الپوری در حدود ۱۳۰۰ ﻫ به بنیر و سوات میزیست و شاعر نابینا و عالم نیکوئی بود، کلامش شیوا و ملیح است و دیوانی از وی بیادگار مانده[۲].

این بود ارکان بزرگ و پیروان مشهور مکتب رحمان بابا که در بالا شمردیم، این را هم ناگفته نباید ماند که سبک رحمان بابا در تمام وطن نهایت مقبول واقع گردیده، و پیروان این سبک و شاگردان این مکتب خیلی زیادند.

و: سبک پیرمحمد:

به روزگار شاهنشاهی پادشاه علم دوست و ادب پرور افغانستان اعلیحضرت احمد شاه بابای کبیر جنبش و نهضتی در ادب پښتو پدید آمد، و در پیرامون کوهسار وطن بسی از سرایندگان و شعرای نامور و آتش زبانی بمیان آمدند، که از هر پهلو شعر پښتو را تازگی و طراوت دادند، و سبکهای نوی را شالوده گذاشتند و از انجمله سبک مشهوریست که بنام آموزگار و مروج نخستین خویش یاد می شود، و آن هم سبک پیرمحمد کاکړ است.

پیرمحمد اصلاً کاکړ و در ماورای کوه کوږک به علاقهٔ ږوب و کاکړستان بدنیا آمد و از آنجا بقندهار رفت، و علوم مروجهٔ عصر را کسب و تحصیل فرمود و بعد از چندی در علمای دربار احمد شاهی جای گزید، و به معلمی شهزاده سلیمان فرزند اعلیحضرت احمد شاه منتخب شد.

پیرمحمد در عصر تیمورشاهی بسن پیری از گیتی رفت و سفینهٔ اشعار

---

[۱] کلید.

[۲] تاریخچهٔ شعر پښتو.

آبدار خود را در حدود پنج هزار بیت بسال ۱۱۹۶ هـ بپایان رسانید، وی بعد از وفات احمدشاه که سلیمان بر تخت سلطنت نشست نخستین گرامر زبان ملی را بنام (معرفة الافغان) تالیف و بحضور آن شهریار اهداء کرد[۱].

پیرمحمد از قریحهٔ موجد و مبتکر خویش سبکی را در پښتو اساس گذاشت که بعد از وی بسی از گویندگان آنرا پیروی کردند، و وی را به استادی و آموزگاری برگزیدند.

شعر پیرمحمد عموماً عشقی است و احساسات گرم و سوزانی دارد و تماماً از عالم دل حکایه میکند، و اسلوب بیانش هم ساده و روشن است، سبک پیرمحمد به ممیزات و خصایص ذیل از دیگران جدا میگردد:

۱ – نازکترین احساسات عشقی را حائز است، و سروکارش سراپا با دل است، نه مثل رحمان بابا لسان الغیب است که از عالم قدس نغمه سرائی کند و نه مثل خوشحال خان ناسوتی است، بلکه شعر درین سبک ازان جذبات و احساسات الهام می گیرد که آرت و صنعت نفیس را می زاید.

۲ – تشبیهات و استعارات درین مکتب رنگ طبیعی دارد، و از حسن و جمال ظاهر حکایه میکند. که درین مزیت زیاده تر به سبک خوشحال خان شبیه است.

۳ – عبارات و الفاظ آن شسته و روان و برجسته است و زبان آن هم سلیس و جذاب است.

۴ – در تصویر و تجسیم معانی احساسات بلاغت خاصهٔ زبانرا بکار می برد و مطلب را روشن و ساده تر میرساند، و هیچگونه تعقید و ابهامی را روا نمی پندارد.

۵ – تلقین اخلاقی و موعظه هم لاهوتی نبوده، و حتی المقدور از مقامی که خارج حدود اجتماع و معاشرت انسانی نیست همی سراید.

---

[۱] تاریخچهٔ شعر پښتو.

با این ممیزات سبک پیرمحمد حد فاصلی است بین سبک خوشحال و رحمان که ما در جای خود از انها بحث و بیان راندیم، اکنون مشاهیر پیروان این سبک و سر برآوردگان این مکتب را بشناسید:

۱ – شمس الدین کاکړ: در اواخر عصر احمدشاهی بحدود (۱۱۸۰ھ) در قلیچ آباد قندهار متولد و از پیرمحمد استاد سبک علم و ادب آموخت و روش ادبی حضرت استاد را احیاء کرد.

شمس الدین در عنفوان شباب به عشق سوزانی مبتلا گردید، و درین هیاهو از وطن برامد، و مدتی در هند و پنجاب متواری ماند، و در انجا بیاد وطن اشعار طربناکی سرود، و بوم و زاد و کوهسار خویشتن را ستود.

شمس الدین نیکو عالمی بود و بروزگار خویش در علوم دینیه و ادبیه و فلسفیه نامی داشت، و علاوه بر دیوان اشعار که در حدود پنج هزار بیت بسال ۱۱۳۸ھ تمام کرد کتابی را به نام سراج الموتی نیز منظوم فرمود[۱]، شعر شمس الدین خیلی اثرناک و دل انگیز و پرکیف است، و مثل اشعار پیرمحمد در طربناکی و پاکیزگی احساسات سرامد اشعار پښتو است، و در دیوانش تمام اقسام شعر و صنایع یافته میشود.

۲ – گل محمد ولد گلزار قوم نورزی ابدالی است، که در مالگیر کنار رود هلمند پس از سال ۱۱۶۰ھ بدنیا آمد، و در نهضت وزیر فتح خان معروف حیات داشت، و مدتی به روزگار شاه زمان در کابل و پشاور و کشمیر همی زیست، و تا عصر شاه محمود زنده بود[۲].

گل محمد نیز بدرد عشق مبتلا و همچون آموزگاران سبک خود حیاتی را در نهایت سوز و ساز گذشتاند و دیوانی را در حدود سه هزار بیت از خود بیادگار ماند، که تماماً از احساسات سوزان و گرم وی حکایه میکند.

---

[۱] دیوان قلمی شمس الدین.

[۲] دیوان قلمی گل محمد.

۳ – سردار مهردل خان مشرقی: شخص معروف تاریخ ملی ماست، پسر سردار پاینده خان مشهور که در ادب پښتو و پارسی مرتبت عظیمی دارد، وی در محرم سال ۱۲۱۲هـ در قندهار متولد و در آوان جوانی شخص باخدا و عارف بلند و ادیب بزرگواری بار آمد، و ادبستانی را در قندهار بحضور خویش ساخت و ادباء و علماء را زیاد پرورانید.

سردار مهردل خان در فارسی دارای دیوان اشعار و آثار منثور و منظوم دیگریست و به ۲۷ جمادی الاول سال ۱۲۷۱هـ بعمر ۵۹ سالگی در قندهار از دنیا گذشت. سردار مرحوم در شعر پښتو از پیروان سبک پیرمحمد شمرده می شود.

ز: سبک حمید:

بعد از خوشحال خان و رحمان بابا سرزمین مردخیز و ادب پرور پشاور و سواحل اتک و کوهسار خیبر یکنفر ادیب و شاعر زبردست دیگری را بدنیا داد، که مؤسس سبک نوی در پښتو گردید، و ادب این زبان را رونق و فروغ نو و تابندگی مهرآسائی داد. این شخص عبدالحمید ماشوخېل مهمند است که بعد از ۱۱۰۰هـ متولد گردید[۱].

حمید اشعار نغز و آبداری را در پښتو سرود و شهرتی را نائیل گردید و علاوه بر دیوان نفیس اشعار بسال ۱۱۳۷هـ قصه شاه گدای را به پښتو منظوم و هکذا مثنوی غنیمت نیرنگ عشق را از فارسی به پښتو منظوماً ترجمه کرده، و درین کتب زور قریحه و قوت شاعری خود را نیک نشان داد.

عبدالحمید طبع مبتکر و بداعت پسندی داشت، و نخواست که سبکهای دیگران را پیروی کند و بر قدم دیگران برود، بنابران در زبان پښتو مکتب نو ادب را کشود، و دیگران را به پیروی خود خواست.

حمید درین مامول خود نیک کامیاب شد، و سبکی را که خودش پدید

---

[۱] تاریخچهٔ شعر پښتو.

آورد ، خوب ترویج و پهنائی داد .

حمید ادب پارسی را خوب خواند ، و مخصوصاً سبک هند را که در عصرش بعروج رسیده بود تدقیق و کنجکاوی فرمود ، و خواست که درین زمینه داخل گردد ، و شعر پښتو را برنگ سبک هندی ادب پارسی در آورد ، بنابران سبک وی زیاده تر به سبک هندی ادبیات پارسی مایل و نزدیک است و همان خصائصی دارد که در سبک هندی شعر فارسی بنظر می آید .

خصایص این سبک :

۱ – از خصایص بارزهٔ این سبک شدت خیالپروری است که افکار و خیالات دور از حدود طبیعت را در شعر جای دهند ، و معانی باریک و لطیفی را که از دنیای ماده و جسم دور است در تخیل شاعرانه بیاورند ، و باتشبیهات و استعارات نادر و غریب که در عالم جسم و ماده نمی گنجد موضوع را مجسم کنند .

۲ – اغراق و مبالغه و خصایص مهمهٔ این سبک است. اگر بخواهند چیزی را خورد سازند بیقین آنرا نخواهند دید ، و اگر بزرگ ساختن مقصد باشد در جهان نخواهد گنجید .

۳ – تلازم بصورت شدید مراعات میگردد ، مثل و ممثل، لازم و ملزم، و ناتج و منتج، از لوازم عنصری این سبک است، اگر آئینه بیاید غباری لازم است، و اگر سروی آید قمری مرادف.

۴ – چون آوردن تشبیه ها و استعارات نادره و لازم و ملزوم مقصد بود بنابران پیروان این سبک بسی از اصطلاحات فارسی را به پښتو آوردند ، و در بسی از مواقع از جملات و لغات مصطلح شعرای پارسی استفاده کردند که کار زیبنده و خوش آیندی نبود .

۵ – سبک حمید پاکیزگی بیان ، و سلاست سخن را که مخصوص پښتو بود و خوشحال خان و پیرمحمد و رحمان بابا پرورانده بودند ضعیف ساخت، و

پیچیدگی های را بمیان کشید که از پهلوی تخیل و ایدیالیزم خیلی بلند رفت و بعد از حمید شیدا آنرا نشو و نمای خوبی داد.

بهر صورت سبک حمید با این خواص بمیان آمد و در وطن رواج یافت، و خود حمید به (موشگاف) شهرت پیدا کرد، و سخن پروران نزاکت سنج و خیال پروران آنرا پیروی کردند. ارکان این مکتب ادبی اینها بودند:

۱ - کاظم خان شیدا: کاظم خان ولد افضل خان ولد اشرف خان و ولد خوشحال خان بسال ۱۱۳۵هـ در بزرگترین خاندان علمی و ادبی پښتونهای خټک بدنیا آمد. وی برادر علی خان و شاعری ناموری بود، سرنوشت افراد دانشمند این خاندان است که از وطن دور باشند، شیدا هم محکوم این سرنوشت شوم گردید، و مدتی از وطن دور افتاد، و در سرهند و رامپور می زیست، و غالباً هم در انجا از دنیا در گذشت. شیدا دیوان مردفی دارد که به عمر ۴۶ سالگی در سال ۱۱۸۱هـ آنرا ترتیب و تبویب کرده.

حیات شیدا از لف اشعارش تا ۱۱۹۱هـ یقینی است، و از وفاتش خبر نداریم.

کاظم خان چون حمید مهمند خیلی نازکخیال و موشگاف است و از برازنده ترین ارکان مکتب حمید است.

۲ - محمدی ولد میان عمر چمکنی از صاحبزادگان پشاور است، که پدرش در عصر احمد شاهی بلند ترین مقامات روحانی را داشت، وی از معاصرین شیدا بحساب می رود که بعد از ۱۱۵۰هـ علم سخنوری افراخت.

شیدا در مقدمهٔ دیوان خود متانت فکر و سلیقهٔ سخن شناسی محمدی را نیک می ستاید[1].

دیوان محمدی بدست نیامده فقط پادری هیوز در کلید افغانی غزلی چند از دیوانش انتخاب کرده وی از پیروان مکتب حمید است.

۳ - میرزا حنان: ولد محمد حسن در قریهٔ مرت کلای قندهار بدنیا آمد، و

---

[1] مقدمهٔ دیوان قلمی شیدا.

مدتی در ادبستان سردار مهردل خان پرورش یافت و در حدود ۱۲۵۰ھ در دنیای سخنوری نامور شد، و بسن کهولت بعد از سال ۱۲۷۱ھ از دنیا رفت. میرزا حنان دیوان گرانبهائی دارد. وی به حمید مهمند ارادت نشان می دهد، و آن استاد را خیلی می ستاید، و در پیروی سبک حمید دقیقهٔ فرو نمی گذارد، طبیعت ادبی حنان بدیع و مبتکر است و در مضمون آفرینی برجسته.

۴ – حاجی عبدالله محزون ولد عطاء محمد خان قوم پوپلزی است که در بلدی قندهار به سال ۱۲۵۷ ھ متولد و در ادبستان مشرقی راه یافت، و از ادبای برجستهٔ عصر خویش گردید، و مدتی هم با سردار غلام محمد خان طرزی در کابل محشور بود، محزون بسال ۱۳۳۳ھ از دنیا درگذشت و اشعار زیادی را در پښتو و پارسی انشاء نمود[۱].

دیوان پښتو محزون در حدود چهار هزار بیت و حاوی اقسام اشعار نغز است، که سبک حمید را پیروی کرده و آن استاد بزرگوار را خوب می ستاید:

د پښتو په شعر هیڅوک نه پوهېږي
د حمید د نیرنگ راز غواړي خو نشته

۵ – کاظم خان: از معاصرین شیدا و از شاگردان مکتب حمید است، که هیوز از دیوانش اقتباس میکند[۲].

٦ – کامگار: از پیروان مکتب حمید است که هیوز چند غزل را از دیوانش نقل کرده است[۳].

۷ – ملا محمداکرم: بعد از سال ۱۲۰۰ ھ در قندهار می زیست و عالم زبردستی بود، وی استاد عبدالله محزون است، و دارای اشعار نغز و پسندیده ایست که سبک حمید را پیروی کرده است.

---

[۱] دیوان قلمی عبدالله.

[۲] کلید افغانی – چمن بی نظیر.

[۳] کلید افغانی – چمن بې نظیر.

۸ –صمد : پیرو سبک حمید است و از انتخابات هیوز در کلید افغانی وی را می شناسیم.

ح : سبک قلندر :

از وادیهای پشاور در حدود ۱۱۰۰ هـ شخصی برآمد که قلندر نام داشت، وی به تصریح مستشرق معروف دارمستتر از قوم اپریدی بود[۱]. و طوریکه خودش در اشعار خود اشاره میکند بر سواحل باره و جمرود سکونت داشت، که این دو نهر از کوههای اپریدی نبعان می کند.

قلندر با حمید ماشوخیل معاصر است، و در غزل تماماً سبک حمید را پیروی میکند و به شاگردی آن استاد بزرگوار قائل است[۲].

قلندر مرشدی بنام میرا داشت، که عشق وی با میرا به درجهٔ جنون رسیده بود، و در عنعنات ملیه داستان سوزان عشق قلندر و میرا معروف بوده و عوام آنرا می سرایند.

سلسلهٔ عشق قلندر طول میکشد، و سوزانترین مراحل را طی میکند، و قلندر سالها بر تپهٔ سوات بدیدار (میرا) منتظر می ماند و اخیراً بحسرت و ناکامی می میرد، و بران تپه دفن میشود، وقتیکه میرا به خاکش می رود اشکی می ریزاند، و جذب عشق و محبت وی را هم می کشاند و می میرد، و با قلندر یکجا بر همان تپه دفن می شود.

گفتیم که قلندر در غزل تابع و پیرو سبک حمید است ولی این عاشق دلسوخته از خود سبکی را نیز بوجود آورده، که دارای خواص و مزایای جداگانه ایست و از دیگران ممتاز میگردد.

از مزایا و خواص سبک قلندر امور ذیل است:

---

[۱] د پښتونخوا د شعر هار او بهار، طبع پاریس: ۱۸۸۸ع.
[۲] فضل د سبحان د قلندر په شعر وشو –دا واړه سبب فصیح بلیغ و د ماشو

۱ – قلندر احساسات مجروح و درد دل خونین و اندوهگین خود را در لف ناله های پرسوز خود بصورتی نهفته که دل را در میدهد، و در اثر ناکی خود آنقدر کار گراست که انسان تصور میکند، قلندر پارچه های دل اندوهناک و غمگین خود را در خلال اشعار پیچیده است. من اینقدر تندی جذبات و احساسات و قدرت ابراز آنرا در هیچ شعر پښتو ندیده ام.

۲ – قلندر برای ناله های حزین و غمناک خویش یک بحر مخصوص و سبک خوبی را در پښتو ایجاد کرد که هم به لحن سوزان ملی سرائیده می شود، و هم به اصول شعر عروضی مطابق است این نوع شعر چهار مصراع دارد، و به رباعی شبیه تر است.

قلندر یک مطلب را در یک رباعی جای میدهد و طرز ادای مقصد و روش بیان آنقدر دل انگیز و بی تکلف و اثر بار است که هیچ اهل زبان نمی تواند در وقت شنیدن آن از گریه خود داری کند، مخصوصاً اگر بر لحن مخصوص آن باصدای خوبی خوانده شود.

درین دو ممیزه سبک قلندر از دیگران امتیاز می یابد، و کمتر کسی هم به پیروی آن موفق شده است.

قلندر در حالت نزع بر تپهٔ سوات افتاده و شبهای اندوهناک فراق را بپایان رسانیده، سپیده دم که شناگران آسمان یعنی ستارگان در امواج روشنی ناپدید می شوند، قلندر با چه صدای حزینی همیگوید:

سهار سبا شو پټېږي ستوري
خبر رانه غی د یار له لوري
قاصده ورشه خبر ئې راوړه
پسي مي سپین شوه د سترگو توري

بعد ازان بحضور دلدار چنین خط می نویسد و کاغذ می فرستد:

د رب د پاره کاغذه ورشه
هغه آشنا ته په نارو سر شه

چي تا ويشتلی قلندر پروت دی
پر ځکندن ئې تلقين لــه ورشه

يکی از اشخاصيکه موفق شده بسبک قلندر شعری بسرايد، و به اسلوبش ناله برآورد، مرحوم ملا حسن اسحق زی تلوکان قندهار است که بعمر ٦٨ سالگی در ۱۲۴۵هـ وفات يافته، اين شخص نيز عشق سوزانی در دل داشت، و بمرتبهٔ جنون رسيده بود، اشعارش هم بسبک قلندر خيلی سوزنده و شورانگيز و برجسته است.

حسن در عرفان مقام بلندی داشت، و از مراتب بلند روحی می سرود، و بارها بزيارت حرمين مشرف و در انجا بزبان پشتو اشعار اثرناک و دل انگيزی را گفت[(١)].

شخصی ديگری که سبک قلندر را پيروی کرده توانسته ملا صالح محمد داوی قندهاری است، که از همسلکان ملا حسن و شخص متورع و پارسائی بود، اين دلدادهٔ جمال قدرت هم به آهنگ قلندر اشعاری را سروده، که بدل راه دارد، و از دل برآمده است.

ط: سبک حماسيون:

حماسه و اشعار رزمی که دران احساسات مردانه و دليرانهٔ مجسم ميگردد و شاعر از مقامات بلند شجاعت ملی و دليری مردان شيردل خود می سرايد، جزو مهم ادبيات پښتو است. در تمام سبکها از قديمترين عصرها تاکنون اين روح شعر ملی ما زنده بوده، و در هر عصر شعراء و سرايندگان پښتو بهترين و بلندترين جذبات حماسی خود را در اشعار آبدار خود آورده اند.

اشعار ساده و قح ملی و ادبيات دورهٔ عروضی همه از حماست و احساسات دليرانه و مردانگی مملو بوده، و افراد دلاور و شيردل ملت غيور پښتون در لنډی

[(١)] تاريخچهٔ شعر پښتو.

ها و سبکهای عوام و غزل های سوار و تمام اقسام ادب پښتو دلاوری و شجاعت و مردانگی و احساسات بلند حماسی را جا داده اند. اگر در اشعار و دواوین ادب ملی سیر شود به قسمت های مهم حماسی در آثار هریکی از شعراء بر میخوریم، و این گونه اشعار را ما ترجمان روح ملی خود میدانیم، و ملت غیور پښتون هم آنرا غریزۀ ملی خویش میداند، و شیرین ترین و دلچسپ ترین اشعار هم نزد جوانان کوهسار وطن همین اشعار و سرودهای مردانه و حماسی است. ولی در بین شعرای ملی ما یک طبقۀ گویندگان و سرایندگانی داریم که آنها سرودهای حماسی و اشعار رزمی و مردانگی را سبک خود قرار داده، و ازین زمینه بیرون نرفته اند. این دستۀ شعراء یک سبک نوی را که سراپا مبنی بر حماسیات است آفریدند، و بدیگر سو کمتر همت گماشتند. اینها قصص جنگهای پهلوانان ملی را سرودند، جذبات جنگی و احساسات مردانگی ملت شیردل را ذریعۀ اشعار نغز و آبدار بمیان کشیدند، که ما چند نفری را که مخصوصاً حماسه سرایان پښتو اند نام می بریم:

۱ - برهان خان: از معاصرین احمدشاه کبیر است، که در مصاف تاریخی پانی پت بسال ۱۱۷۴هـ در عسکر احمدشاهی شامل و قصۀ آن جنگ بزرگ را که بعد از محاربات تاریخی (مهابهارت) هند بزرگترین جنگهای آن سرزمین است در نظم پښتو سرود. برهان خان بعد از (۱۱۰۰هـ) بدنیا آمد و دارمستتر خاور شناس وی را پسر نادر ساکن هزاره صوبۀ سرحد هند می شمارد. وی گوید که برهان خان علاوه بر داستان جنگ پانی پت قصص جنگ خواص خان و افضل خان و آدم خان و درخانی را نیز بسلک نظم کشیده[۱].

۲ - مسعود گل پاسنی: که در حدود مقر می زیست، زمان حیاتش در حدود ۱۲۰۰ هـ تخمین میشود وی در پشاور و کرم و دامنه های سپین غر، نیز مدتی بسر برده، و اراداتی به میان عمر چمکنی روحانی بزرگ آن عصر داشت، مسعود گل

---

[۱] د پښتونخوا د شعر هار او بهار، طبع پاریس: ۱۸۸۸ ع.

وقایع محاربات اعلیحضرت احمد شاه را در هرات و خراسان منظوم کرد و بهترین آثار حماسی و رزمی را در پښتو بوجود آورد، یک نسخه از آثار وی در موزهٔ لندن موجود است[۱].

۳ – نورالدین که بقول دارمستتر از پیربائی پشاور و معاصر اعلیحضرت امیر کبیر بود، وی قصص جنگهای آن عصر را در پښتو نظم نمود، و دارمستتر بسی از غزلهای وی را نقل می کند[۲].

۴ – زاهد خان ابراهیم زئی تا ۱۲۷۰ هـ میزیست، و یکی از آثار رزمی وی قصهٔ جنگ پنجده است، که در عصر امیر عبدالرحمن خان واقع و جنرال افغانستان مرحوم غوث الدین خان معروف دران داد مردانگی داد.

۵ – عزیز خان رڼاخېل در حدود ۱۲۵۰هـ می زیست، و قصص جنگهای هرات را که بسال ۱۲۵۵ هـ محاصرهٔ یک سالهٔ آن واقع شد با برجسته ترین احساسات ملی سرود، و مدافعین ملی را که شهزاده کامران و وزیر نامدارش یارمحمد خان الکوزی باشد، به بهترین وجهی ستود.

شعر عزیز خان رنگ ملی دارد، و احساساتش تند و مردانه است، درین قصص احساسات مردانه گی آن جنرال های ملی را خوب مجسم فرمود.

٦ – سپینه: شاعرهٔ زبردست زبان ملی است که ابدار ترین اشعار حماسی ازین عفیفهٔ افغانی بیادگار مانده. وی دختر نورمحمد خان الکوزی است که در حدود هرات می زیست، بسال ۱۲۵۵هـ که هرات محاصره شد این شاعرهٔ برگزیدهٔ ما دران مصاف داخل و مردانگی و شجاعت سرداران ملی و آن مدافعین شیردلی که درین محاصره داد مردانگی و استقامت دادند از طرف این شاعرهٔ ملی مدح گردید. این شاعره وقایع چشم دید آن مدافعه های مردانه که ملت افغان از بوم و زاد اجداد خود نمود در یک کتابیکه متاسفانه جز یک دو فصل آن در دست

---

[۱] شکرستان رضوانی.

[۲] د پښتو نخوا د شعر هار او بهار.

نیست مفصلاً باشعار نغز و گرانبهائی که در تاریخ ادب ملی باید به آب زر نگارش یابد سرود ، و روح ملی را احیاء فرمود ، از مضامین اشعارش می براید که این شاعرهٔ ملی ما با دودمان پهلوان این جنگ مرحوم وزیر یارمحمد خان نزدیکی و تماسی داشت، درین قصه شاعرهٔ ما حسب المعمول بحمد و نعمت آغاز و بعد از آن بمدح شهزاده کامران و وزیر یارمحمد خان میگراید و ضمناً شرح شاهی و ریاست دودمان اعلیحضرت احمد شاه را پیش از سلطنتش میدهد و ازین واضح میشود ، که شاعرهٔ ما عالمهٔ خوبی بوده و در تاریخ ملی مطالعات داشت، درینجا از نگارش یک چند شعر وی که یک پردهٔ از وقایع محاصرهٔ هرات و حوادث جنگ و بهترین نمونهٔ احساسات افغانی است خود داری کرده نمی توانم و بعقیدهٔ من باین اشعار گران بها و آبداریکه شاعرهٔ عفیفهٔ ما سروده وی را در دستهٔ اول شعاری ملی جای داده میتوانیم، ولی صد حیف که دست روزگار این گوهر را یتیم مانده و دیگر اشعار این شاعرهٔ که از مفاخر ادب پښتوی ماست محو و ناپدید شده است. ولی قدرت بیان و طراوت و شگفتگی که درین چند بیت بنظر می آید و احساساتیکه در این اشعار نهفته کافی است، که علو مرتبت و بلندی منزلت گوینده را نماینده گی کند :

غلیم پـه ښـهر یـیا هجـوم راوړی — مـخ تـې ولاړ دی یارمحمد پیاوړی
زمـوږ پـښتانه لکـه زمري جنګیږي — ولـې د وینـو پـر حـصار بهیږي
هرات په وینو د پښتون شو ګلرنګ — پښتون زخمي دی د غلیم پر خدنګ
یارمحمد وایـي پـښتنو زمـا زمـرو — ټولـه راووزئ وسلـه دار لـه کـورو
پـر غلـیم وکـړئ یـو هجـوم ګـړنـدی — هرات لـه لاسه پـه ژوندون مـه باسئ
دا زمـوږ کـور دی زمـوږ وطـن دینـه — دا زمـوږ ټـاټوبی زمـوږ مـامن دینـه
کفـن پـه غـاړه دا وطـن وسـاتئ — زمـوږ د پلرو ښکلی مدفن وساتئ
دلتـه پراتـه دي ننګیـالي نیکـه ګـان — دلتـه بهیږي وینـي تـل د افغـان
هـرات زمـوږ دی زمـوږ کـور دینـه — زمـوږ نغـری دی زمـوږ ګـور دینـه
دښـمن راغلـی تـر دېوالـه د کـور — ولاړ شئ دا دی د پښتون لوی پیغور

کامران ناري کړي چي پښتونه قامه — توره را باسه مره پر ننگ و نامه
مه بايله ځان اوسه ولاړ پر حصار — د پښتانه پر ننگه ځان کړه ايثار
بويه غيرت چي مو ناموس خوندي شي — نوم د پښتون نوم د اولس خوندي شي
ځلمو چي واروېدې ناري غلبلې — له يارمحمد له کامرانه دلې
له کلا وواته زمريانو په ځېر — پر دښمنانو يې جوړ کړ لټپېر
دښمن شو مات راغی دوران د کامران — د يارمحمد د بري ستوري ځلان

۷ - ديگر از سرايندگان سبک حماسی پښتو يک تن از دوشيزگان جوان قندهار (ملاله) نامه است که در حدود ۱۲۹۰ هـ در ميوند و کشک نخود حيات داشت.

اين شاعرۀ ملی ما رول مهمی را در حرب تاريخی ميوند بازی کرد، و در هنگاميکه يک جبهۀ قشون غازيان افغان ضعف و فتوری را ديد اين دوشيزۀ مرد صفت چون شيری خود را در صف اولين جنگ کشيد و بيرق سرخی را بر افراشت و بالحن ملی اين ترانه های رجز مرقص را سرود:

خال به د يار په وينو کښېږدم
چي شينکي باغ کښي گل گلاب وشرموينه

توري وهه بری به مومې
که بري نه و ځوانان تل په تورو مرينه
په تورو ټوک ټوک شې لاليه!
د بې ننگۍ پېغ دې را مه شه تر وطنه
که په ميوند کې شهيد نه شوې
خدايږو لاليه بې ننگۍ ته دې ساتينه

اين صدای شاعرۀ ملی ما بمنزلۀ بانگ سروشی بود که مردان جنگی را بجوش و خروش آورد و هر جوان افغان چون شير غرانی بر دشمن تاخت و فتح تاريخی حرب ميوند بنام اين شاعرۀ ملی ما تمام شد، و اين شاعار و ترانه های

حماسی از شهکارهای حماسیات ماست.

ي: سبک داستان سرایان:

یک حصهٔ مهمی از ادبیات زبان پښتو عبارت از داستان و قصه است، که در بین پښتونها شهرت نیکی را مالک است، و میتوان گفت که سبک این داستان سرایان عمومیت زیادی را یافته و بهر طرف بخوبی تلقی شده است.

در ادب پښتو ما دو گونه داستان داریم: یکی همان داستانهای عشقی است که از زمانهای خیلی قدیم در پښتو موجود و بنام دو نفر عاشق و معشوقه که پهلوانان همان داستانند یاد می شود. مثلاً افسانهٔ آدم و درخو، تور دلی و شاهو، مومن و شیرینو و غیره ...

این داستانها در ادب ملی موقع مهمی دارد و پسیکولوژی و روحیات ملت پښتون را حکایه میکند، ولی مقصد ما در مبحث سبکها این داستانها نیست بلکه شعرائی داریم که بصورت اشعار عروضی داستانهای طویلی را منظوم کرده و سبک خود را داستان سرائی قرار داده اند.

چنانچه از خلال سطور گذشته بشما واضح شده باشد، در بین شعرای دیگریکه از خود سبک علیحده دارند نیز بعضی ها داستانها را نظم کرده اند ولی نه بصورت سبک مستقل.

در شریح ذیل ما ازان شعراء نام می بریم، که بصورت مستقل سبک خود را داستان سرائی قرار داده اند:

۱-بای خان: از اقوام بنیر بوده و طبع روانی داشته و افسانهٔ لیلی و مجنون را در پښتو منظوم ساخت(۱)، وی در حدود ۱۱۰۰ هـ میزیست و عبدالرحیم هوتک وی را مهم سلک خوشحال ان ذکر میکند(۲).

---

(۱) مقدمهٔ گرامر راورتی.

(۲) دیوان قلمی عبدالرحیم هوتک.

۲ – میان عمر چمکنی: در حدود ۱۲۰۰ هـ حیات داشت، و از عرفای مشهور عصر خود است که در کرم و پشاور سکونت داشت، وی شجرهٔ اقوام پښتون را باقصص آن منظوم کرد و این قسمت تاریخ ملی را زندگی بخشید[۱]، کذلک مناجاتهای منظومی نیز دارند.

۳ – امام الدین: دارای قصاید داستانی بنام جمجمه است که دربین عوام شهرتی دارد، و خوانده می شود، راورتی نیز ذکری از وی می نماید[۲].

۴ – ارسلا: از شعرای داستان سرائی است که بسال ۱۳۰۳هـ قصهٔ ملی فتح خان را بسلک نظم کشیده، دارمستتر در ذکر شعاری پښتو ارسلان می آورد[۳].

۵ – فیاض: هیوز گوید که وی مطرب خانه بدوشی بود[۴]، و بقول راورتی در دورهٔ حکومت مغولی هند میزیست، و تا قرن ۱۷ مسیحی زنده بود[۵]. فیاض داستانی را بنام بهرام و گل اندام باتردستی خوبی سرود، اگر بقول راورتی اعتماد کنیم وی را شخص نخستین داستان سرایان قرار داده می توانیم.

٦ – مسعود ولد عبدالله از نویسندگانی است که طبع خوبی داشت، وی افسانهٔ آدم و درخو را که در عنعنات ملیه واقعیت و اصلیتی دارد، بصورت حقیقی جمع آورد، و خلطی را از خود دران روا نداشت و ظاهر است که بعد از وقوع همان قصه یعنی پس از سال ۹۰۰ هـ زندگی کرده است.

۷ – غلام محمد: بقول راورتی در قرن ۱۷ مسیحی میزیست، و افسانهٔ را بنام سیف الملوک نگاشت[٦]، و علاوه برین کتاب معراج نامه و تفسیر منظوم والضحی به وی منسوبست.

---

[۱] تاریخ صولت افغانی.

[۲] مقدمهٔ گرامر راورتی.

[۳] د پښتو نخوا د شعر هار او بهار.

[۴] مقدمهٔ گرامر راورتی.

[۵] مقدمهٔ گرامر راورتی.

[٦] مقدمهٔ گرامر راورتی.

۸ – نور: از قوم درانی و در قریهٔ روغانو سواحل دریای مزینه ننگرهار بسال ۱۲٦۹ هـ متولد و بعمر ۴۵ سالگی بهند و بغداد رفت، قصص منظومهٔ نور در سمت مشرقی شهرت تمامی دارد، و از داستانهای وی قصهٔ جمال خان قندهاری و زیب النساء و داستان کوتوال و سیف الملوک و زاغ و روباه و عبدالله و نیم بولا و بهرام مشهور است.

۹ – احمد اخون خېل که بقول رضوانی قصهٔ امیر حمزه را در هشت هزار بیت منظوم داشت[1]، و وی اولاً در (خونه) و بعد از آن در قریهٔ (ماکل) سکونت گزید.

۱۰ – رحمت داوی: بروزگار شاه زمان در قندهار می زیست و بعد از آن در کوهستان سکونت گزید، و اندر اوقاتیکه سردار عبدالله خان حکمران کشمیر بود، رحمت به حضورش رفت و کتاب لیلی و مجنون خود را بسال ۱۲۱۰هـ بنام آن سردار افغانی اهداء داشت. رحمت در شعر این داستان قدرت قریحه بخرچ داد، و آن را در مثنوی خفیف بصورت دلچسپی سرود، و در مقدمهٔ کتاب از معارف پروری شاه زمان و سردار عبدالله خان حکمران افغان در کشمیر شکریه کرد و ثنا و مدح گفت.

۱۱ – ملا احمد خان: از (مردان) پشاور است که در حدود (۱۳۰۰ هـ) متولد و تا سال (۱۳۳۲ هـ) در قریهٔ دواوهٔ مردان میزیست، وی از مشاهیر داستان سرایان پښتو بشمار میرود، و قصص زیادی را چون شیرویه، زلیخا ورقه گلشاه، بهرام در حدود ده پانزده هزار بیت منظوم داشت.

۱۲ – رحمت: از قصه سرایان پښتوست که بعد از سال ۱۳۰۰ هـ داستانی را بنام جنگنامهٔ زیتون منظوم و سبک داستان سرایان را پیروی کرد.

۱۳ – ملا نعمت الله: از مشاهیر داستان سرایان پښتوست، که در نوښار پشاور متولد و قصص زیادی را در پښتو با قدرت طبع و بلندی قریحه سرود،

---

[1] شکرستان افغانی میر احمد شاه رضوانی.

اشعار و قصص نعمت الله از لحاظ کم و کیف از شهکارهای ادبی پښتوست، نعمت الله بعد از سال ۱۳۰۰ هـ بدنیا آمد، و در حدود پنجاه هزار بیت شعر پښتو را بیادگار گذاشت، و یک حصهٔ شاهنامهٔ فردوسی را در پښتو منظوم داشت.

از داستانهای منظوم وی موسی خان و گلمکۍ، لیلی و مجنون، فتح خان، الف لیله، حاتم طائی، نیمبولا، شاهنامه و غیره است.

۱۴ – ملا احمد: ساکن داودزی بجگی پشاور و قوماً خلیل سپین دیری است که بعد از ۱۲۵۰ هـ متولد و تا ۱۳۰۵ هـ زنده بود. ملا احمد قصص الانبیاء را در هشت هزار بیت و انیس الواعظین را در ۹ هزار بیت منظوم کرد، و تمام اشعارش در حدود ۲۵ هزار بیت تخمین میگردد، احمد نیز از مشاهیر سبک داستان سرایان پښتو است.

﴿۳﴾

سبک عوام

یک قسمت خیلی مهم از ادبیات و اشعار پښتو به سبک عوام سروده شده، و بهترین ذخائر شعر ملی ما هم درین سبک موجود است، این سبک را ما ازینرو سبک عوام گفتیم، که نسبت به سبکهای دیگر این روش و اسلوب نیکو، در بین طبقات عامهٔ ملت مقبولیت تام یافته و در تمام وطن مروج است، و این سبک از نقطهٔ نظر ارزش ادبی ملی قح و زبان طبقات عامهٔ ملت شمرده می شود، و آئینهٔ احساسات تودهٔ ملت است.

طوریکه پیش ازین هم اشارت رفت تحقیقات درین سبک و نگارش تاریخ آن محتاج کتاب علیحده ایست، ولی درینجا بغرض تتمیم این تاریخچه لازم افتاد که کمی درین موضوع داخل گردیم. سبک عوام بسی از اقسام اشعار و ترانه ها دارد، که مشهورترین آن لنډۍ، نارهٔ اتڼ، سپرۍ بدلی، نارهٔ نقل و غیره

است، هر یکی ازینها دارای شعب و انواع علیحده ایست، که هم از حیث وزن هجائی و بحور خصوصیۀ خویش ممتاز، و هم از حیث مضمون و فکر جدا است.

چنانچه در دورۀ قدیم شعر پښتو و سبک قدماء دیدیم اغلب آثار شعریۀ آن عهد بر لهجۀ ملی سروده می شود، و دارای اوزان مخصوصی است و از آن واضح میگردد که همین سبکهای عوام نمونۀ قدیم ترین و نخست ترین اشعار پښتو است و سبک قدماء هم از آن مشعل تابان استناره کرده است، و سبک عوام دارای ممیزات آتی است:

۱ – اشعار آن از خود اوزان و بحور و آهنگهای هجائی و غیره دارد، که این گونه بحور و اوزان صرف ملی است، و پاک از شایبۀ تقلید دیگران.

۲ – هر ترانه و هر وزن و بحر از خود آهنگ خاصی دارد، که اصول غنای ملی ما هم همین آهنگهاست، و این ترانه ها که به آهنگهای سنگین و متین و خیلی دلچسپ خوانده می شود، از مقالات شامخ ملیت و صلابت و علویت روح ملی حکایه میکند و شنونده میتواند از لحن و لهجه و اداء و آهنگ پر صلابت آن متانت و عالی جنابی و حمیت سرایندۀ آن را تشخیص کند.

۳ – این سبک از حیث موضوع هم دامنۀ خوبی دارد، بهترین و رشیق ترین مضامین عشقی و حماسی و اخلاقی و مدح و هجو و فکاهی و اخلاقی و غیره را در ان می توان یافت، و گاهی قصص مفصل را در ان منظوم میکنند، و داستانهای حماسی و رزمی دران می آورند. مردان و ناموران ملی را دران می ستایند، بدله های احمدشاه، غازی محمداکبر، غازی ایوب، میرعلم، و صاحب جان تره کی و موسی خان و غیره تاکنون در بین ملت زنده و بهترین مدحیه هائی است از رادمردان و پهلوانان ملی.

۴ – الحان و آهنگ و مضامین این گونه ترانه ها و سرودهای ملی ما هر دو دلچسپ و جذاب بوده، مدققین و کنجکاوان خارجی را ملتفت داشته و دارمستتر و راورتی و غیره بسی ازین اشعاریکه بسبک عوام سروده شده، گردآورده اند، راورتی می نویسد: این گونه تراکیب که ذریعۀ موزیکه سرگردان

نواخته می شود خیلی پر حرارت است و مرا بیاد سرودهای وطنی و ملی خودم می اندازد، در اوقات اقامت پشاور بسی ازان را تحریر داشته ام[1].

۵ - اشعاریکه بسبک عوام سروده شده چه در موضوع عشق و علاقه مندی و چه در موارد دیگر از حیث تاثیر و جذابیت نیز خیلی دلچسپ و دلنشین و مهیج است که احساسات بدیعی را بر می انگیزاند، و دل ها را وجد می آورد، و لازم است که شنونده با آن اتڼ کند، و نشاط و پای کوبی نماید، با این خواص و مزایا که در سبک عوام موجود است و اقسام مفصلی که شعر ملی دارد باید در آینده در نهضتی که شعر ملی دیدنی و توسیعی که گرفتنی است اساس و شالوده مقرر گردد و ازین راه ادبیات ملی خود را دامنهٔ وسیعی دهیم، و شعر خود را تماماً برنگ ملی در اوریم حالاً ما چند نفر از سرایندگان سبک عوام معرفی میکنیم:

۱ - کمال در قریهٔ درویشان تیری قندهار بدنیا آمد، و بسبک عوام اشعار سوزناکی را سرود و مدتی در کش و کوک عشق از وطن دوری گزید و بهند رفت، وی بسی از اقسام (سپرې بدلي) را زنده ساخت، و بکوهسار پښتونخوا شوری افگند.

۲ - محمدجی شاعر دیوانه که دارمستتر وی را بسال ۱۸۸٦ع در مجلس ایبت آباد سرحد هند دید، و بسی از اشعار ویرا نگارش داد، و مزایای سبک بودولیر Baudelaire شاعر معروف فرانسه را در اشعارش دید[2].

۳ - میرا افریدی که بعد از ۱۲۵۰ هـ بدنیا آمد، پدرش کوکی خیل مادرش پته خیل افریدی بود پسر شان شاعر آتش زبانی بار آمد، و بسی از اوزان جدید در غزل پښتو آفرید.

۴ - عبدالله نورزی که در ارغنداو قندهار می زیست، و مانند بلبل شیرین

---

[1] مقدمهٔ گرامر راورتی طبع کلکته.

[2] د پښتونخوا د شعر هاراو بهار، طبع پاریس.

نوا در گلزار قندهار نغمه سرائی میکرد.

۵ – خدا یرحم اکاخیل در حدود ۱۳۰۰ هـ در نواح کلات و سیوری میزیست و بسبک عوام اشعار سوزناک و دلکشی می سرود[۱].

۶ – عبدالودود ستریانی در قندهار متولد و در هرات تجارت داشت، و در هند مرد، وی هم از بزرگترین شعرای سبک عوام است[۲].

۷ – ملا حیران ولد احمد خان قوم پوپلزئی که در حدود ۱۲۵۰ هـ در قرای دامان قندهار می زیست و بسبک عوام اشعار آبداری را انشاد نموده[۳].

۸ – ملا خواجه محمد که در قندهار بحدود ۱۳۰۰ هـ در سبک عوام شاعر نامداری بود.

۹ – صدیق اخندزادهٔ هوتک در شهر قندهار بعد از ۱۲۵۰ هـ میزیست و شخص عالم و شاعر شیرین نوائی بوده، که در ادبستان سردار مهردل خان راه داشت و عمری را در سوز و ساز عشق میگذرانید، اشعار عشقی و فکاهی وی خیلی شهرت دارد[۴].

۱۰ – سلیم زمینداوری: بعد از ۱۲۰۰ هـ در مناطق زمین داور زندگانی پرسوزی داشت و اشعاریکه سروده هم تماماً پر از آتش و درد است.

۱۱ – ملا عبدالرحمن از قوم علی زی زمین داور بوده، و بعد از ۱۳۰۰ هـ میزیست و اشعار اثرناکی را بسبک عوام می سرود.

۱۲ – محمدایوب بریخ: که در حدود ۱۳۰۰ هـ به قندهار علم سخنوری افراخت و احساسات سوزان عشقی را در اشعار رنگین خود سرود.

۱۳ – طالب از خوب ترین گویندگان این سبک است و بعد از ۱۳۰۰ هـ در

---

[۱] تاریخچهٔ شعر پښتو نگارش حبیبی.

[۲] تاریخچهٔ شعر پښتو.

[۳] تاریخچهٔ شعر پښتو.

[۴] تاریخچهٔ شعر پښتو.

قندهار می زیست.

۱۴ – توکل از شیوهٔ کوز کنر ننگرهار برخاست، و اشعارش در حواشی مشرقی و پشاور شهرت تمامی یافت.

۱۵ – سردار پردل خان ولد سردار پاینده خان مشهور از برادران اعلیحضرت امیر دوست محمد خان است که مدتی در قندهار حکمرانی کرده و بعمر ۴۵ سالگی به سلخ ذیقعده ۱۲۴۵ هـ در قندهار از جهان گذشت[۱]، وی مانند برادر دیگرش ادیب و عالم و حکمران دانشمند بود.

سردار مرحوم در سبک عوام پښتو اشعاری را سرود و این سبک ملی را بعلاقمندی فاضلانهٔ خود نواخت.

۱۶ – ملا شېرمحمد قوم اچکزئی ساکن پشین قندهار است که بعد از ۱۳۰۰ هـ میزیست و دل انگیز ترین اشعار عشقی را در سبک عوام بیادگار گذاشت.

۱۷ – برخوردار: از پاشمول قندهار بعد از ۱۲۵۰ هـ برخاست و باحساسات آتشین بدلهای ملی را سرود[۲].

۱۸ – فیض الله در خاکریز قندهار بعد از ۱۲۰۰ هـ بدنیا آمد و در گلستان ارغنداو چون عندلیب دلباخته نغمه سرائی کرد[۳].

۱۹ – سید کمال در شگهٔ کوز کنر سمت مشرقی وطن پیش از ۱۳۰۰ هـ علم سخنوری افراخت و بعشق ببوجانه مدتها را در اشک و خون گذرانید، و اشعار سوزانی را سرود.

۲۰ – محمدیار صاحبزاده از کلات توخی بود، و بعد از ۱۲۵۰ هـ در قندهار میزیست، شخص روحانی و متدین خداپرستی بود و اشعار بس گرانبهائی را در سبک عوام سرود.

---

[۱] سراج التواریخ.

[۲] تاریخچهٔ شعر پښتو.

[۳] تاریخچهٔ شعر پښتو.

۲۱ – ملا زاهد اندړ بحدود ۱۳۰۰ هـ در شلگر غزنی میزیست، و شاعر دیوانه و مجذوبی بود که مدت دراز عمر خود را در عشق دختر اکرم خان گذرانید، و مراحل سوزانی را طی کرد، سوانح حیات این شاعر افغانی به مجنون میماند، و اشعار خیلی دردناک و گرم ازو مانده که قیمت دارترین و اثرناک ترین سرودهای عشق است.

۲۲ – محمددین از تیلی پشاور پیش از ۱۳۰۰ هـ برامد، و در سبک عوام ابتکارهائی نمود و از ارکان آن بشمار آمد[۱].

۲۳ – نوروز از مشاهیر سرایندگان سبک عوام است که بسی از اشعار وی در پښتونخوا شهرت تمامی یافت.

خلاصهٔ مبحث ما:

در نگارشیکه از نظر خوانندگان عزیز ما به صفحات گذشته گذشت، مطالب ذیل واضح شد:

شعر پښتو در قدیمترین ازمنه دارای اوزان و سبک خاص ملی بود، که این دوره پیش از اسلام تا دو سه قرن اولین ورود دین مقدس اسلام و به عصر غزنویها می رسد، درین وقت است که ما آثار و اشعار پښتو را می یابیم، ولی اندرین عصر جمعی از اجداد بزرگ بسبکی شعر گفته اند که ما آنرا سبک قدماء گوئیم، درین سبک افکار ساده و بدیع ملی به روشی سروده شده که به اوزان و آهنگای ملی موجوده نزدیک است. مضامین آن حماسی، اخلاقی، موعظه و ملی است بعد ازین سبک خیرالبیان بمیان آمده که شعر نه پوره بر سبک قدماء است و نه پوره عروضی شده، دراین دورهٔ تحول و انتقال دو خانوادهٔ تاریخی که دودمان و پیروان بایزید پیر روشن و دودمان مرحوم ملا درویزه و پیروان اوست، سبک خیرالبیان را در حدود سال نهصدم تا هزارم هجری پرورده اند، درین سبک

---

[۱] د پښتونخوا د شعر هارو بهار ډار مستتر.

مضامین دینی و فلسفی و اخلاقی سروده شده، که پس از آن در حدود سال هزارم هجری طبقهٔ عروضیین خروج میکنند، که قدمای آنها مضامین عشقی و اخلاقی و حماسی را سرودند، و ازان پس طبقهٔ روشانی ها که پیروان پیر روشن اند سبک عروضی را پرورش و مضامین اخلاقی و عرفانی و فلسفی را در شعر جای میدهند، همدرین اوقات سبک ملا الف بصورت ابتدائی عروضی مبنی بر مضامین اخلاقی و موعظهٔ دینی از قندهار آغاز میگردد، کذلک در حدود سال هزارم هجری سبک خوشحال خان معروف و بعد ازو سبک رحمان بابا و حمید و پیرمحمد و قلندر آغاز می شود، و درین سبکها هر گونه صنایع و بدایع شعری و اقسام مختلفه اشعار، و مضامین رنگارنگ ادبی، اخلاقی، تصوف، فلسفه ماوراء العاده و فلسفهٔ مادی پرورش می یابد، و از هر پهلو شعر پښتو تکمیل میگردد.

علاوه بر سبکهای گذشته سبک حماسه سرایان و قصه گویان نیز در اشعار پښتو موجود است، و سبک عوام اسلوب مخصوصی ملی است، که باین صورت تمام سبکهای شعری پښتو دارای ادب گرانبها و رنگینی نموده، ورزش ادبی اشعار پښتو را چه از نقطهٔ نظر کیف و کم و چه از پهلوی رشاقت، سلاست و متانت معنی و لفظ خیلی بلند می برد، که با اشعار زبانهای دیگر از هر حیث همسری و برابری میکند (انتها).

تبصره: سنواتیکه درین تاریخچه آمده و بعد از آن (ه) نوشته شده تاریخ هجری قمریست و اگر (ش) آمده باشد هجری شمسی است.

کابل، شوربازار

سـ اول جدی ۱۳۱۹

پای